

KRIMINOLOGIE

Studijní texty pro ASEBS

Úvod

Předkládaný text je kompilátem publikací uvedených v kapitole „Použitá literatura“ a slouží výhradně ke studijním účelům pro studenty Aplikované sportovní edukace bezpečnostních složek předmětu Kriminologie. Rozšiřující literatura je pak doporučeným studijním materiálem pro prohloubení konkrétní tematiky.

OBSAH

1. Charakteristika kriminologie, předmět, pojem a význam.....	4
Pojem a charakteristika	4
Předmět	5
Význam	7
Kriminologie a ostatní kriminální vědy	8
2. Stav, struktura a dynamika kriminality.....	10
Kriminalita registrovaná a latentní	12
Zdroje informací o kriminalitě	15
Struktura a dynamika registrované kriminality a vývoj trestní politiky na území ČR po roce 1989	18
Stav, struktura a dynamika kriminality v mezinárodním srovnání	20
3. Vznik kriminologie, kriminologické školy	21
Klasická škola	23
Pozitivistická škola	24
Biologický směr	25
Psychologický směr	27
Sociologický směr	30
Směr multifaktorový.....	33

Postmoderní teorie	35
Shrnutí – chronologický přehled kriminologických škol	37
4. Institucionalizace a mezinárodní spolupráce v oblasti kriminologie, vznik československé kriminologie.....	41
Kriminologie v ČR.....	45
5. Kontrola kriminality	50
Strategie represivní	51
6. Osobnost pachatele trestných činů	59
Pojem pachatele trestného činu	59
Typologie pachatelů	60
Výzkumy pachatelů trestných činů v ČR	62
Význam zkoumání pachatelů pro trestní právo a trestní řízení	65
7. Recidiva	66
Pojem a definice	66
Druhy kriminální recidivy	66
Kriminální kariéra	67
Kriminální recidiva jako společenský problém	69
Osobnost recidivisty	70
Disociální porucha osobnosti (psychopatie)	73
Individuální predikce	73
Prevence recidivy	77
8. Viktimologie	79
Viktimnost, viktimizace, újma způsobená oběti	81
Viktimnost	81
Viktimizace	82
Újma způsobená oběti	84
Typologie obětí	85
Pomoc obětem zločinu	87
Oběť v trestním právu	91
Restorativní justice	92
Význam viktimologie pro prevenci kriminality	95

Použitá literatura.....	97
Rozšiřující literatura:	97
K opakování	98

1. CHARAKTERISTIKA KRIMINOLOGIE, PŘEDMĚT, POJEM A VÝZNAM

POJEM A CHARAKTERISTIKA

Kriminologie je věda o kriminalitě (zločinnosti), o jejích pachatelích a obětech a o jejich kontrole. Slovo „kriminologie“ znamená doslova „věda o kriminalitě“, je odvozené z latinského „crime“ (zločin) a řeckého „logos“ (nauka). Poprvé použil tohoto termínu patrně francouzský antropolog Topinard v roce 1879. O šest let později se tento termín objevil v Itálii v Názvu Garofalovy knihy „Criminologia“. Kriminologie jako každá věda vznikla s potřeby společnosti poznat a ovlivňovat určité jevy. Je to tedy společenskovědní disciplína, jejímž předmětem je jak jedinec (pachatel, oběť), tak i společnost jako celek i sociální skupiny, které ji tvoří. Kriminologie je věda empirická, tj. založená na poznávání jevů souvisejících s kriminalitou, využívá výzkumných technik i metod k poznání příčiny kriminality a k vymezení účinných metod kontroly kriminality (ochrana občanů před kriminalitou). Kriminologie se neomezuje pouze na zkoumání kriminality (souhrn trestných činů spáchaných na určitém území za určité období), ale zabývá se také v širším smyslu slova negativními společenskými jevy, které mají ke kriminalitě úzkou návaznost a často vytváří tzv. kriminální prostředí. Úkolem kriminologie je poskytovat objektivní poznatky o podstatě kriminality, jejích příčinách, metodách prevence.

Kriminologie je vědou interdisciplinární (mezioborovou, víceoborovou) – tzn. úzce s ní souvisí další obory:

- **Trestní právo** – vymezuje hlavní předmět zkoumání
- **Kriminalistika** – přináší poznatky z vyšetřování využívané k charakteristice pachatele apod.
- **Penologie** – poznatky o účinnosti trestů, vliv výkonu trestu na pachatele
- **Sociologie** - poznatky pro teorii příčin kriminality, vliv sociálních procesů na kriminalitu

- **Psychologie** – východiskem kriminologických výzkumů zaměřených k osobnosti pachatele
- **Soudní (forezní) psychiatrie** – vliv psychických poruch při páchání trestné činnosti
- **Pedagogika** – možnosti výchovného ovlivňování pachatele
- Dále např. demografie, politologie, etika, genetika, matematická statistika, přírodní vědy

Kriminologie je samostatná, interdisciplinární věda, která zkoumá za pomoci teoretických postupů a empirických metod kriminalitu, její příčiny, projevy a latenci, pachatele, oběť a jejich vzájemný vztah, sankční systémy a jejich účinnost, formální sociální kontrolu kriminality uskutečňovanou prostřednictvím trestní justice, neformální sociální kontrolu, společenské procesy kriminalizace a viktimizace, prevenci a veřejné mínění o kriminalitě.

PŘEDMĚT

Ve smyslu úvodní definice kriminologie jsou předmětem jejího zkoumání – **kriminalita** (popis, struktura, formy, způsobené škody, stav, vývojové tendence), **její pachatelé** (také trestně nezodpovědní a potenciální, společenské vztahy, osobnost, klasifikace, typologie) a **oběti** (viktimologie), **její kontrola** (represivní a preventivní strategie).

Prvořadým předmětem je kriminalita, jen se rozlišuje, co do ní řadíme. Pokud kriminologie rozumí kriminalitou souhrn trestných činů spáchaných na určitém území za určité období, jde o tzv. legální pojetí kriminality, kdy se kriminologický pojem trestného činu kryje s jeho trestněprávním pojetím. Vedle toho je tu ještě sociologická, na trestním právu nezávislá definice kriminality, která dala vzniku teorii odchylného (deviantního) chování. Nejrozsáhlejší je práce **T. Sellina** z konce třicátých let 20. století, která tvrdí, že by se kriminologie neměla omezovat na trestní zákony a jejich překračování, ale spíše se zaměřit v obecnější rovině na porušování **morálních a sociálních norem**¹. Tento přístup je vzhledem k empirické povaze kriminologie adekvátnější a umožňuje kritický přístup k platnému

---

¹ Prostituce v ČR není trestným činem, ale na její provozovatele se nahlíží jako na osoby vymykající se společenským normám.

trestnímu právu², na straně druhé je sociologickým definicím vytýkána neurčitost a vágnost. Trestní právo je pro kriminology cenným vodítkem, v zájmu pravdivosti svého poznání se na ně ale nemohou vázat.

Delikvence je širší pojem nežli kriminalita. Vedle ní se sem zahrnují i trestné činy, které spáchaly nezletilci a osoby trestně neodpovědné pro nepřičetnost. Do pojmu delikvence patří i přestupky. Negativní společenské jevy (sociálně patologické jevy) nekriminální povahy jsou takové jevy, které se v negativním smyslu odchyľují od norem a hodnot uznávaných společností. Tyto protispolečenské jevy nejsou sice platným právem sankcionovány, ale jsou v zásadním rozporu s hodnotami a normami, které společnost akceptuje. Protispolečenské (antisociální) činnost je širší pojem zahrnující kriminalitu, delikvenci a negativní společenské jevy.

Kriminalita je pro společnost dysfunkční a společensky škodlivý jev narušující harmonický vývoj společnosti. Narušuje základní pravidla společenského řádu a lidského soužití. Působí společnosti i státu materiální i imateriální škody, obětem fyzické, psychické a společenské škody. Vyvolává ve společnosti strach, nejistotu a nedůvěru. Na druhé straně lze vidět i určitý pozitivní přínos kriminality pro společnost: potlačování kriminality vede k posilování solidarity majority společnosti a většímu respektu ke společenským normám, může být podnětem k sociálním změnám, je zde i určitý ekonomický přínos (rozvoj tzv. bezpečnostního průmyslu, pojišťovnictví, bezpečnostních služeb) apod.

Kriminologie se zabývá pachateli trestných činů, respektive nositeli sociálně patologických jevů s kriminalitou více či méně souvisejících. Kriminologie obvykle chápe osobu pachatele širěji než trestní právo. Věnuje například pozornost i osobám trestně neodpovědným vzhledem k jejich nepřičetnosti nebo nízkému věku a tzv. potencionálním pachatelům. Poznatky o pachatelích zobecňuje a zařazuje do širších souvislostí – společenské vztahy, ve kterých pachatelé žijí, sociodemografické a psychologické charakteristiky jejich osobnosti, klasifikace pachatelů a jejich typologie.

---

² Např. trestní zákon z roku 1961 považoval za trestný čin opuštění republiky (§ 241) z hlediska sociologického pojetí ale o trestný čin nešlo.

Kriminologie zkoumá oběti trestných činů – viktimologie, nauka o obětech trestných činů, je obvykle považována za součást kriminologie. Souhrn dispozic člověka stát se obětí trestného činu bývá nazýván viktimností, zatímco proces přeměny potenciální oběti ve skutečnou (resp. výsledek tohoto procesu) bývá označován jako viktimizace. Rozlišujeme viktimizaci primární – poškození (fyzické, psychické, majetkové aj.) způsobené obětí bezprostředně trestným činem a sekundární viktimizaci – poškození oběti reakcí státních orgánů či sociálního prostředí na trestný čin zejména pokud je reakce neadekvátní. (Dále viz samostatná kapitola.)

Kontrola kriminality, dříve „boj s kriminalitou“, je úsilí státu i společnosti o udržení kriminality v určitých přijatelných mezích nebo o její omezování. Kontrola kriminality se uskutečňuje prostřednictvím represivních či preventivních strategií. Zjednodušeně lze říci, že represe se zaměřuje na důsledky kriminogenního vývoje, zatímco předmětem pozornosti prevence jsou samotné kriminogenní faktory. (Dále viz samostatná kapitola.)

VÝZNAM

Funkcí kriminologie je dávat podněty ke zdokonalování teorie a praktických opatření v rámci kontroly kriminality.

Míra významu kriminologie pro trestní právo v praxi při jeho aplikaci přitom v nemalé míře závisí na jejich pojetí: při uplatňování represivních strategií, kdy do značné míry postačují tzv. osvědčené zkušenosti z praxe, potřeba kriminologického poznání většinou nevyvstává; míra tohoto významu narůstá, pokud jsou represí sledovány preventivní cíle. Zvláštní význam mají kriminologické poznatky při rozvíjení výlučně preventivních strategií.

Další pojmy:

Kontrola kriminality je součástí sociální kontroly. Cílem **sociální kontroly** je dosáhnout konformity občanů v dané společnosti. Nejdůležitější subjekty sociální kontroly jsou: subjekty formální (např. policie, soudy) a subjekty neformální (rodina, škola, veřejnost).

KRIMINOLOGIE A OSTATNÍ KRIMINÁLNÍ VĚDY

Kriminální společenskou oblast (kriminalita, její pachatelé a oběti, její kontrola) zkoumá několik samostatných kriminálních věd různými metodami s různými úkoly a z různých hledisek. Jsou to kriminologie, trestněprávní věda (věda o trestním právu hmotném a procesním), kriminalistika a kriminální (trestní) politika. Je nezbytné, aby tyto vědy spolupracovaly, neboť se často prolínají a doplňují.

Trestněprávní věda

Mezi trestněprávní vědou a kriminologií je historicky úzký vztah. V mnoha zemích kriminologie vznikla a postupně se vyčlenila právě z právní nauky. Trestněprávní věda i kriminologie se zabývají kriminalitou a její kontrolou včetně kontroly trestněprávní. Trestněprávní věda se zabývá trestním právem hmotným, trestním právem procesním a trestním právem vykonávacím především z hlediska právnědogmatického, jde jí zejména o jejich systémové uspořádání, o jejich výklad i o jejich juristický rozvoj. Kriminologie se zabývá trestním zákonodárstvím především z hlediska jeho účinnosti, zkoumá také účinnost trestního procesu i účinnost aplikovaných trestů a ochranných opatření.

Kriminální (trestní) politika

Kriminální politika je normativní věda. Je součástí obecné politiky speciálně zaměřené na kontrolu kriminality a ji doprovázejících nebo jinak s ní souvisejících sociálně patologických jevů, a to jak využíváním poznatků získaných vědeckými metodami a postupy, zejména kriminologickým výzkumem, tak přímým uplatňováním trestněprávních norem v praxi, včetně snah o sjednocení této aplikační praxe („reforma trestního práva“, kriminalizace a dekriminalizace, přiměřenost trestů, odpovědnost za vinu apod). Lze ji charakterizovat jako souhrn veškerých státních opatření přijímaných k ochraně společnosti a jejich jednotlivých členů před kriminalitou a v boji s ní. Součástí trestní politiky je i bezpečnostní doktrína státu, kterou chápeme jako teoreticky zdůvodněný souhrn základních zásad a směrnic, z nichž má vycházet praktická činnost státních orgánů. Bezpečnostní doktrína je vyjádřením žádoucího

stavu, ke kterému pak směřuje bezpečnostní politika Doktrína je teorie připouštějící několik variant praktické realizace.

Kriminologické poznatky bez hodnocení a klasifikace slouží politikům jako podklady k vytváření trestně-politických strategií.

Kriminalistika

Zločin je hlavním tématem kriminologa i kriminalisty a stejně jako kriminologie, je kriminalistika empirickou a multidisciplinární vědou.

Primárním úkolem kriminalistiky je vypracovávat efektivní metody odhalování a vyšetřování trestné činnosti, které poskytuje zejména policejním a justičním orgánům a znalcům. Zvláště se pak zaměřuje na objasňování zákonitostí vzniku, shromažďování a využívání stop a jiných relevantních informací. Zpracovává i metody kriminalistické prevence. Jejím hlavním přínosem je zvyšování pravděpodobnosti rychlého dopadení a usvědčení pachatele a účinného trestního postihu. Pro vypracování kriminalistických metod přejímá kriminologické poznatky (např. poznatky o pachatelích).

Kriminologie si klade výrazně odlišné úkoly. Zkoumá a snaží se vysvětlit i příčiny zločinnosti a fakta, která vyplývají jak z oficiálních kriminálních statistik, tak z výzkumů. Při tom využívá poznatky zjištěné při vyšetřování trestných činů (např. o kriminogenních faktorech).

Rozšiřující literatura:

- M. Hrčka, *Sociální deviace*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001 - 302 s. [ISBN 80-85850-68-0](#)
- G. Munková, *Sociální deviace: přehled sociologických teorií*. Praha: Karolinum, 2001 - 134 s. [ISBN 80-246-0279-2](#)
- *Kriminalistika: časopis pro kriminalistickou teorii a praxi*[online]. Praha: Odbor vydavatelství a tisku MV ČR [?], 1993- [cit. 2012-01-03]. ISSN 1210-9150.

2. STAV, STRUKTURA A DYNAMIKA KRIMINALITY

Poznávání kriminality je základním směrem kriminologických výzkumů, zvláště je pak důležité poznání kriminologických faktorů, ze kterých lze vyvodit závěry pro kontrolu kriminality. Prvním úkolem je zde ale popis kriminality, který umožňuje především kriminální statistika. Chceme-li zjišťovat zákonitosti nějakého společenského jevu, musíme jej nejprve pozorovat a popsat. V této souvislosti se někdy rozlišuje kriminografie (kriminální fenomenologie), která se zabývá jevovou stránkou kriminality, a kriminální etiologie, která se snaží vysvětlit vznik a vývoj kriminality. Informace o kriminalitě na určitém území, jak se vyvíjí během určitého časového období a jaká je její struktura, mohou přispět k objasňování příčin kriminality, ověřování kriminologických teorií a také k hledání vhodných forem trestní politiky a následně i k hodnocení jejich efektivity.

Z kvalitativního hlediska musíme přistupovat k údajům o kriminalitě vycházejících z legálního pojetí kriminality, přestože stát v některých obdobích vytvářel přehnanou kriminalizaci jakousi umělou kriminalitu. Proto je vhodné závěry prostřednictvím sociologického pohledu alespoň do jisté míry korigovat.

Při popisu a výkladu informací o kriminalitě se v odborné literatuře setkáváme s pojmy, se kterými je zapotřebí se v úvodu seznámit:

Rozsah kriminality je počet činů, které lze z hlediska trestního práva definovat jako trestné činy, případně činy jinak trestné (není-li osoba, která čin spáchala, trestně odpovědná), spáchaných na vymezeném území např. na území státu, kraje, obce za určité časové období, zpravidla za rok. Rozsah kriminality je udáván v absolutních číslech (např. 232 policejně registrovaných trestných činů vraždy na území ČR v roce 2003). Můžeme se setkat i s vyjádřením rozsahu kriminality v procentech, např. při vyjádření rozdílu mezi jednotlivými sledovanými časovými obdobími (v roce 2001 došlo k poklesu počtu trestných činů spáchaných dětmi vůči roku 2000 o -2,8%).

Při zpracování dat o rozsahu kriminality je nutné si uvědomit, že tato čísla neodrážejí demografické vlivy, proto by při jejich interpretaci mohlo dojít ke značnému zkreslení

skutečného stavu (např. při srovnání počtu trestných činů v jednotlivých obcích bez ohledu na počet jejich obyvatel by mohl být učiněn závěr, že ten z nich, ve kterém je policií registrován nejvyšší počet trestných činů, je nejvíce zatížen kriminalitou, přestože jde vzhledem k ostatním obcím o obec s mnohem vyšším počtem obyvatelstva). Také při sledování vývoje kriminality lze využít údaje o rozsahu kriminality jen omezeně, protože pokles nebo nárůst kriminality může být způsoben poklesem nebo nárůstem počtu obyvatel na daném území. Proto se při popisu kriminality zjišťuje tzv. intenzita (úroveň) kriminality, která je daná přepočtem trestných činů na počet obyvatel na určitém území. Je vyjádřena koeficientem (indexem) = $(\text{počet trestných činů} / \text{počet obyvatel na vymezeném území}) * 100\ 000$ (případně 10 000).

Pokud je tedy např. v roce 2002 index loupeží 53,6, znamená to, že přibližně 54 obyvatel ČR z každých 100 000 se stalo obětí loupeže. Proto údaje o intenzitě kriminality udávané v koeficientech (indexech) podávají přesnější obraz o kriminalitě než údaje o jejím rozsahu. Samozřejmě i zde je nutné počítat s určitým zkreslením, protože obětí mohl být např. turista.

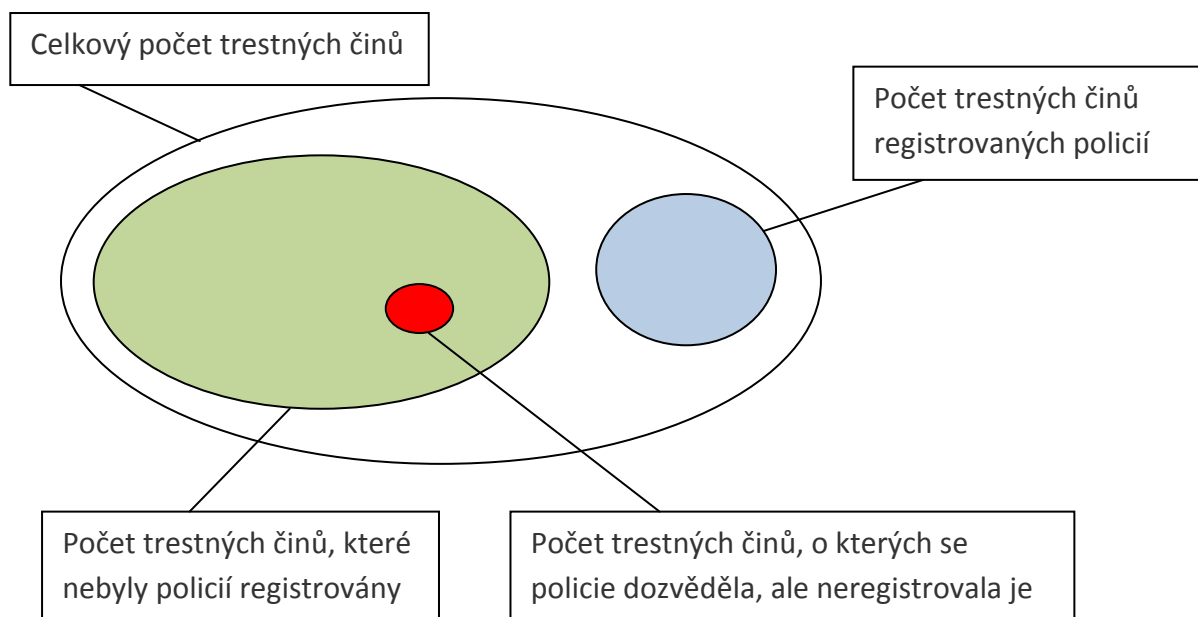
Pro kriminologii je dále významným ukazatelem struktura kriminality, tedy rozložení kriminality podle určitých hledisek. Struktura kriminality může být zkoumána z hlediska geografického, podle druhu kriminality, věku a pohlaví pachatele, podle míry podílu recidivistů apod. Údaje o struktuře kriminality výrazně konkretizují poznatky o kriminalitě a umožňují ji lépe charakterizovat. Při interpretaci informací o kriminalitě je důležité zabývat se její strukturou také proto, že příčiny kriminality i typy pachatelů se u jednotlivých druhů kriminality mohou významně lišit.

Kriminální fenomenologie se také zabývá dynamikou kriminality, tedy změnami v rozsahu, intenzitě a struktuře kriminality během delšího časového období. V této souvislosti potom uvádějí, že kriminalita má vzestupnou či sestupnou tendenci (trend) nebo že stagnuje (došlo k nárůstu či poklesu kriminality, případně nedošlo k žádné významné změně). Tyto trendy se pak kriminologové snaží vysvětlit společenskými změnami ve společnosti. S tím souvisí i zkoumání vlivu a efektivity různých trestně-politických přístupů na kriminalitu.

Při hledání účinnějších nástrojů trestní politiky, ale i mimotrestních strategií (např. v oblasti sociální politiky), se uplatňují také prognózy (předpovědi) budoucího vývoje kriminality. Nesmíme ale zapomínat, že na vývoj kriminality má vliv mnoho faktorů, a proto je prognózování velmi obtížné.

KRIMINALITA REGISTRovaná A LATENTNÍ

Prostřednictvím statistických údajů o kriminalitě získáváme informace pouze o kriminalitě registrované (zjevné), tj. té, která vyšla najevo a byla proto evidována v oficiálních statistikách. Jde tedy vždy pouze o větší či menší část kriminality skutečné. Rozdíl mezi kriminalitou skutečnou a kriminalitou registrovanou je označován jako kriminalita latentní (skrytá). Je to patrné z obrázku č. 1, který ale musíme chápat jako ideální model, protože v praxi mohou být do množiny registrované kriminality zahrnuty i skutky, které vlastně trestnými činy nejsou. Mimo to lze diskutovat o správnosti zařazení trestních činů, o kterých se příslušné orgány dozvěděly a neevidovali je, do latentní kriminality, protože pojmově už o skrytou kriminalitu nejde. Tyto případy jsou někdy označovány jako tzv. umělá latence.

Obr. 1: Rozdíl mezi skutečnou a registrovanou kriminalitou

Temným číslem kriminality (v němčině Dunkelfeld neo Dunkelziffer, v angličtině dark figure nebo dark number in crime) se rozumí rozdíl v počtu skutečně spáchaných trestných činů a počtu trestných činů, které jsou evidovány v oficiálních kriminálních statistikách, můžeme se s ním ale potkat i v jiných významech, jako:

- Poměr mezi zjištěnou a registrovanou kriminalitou
- Celková kriminalita ve společnosti (součet registrované a neregistrované kriminality)
- Počet trestných činů, které nejsou v kriminálních statistikách, protože nebyly policii oznámeny ani nebyly policií zjištěny jiným způsobem
- Trestné činy, které byly policií registrovány, ale nebyl zjištěn pachatel
- Případy, ve kterých jsou pachatelé trestných činů stíháni pouze za některé trestné činy, kterých se dopustili

Šedým číslem kriminality se pak rozumí buď případy, kdy byl pachatel trestně stíhán, ale nebyl odsouzen, nebo počet trestných činů, o kterých se orgány činné v trestním řízení dozvěděli, ale nebyl zjištěn jejich pachatel.

Chceme-li se věnovat analýze o rozsahu a vývoji kriminality, musíme se zabývat i rozsahem kriminality latentní, což je nelehký úkol. Existuje vícero způsobů, jak získávat údaje o latentní kriminalitě, většinou jsou to kriminologické výzkumy, které se ptají respondentů, jestli se stali oběťmi trestného činu (viktimitační výzkumy), jestli trestný čin spáchali (tzv. selfreporty), případně jestli se o trestném činu dozvěděli jinou cestou.

Přestože je velice obtížné zjistit skutečnou míru latence, některé obecnější poznatky z těchto výzkumů vyplývají:

- V podstatě u všech druhů kriminality je latentní kriminalita vyšší než kriminalita registrovaná (méně je trestných činů oznámených, než neoznámených)
- Míra latentní kriminality se liší podle jednotlivých druhů kriminality (větší míra latence se předpokládá u domácího násilí, sexuálně motivovaných trestných činů mezi rodinnými příslušníky, u zneužívání dětí, drogové kriminality, organizovaného zločinu, hospodářské kriminality aj.)

- Míra latence je zpravidla vyšší u méně závažných majetkových trestných činů než u závažnější majetkové kriminality
- S vyšší četností trestní činnosti se zvyšuje pravděpodobnost policejní registrace
- Z geografického pohledu se minimálně ve velkých městech do značné míry překrývají základní charakteristiky latentní kriminality s kriminalitou registrovanou
- Ženy se dopouštějí trestné činnosti méně často než muži, stejně jako je tomu u kriminality registrované, i když rozdíl mezi nimi je u latentní kriminality nižší.
- Existuje vysoká míra latentní kriminality u dětí a mládeže, zejména u méně závažných trestných činů.

Při popisu struktury a dynamiky kriminality si kriminologové pokládají otázku, jestli mezi latentní a registrovanou kriminalitou existuje nějaký vztah, případně jaký tento vztah je. Vyskytly se hypotézy, že mezi latentní a registrovanou kriminalitou existuje neměnný poměr, tudíž z kriminality registrované lze vyvozovat závěry o kriminalitě skutečné. Další hypotéza vycházela z myšlenky sčítacího vztahu mezi latentní a registrovanou kriminalitou. Předpokládala, že když dojde k poklesu kriminality registrované, zvýší se kriminality latentní a naopak. Oba tyto názory však byly částečně vyvráceny kriminologickými výzkumy. Proto se dnes setkáváme s přesvědčením, že mezi latentní a registrovanou kriminalitou neexistuje vztah žádný, proto i závěry o skutečné kriminalitě vycházející z oficiálních kriminálních statistik je do značné míry omezena.

Použijeme-li kriminální statistiky při vyvozování závěrů o vývoji skutečné kriminality, je nutné vycházet ze skutečnosti, že tyto statistiky reflektují především fungování a efektivitu institucí kontroly zločinnosti. Částečný vzestup či pokles registrované kriminality lze také přisuzovat změnou v možnostech a schopnostech policie zjistit, že došlo ke spáchání trestného činu, případně odhalit pachatele, přičemž ke změně vývoje skutečné kriminality dojít nemusí, pouze se přesune část latentní kriminality do kriminality skutečné.

Na poměr mezi latentní a registrovanou kriminalitou má velký vliv ochota občanů trestné činy oznamovat, neboť pouze 2-5% (v závislosti na druhu kriminality až 10%) případů trestných činů zjistí orgány činné v trestním řízení vlastní činností. Viktimizační výzkumy z USA

ukazují, že pouze 35% trestných činů je hlášeno (obdobně v Kanadě, Velké Británii nebo Austrálii). Závažnější trestné činy jsou oznamovány obecně častěji, než činy méně závažné. Důvodem k neoznámení trestného činu bývá, že oběť považuje celou záležitost za osobní věc, případně nepocituje jednání pachatele za příliš velký zásah do svých práv, ve strachu z budoucí odplaty pachatele. Kromě toho zde může sehrát roli nedůvěra v policii či obavy z nešetrného přístupu orgánů činných v trestním řízení (především v případech domácího násilí nebo sexuálně motivovaných trestných činů).

Objasněnost je počet registrovaných trestných činů, u kterých byl policií odhalen pachatel, bez ohledu na to, zda byl potom trestně stíhán. Míra objasněnosti se udává v procentech a rozlišuje se podle jednotlivých druhů kriminality, vliv má také oblast, kde byl čin spáchán³.

Míra objasněnosti ovlivňuje důvěru obyvatelstva v efektivitu orgánů činných v trestním řízení. To koresponduje se zvýšením či snížením ochoty obyvatel oznamovat trestné činy, což pak působí přesun části latentní kriminality do kriminality registrované nebo naopak. Tím se opět ovlivní míra objasněnosti kriminality, která společně s tím, jaká je míra latentní kriminality, ovlivňuje představu pachatele (případně budoucího pachatele) o tom, zda bude úspěšný, případně jaká je pravděpodobnost, že jeho čin bude oznámen a on sám bude dopaden.

ZDROJE INFORMACÍ O KRIMINALITĚ

Základním zdrojem informací o **registrované kriminalitě** jsou kriminální statistiky získávané a zpracovávané orgány činnými v trestním řízení, tj. policií, státními zastupitelstvími a soudy.

První kriminální statistiky byly zpracovávány od 20. let 19. století ve Francii. Tyto statistické údaje použili ve svých pracích francouzský advokát Jacques Guerry de Champneuf a belgický

v ČR míra objasněnosti u všech trestných činů pohybovala v rozmezí 38-46,5% (na přičemž u trestného činu vraždy to bylo v průměru 86%, u trestných činů nebo u trestného činu znásilnění 81%, naopak u majetkových trestných činů se

fyzik Adolphe Quetelet, který se dále zabýval i problematikou latentní kriminality. Studium kriminality se poté rychle rozvíjelo, z českých zástupců to byli Jaroslav Kallab a Vladimír Solnař.

Statistika kriminality v České republice není dostatečně metodologicky sjednocena ani koordinována, proto se mezi jednotlivými statistikami objevují rozdíly (např. při zařazování

Obr. 2 Adolphe Quetelet trestných činů do okruhů kriminality), což znesnadňuje možnost jejich porovnání. Statistiky ČR zpracovávají a shromažďují především Ministerstvo vnitra ČR, respektive policejní prezídium ČR (policejní statistiky) a Ministerstvo spravedlnosti (statistiky státních zastupitelství a soudů).

Policejní kriminální statistiky podávají nejúplnější a nej přesnější obraz o rozsahu kriminality, protože jejich údaje jsou časově nejbližší době spáchání trestného činu. Evidují veškerou registrovanou kriminalitu a neprojevuje se zde proces filtrace, ke kterému dochází v průběhu celého trestního řízení. Policejní statistiky evidují údaje o trestných činech, pachatelích i obětech. Dalšími zdroji informací o obětech mohou být soukromé statistiky, zejména nestátních organizací zabývajících se ochranou a pomocí obětem trestných činů, např. Bílý kruh bezpečí. Policejní statistické údaje jsou publikovány prostřednictvím ročenek a na webu MVČR.

Statistika Ministerstva spravedlnosti ČR (justiční statistika) zahrnuje statistiky státních zastupitelství a soudů. Obsahují údaje o tzv. známých pachatelích (osoby zapsané v rejstříku pro dozor v trestním řízení včetně pachatelů, u nichž se věc odložila před začátkem trestního stíhání z důvodu amnestie, nepřičetnosti, nedostatečného věku apod.), obžalovaných osobách a osobách pravomocně odsouzených. Je evidován počet trestných činů a každoročně publikovaná statistika obsahuje údaje i o způsobu vyřízení věci a struktuře uložených trestů a ochranných opatřeních.

Statistiky pomocných orgánů v trestním řízení se používají jako doplňkové zdroje informací o kriminalitě a trestní politice. Jsou to statistiky Probační a mediační služby ČR, Vězeňské služby ČR, Ministerstva práce a sociálních věcí ČR (vybrané údaje o dětech, které se dopustili trestné činnosti v souvislosti s činností sociálně-právní ochrany dětí), Ministerstva zdravotnictví ČR (údaje o osobách, které vykonávají ochranné léčení ve zdravotnických zařízeních), Českého statistického úřadu ČR.

Existuje řada okolností, na které je potřeba brát zřetel při posuzování kriminality dle oficiálních statistik, protože mohou do značné míry omezovat jejich vypovídající hodnotu. Jde zejména o legislativní změny v oblasti trestního práva (kriminalizaci a dekriminalizaci činů), amnestijní rozhodnutí prezidenta (zejména ve formě abolicie, kdy je zakázáno zahájit trestní stíhání, případně v něm pokračovat), změny v trestní politice, způsob statistického vykazování (metodologické problémy a rozdíly) a další.

Informace o **latentní kriminalitě** se nejčastěji získávají pomocí výzkumů obětí trestných činů, nebo pomocí tzv. selfreportů (výzkumu pachatelů), ale lze je doplnit i dalšími formami výzkumů.

Viktimitizační výzkumy (výzkumy obětí trestných činů) jsou založeny na dotazování respondenta, jestli se v minulosti stal obětí různých druhů trestných činů a v případě pozitivní odpovědi jsou zjišťovány další informace (např. o místě, čase, ohlášení trestného činu, škodě, pachateli apod.). Viktimitizační výzkumy jsou limitovány problémy, jako jsou: metodologické chyby ve výzkumu (neostatečné zajištění důvěry respondenta, špatný výběr respondentů, nesrozumitelné otázky...), respondenti uvádějí více trestných činů, než se skutečně stalo (zveličování, nepochopení otázky...), respondenti neuvedou všechny trestné činy, jejichž se stali obětí (strach z pachatele, stud, závislost na pachateli, zapomněli...), absence informací o určitých druzích kriminality (např. trestné činy proti životnímu prostředí, kriminalita bílých límečků apod.).

Selfreporty (výzkumy pachatelů trestných činů) spočívají v dotazování respondentů, jestli se v minulosti dopustili deviantního chování. Často jsou tyto výzkumy zaměřeny na mládež ve školách. Také zde narážejí kriminologové na problémy, které omezují vypovídající hodnotu výzkumu. Jsou to opět metodologické nedostatky, respondenti záměrně neuvedou trestné činy, kterých se dopustili (důvodem může být např. strach z prozrazení a postihu nebo ze spolupachatelů), respondenti uvádějí trestné činy, kterých se nedopustili (často u mládeže jako žer nebo nepochopení otázky), osoby, které se nepodařilo do výzkumu zahrnout, protože odmítli nebo při výzkumech ve školách chyběly.

Při výzkumech třetích osob jsou respondenti dotazováni, jestli se stali svědkem nebo se jinak dozvěděli o trestné činnosti. Limity jsou podobné jako při výzkumech viktimitizačních a selfreportech.

Expertní šetření je způsob získávání informací o takových druzích kriminality (např. organizovaný zločin, některé druhy hospodářské kriminality), kde jsou ostatní způsoby výzkumu vzhledem k povaze takové trestné činnosti téměř nevyužitelné. Jsou to tedy odhady odborníků, kteří se s těmito druhy kriminality profesně setkávají.

Experimenty, např. zjišťováním, jaké je riziko dopadení zloděje simulací krádeží v obchodě a opakovaným sledováním, kolik z nich bude v určitém časovém období odhaleno.

Zúčastněné pozorování spočívá v infiltraci výzkumníka do určité sociální skupiny (např. drogově závislých, extrémistických skupin apod.), kde se zapojí do těchto skupin, naváže s nimi kontakty a pozoruje jejich chování.

Odhady latence pomocí matematického modelování jsou pokusy stanovit míru latentní kriminality pomocí matematického modelování a to buď zobecněním výsledků výzkumů latentní kriminality, teoretickým rozbořením podmínek možných odhadů rozdělení ukazatelů skutečné kriminality nad jejich určujícími intervaly nebo kombinací obou způsobů.

STRUKTURA A DYNAMIKA REGISTROVANÉ KRIMINALITY A VÝVOJ TRESTNÍ POLITIKY NA ÚZEMÍ ČR PO ROCE 1989

Statistické údaje vypovídají o prudkém vzestupu kriminality v první polovině devadesátých let a o změnách v její struktuře. V kriminalitě jednoznačně dominovala kriminalita majetková, významně stoupl počet tzv. prvopachatelů. Počínaje zhruba rokem 1993 tvořili tito prvopachatelé a pachatelé přestupků, nedbalostních trestných činů a pod. zhruba kolem 70 % známých a stíhaných pachatelů. Nárůst násilné kriminality byl doprovázen její brutalizací. Objevily se kvalitativně nové jevy, jako například nástup organizovaného zločinu včetně organizované kriminality domácí provenience, nelegální migrace a některé nové formy hospodářské kriminality, která měla (a má) rozhodující podíl na způsobených škodách. Patrný byl i nárůst kriminality spojené s drogami. Statistické údaje rovněž pravděpodobně jen okrajově zachytily např. skutečný rozsah takového jevu jakým je korupce, kde lze skutečný stav spíše jen odhadovat. Již v roce 1998 měla podle výzkumu, provedeného na žádost Ministerstva vnitra ČR, osobní zkušenost s korupčním chováním celá jedna čtvrtina reprezentativního souboru respondentů. Viktimologické výzkumy poukázaly na vysokou míru

viktimizace občanů, která se v některých druzích kriminality dostala nad zjištěný evropský průměr. Způsob kriminologické práce byl v tomto období diktován konkrétní situací, charakterizovanou tímto celkovým nárůstem kriminality a jejími některými novými projevy (Převzato z Scheinost et al. 2010, str.10-11).

Vycházíme-li z policejních statistik, rok 1989 je posledním rokem téměř dvacetiletého období relativně stálé úrovně kriminality (100000 – 120000 registrovaných trestných činů a přečinů ročně). V následujících čtyřech letech 1990 -1993 kriminalita rychle roste a to i přes protichůdně působící opatření provedená v tomto období (novelizace trestního zákona: dekriminlizace spekulace, příživnictví, opuštění republiky, zrušení přečinů apod.). Celkově došlo v roce 1993 oproti roku 1989 k 3,5násobnému zvýšení registrované kriminality. V roce 1994 lze zaznamenat pokles registrovaných trestných činů a od roku 1995 opět pozvolný nárůst až do roku 1999, kdy dosahuje maxima. Od roku 2000 dochází opět k pozvolnému poklesu a stagnaci (v roce 1999 cca 4100 trestných činů na 100 000 obyvatel ČR, v roce 2007 to bylo už jen cca 3500).

Míra objasňenosti trestných činů, která byla před rokem 1989 poměrně konstantní v průměru 82%, po revoluci významně klesla až na hranici 31,4%, kdy v roce 1992 dosáhla svého minima. Poté dochází k opětovnému nárůstu a stabilizaci na cca 40%.

K vysvětlení tohoto vývoje lze uvést několik příčin:

- Přejedod od totalitního režimu ke svobodné společnosti
- Rozvoj tržní ekonomiky
- Pokřivování (devalvace) hodnot
- Otevření hranic, migrace
- Vymizení z očí institucionární kontroly
- Dysfunkce neformální sociální kontroly
- Nestabilita, nepřehlednost a nedostatečnost právních předpisů
- Kriminální citlivost občanů se snižuje – neochota oznamovat trestné činy, nízká objasňenost pak představuje pro pachatele přípustné riziko
- Po roce 1989 nastupují do mladé dospělosti (kriminálně exponovaného období) silné populační ročníky z let 1973-1978

STAV, STRUKTURA A DYNAMIKA KRIMINALITY V MEZINÁRODNÍM SROVNÁNÍ

OSN shromažďuje informace členských států o trestní justici od roku 1975. Ve většině průmyslově vyspělých zemí dochází po druhé světové válce k nárůstu registrované kriminality. Strmější růst byl přitom zaznamenán v rozvinutějších zemích. To se všeobecně vysvětluje sociálními změnami, které zahrnují i změny hodnotového systému a změny kontrolních systémů.

Další dramatický nárůst registrované kriminality uvádí analýza v letech 1989 – 1990 v postsocialistických zemích střední a východní Evropy (zejména u majetkových trestných činů a loupeží).

Další mezinárodní statistiky o kriminalitě vedou Interpol (od roku 1950) a Rada Evropy.

Každé mezinárodní srovnání kriminality je ale nepřesné a tudíž orientační. Země se zdánlivě vyšší kriminalitou mohou být ve skutečnosti zeměmi úspěšnými při odhalování trestné činnosti a registraci trestných činů apod., přesto, lze uvést několik obecných závěrů:

- Nejnižší kriminalitu vykazují arabské státy a země západní Evropy, ve středu jsou země východní Evropy a severní Ameriky, nejvyšší kriminalitu pak vyazuje latinská Amerika a Afrika
- Ve většině zemí světa byl 1990-1994 zaznamenán nárůst kriminality
- Cca 70% kriminality tvoří krádeže (z toho 20% vloupání)
- Kriminalita je častěji páchána ve velkých městech než na venkově

3. VZNIK KRIMINOLOGIE, KRIMINOLOGICKÉ ŠKOLY

Kriminologie jako vědecká disciplína vznikla z potřeby společnosti poznat, vysvětlit a řešit kriminalitu a její příčiny a hledat cesty a prostředky jak tomuto negativnímu společenskému jevu čelit.

I když počátky kriminologie jako vědního oboru spadají do druhé poloviny 18. století, lidská společnost se potýkala se zločinem (kriminalitou) již v období prvních civilizací. V těch dobách se však nepokoušela objasňovat její příčiny, ale zaměřovala se na trest a ochranu společnosti před těmito nebezpečnými jevy.

V období **prvních civilizací** byl centrem vzdělanosti (Babylon, Egypt) i moci chrám. V chrámech se konaly nejen náboženské obřady, ale i soudní procesy a ostražování zadržených. Nejobvyklejšími tresty byly trest smrti, zmrzačení, případně vyhnanství. S patologickými jedinci (duševně nemocní) se zacházelo jako se svéprávnými plně odpovědnými členy společnosti.

Antická společnost již vedle trestu smrti přináší i trest odnětí svobody a zhruba ve 4. století před naším letopočtem se datují první věznice – *robury*. Dále se hojně využívají tělesné tresty, vyhnanství a objevují se první zmínky o peněžitých trestech (pro bohaté). Ojedinele nacházejí filozofové, lékaři a historikové, kteří nahlíží na zločin a jeho příčiny z jiných hledisek. Všimli si vztahu mezi zločinem a špatnými lidskými vlastnostmi (mstivost, panovačnost, chamtivost) a také poukazovali na důsledky špatného chování. Sokrates vyslovil názor, že lidé páchají špatné skutky z nevědomosti a stačilo by je správně poučit. Platón se naproti tomu domníval, že i rozumný člověk se může dopustit zločinu. Objevují se také jasné myšlenky na rozdělení občanů do sociálních vrstev: např. Platón vymezuje „vědeckou“ zdravotní péči jen pro bohaté a svobodné občany (*asklepiea, hospitaly*), neodbornou (zařikávání) otrokům, protože jsou podle něj duševně nedokonalí. (Kdo nereagoval na zařikávání, byl vyhoštěn, což prakticky znamenalo smrt). Hippokrates na straně druhé vidí příčiny nemoci ve vnitřních podmínkách života člověka a vlivu vnějšího prostředí bez ohledu na sociální zařazení.

Ve **Středověku** je centrem moci stále církve, kláštery jsou střediskem nejen duchovním, ale také vzdělávacím a ekonomickým. Duševní choroby a trestná činnost jsou vykládány jako

posedlost ďáblem. Používání drastických forem mučení i trestu smrti je zdůvodňováno cílem osvobodit duši pro Boha.

Kromě nadužívání krutosti charakterizoval středověkou justici všeobecný chaos, kdy ani delikty samotné, ani tresty za ně nebyly kodifikovány, a jejich posouzení tak závisela na momentálním rozpoložení panovníka.

Při klášterech jsou zakládány hospitaly (azylová a zdravotní péče) s cílem ochrany společnosti. Středověk také přináší diferenciaci moci a výkonu spravedlnosti (vězení trojího typu – církevní, hradní, vojenská). Vývoj společnosti a zejména obchodu také přináší obohacení trestů o pracovní internace (např. galeje). Ve 14. a 15. století také dochází ke změnám postojů vůči duševně chorým, kteří jsou často jen vyobcováni („Lod' bláznů“, poutníci).

Kolem roku 1500 se v oblasti Středozevního moře objevují nucené práce – galeje. V Čechách se např. koncem 16. století posílají odsouzení na stavby pevností proti Turkům nebo na galeje na Dunaj. Postupně dochází k deportacím odsouzených z Anglie do Ameriky (místo trestu smrti). Po americké revoluci byli vězni prodáváni plantážníkům do Indie nebo jihoamerických států a po objevení nového kontinentu pokračuje až do poloviny 19. století vyvážení odsouzených do Austrálie.

Osvícení přichází s myšlenkou humanizace trestu a trestání. V 17. století, kdy dochází k rozvoji výroby a přílivu lidí z venkova do měst, dochází k podstatnému rozšíření trestů odnětí svobody, protože odsouzení představují levnou pracovní sílu. Tento trend zahrnuje i duševně choré. Prosazuje se zásada proporcionality mezi trestem a trestným činem, Beccaria upozorňuje na účel trestu, jenž není odplata, ale ochrana společnosti. Na trest odnětí svobody se začíná více nahlížet jako na možnost převýchovy.

V 18. století se trest odnětí svobody stává téměř výhradní trestním prostředkem a postupně vytlačuje trest smrti. S nárůstem zkušeností a poznatků s ukládáním a výkonem trestů došlo i ke vzniku samostatné vědní disciplíny **penologie**, která je nejčastěji vymezována jako věda o trestu a trestání a jejich účincích. Zkoumá účinnost všech druhů trestů, obzvláště výkonu trestu odnětí svobody.

Více o historii trestu a trestních systémů KUCHTA, J., VÁLKOVÁ, H. a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. str. 193 - 213s.

KLASICKÁ ŠKOLA

Teprve v druhé polovině 18. století pod vlivem francouzských encyklopedistů se objevuje snaha zabývat se kriminalitou z širšího pohledu. Základy kriminologie položila **klasická škola trestního práva**, která vychází ze dvou základních myšlenek osvícenství. Stabilita společnosti není dána Bohem, ale souhlasem všech členů s dohodnutými normami a pravidly – tedy něčím, jako společenskou smlouvou. Stejně podstatnou pak byla myšlenka svobodné vůle, kdy se člověk sám za sebe rozhoduje, jak se bude chovat a to i v případech zločinu. Krom jiného z toho vyplývá, že za své chování nese každý plnou zodpovědnost. Jeremy Bentham (1748-1832), anglický právník a filozof, jeden z hlavních představitelů klasické školy vyjádřil tuto teorii principem kalkulu štěstí. Zločin se nesmí vyplácet, újma z trestu

Obr. 3: Cesare Beccaria

musí převážit užitek ze zločinu. Zdůrazňoval také význam prevence, kterou dělí na generální (zaměřenou na celou společnost – navrhoval odměny a řády pro vzorné občany) a speciální (zaměřenou směrem k pachateli). On a jiní navazují na revoluční dílo italského matematika, ekonomy a právníka Cesare Beccarii (1738 - 1794) „*O zločinu a trestu*“.

Zabývá se hlavně problematikou trestní legislativy a trestní politiky, přiměřenosti trestu zločinům, vlivem trestu na morálku.

Jeho myšlenky výrazně ovlivnili evropské trestní zákonodárství (1776 zákaz tortury Marií Terezií, 1788 zrušení trestu smrti císařem Josefem II, omezení trestu smrti, veřejné konání přelíčení, presumpce nevin, rychlost trestního přelíčení, vstup odborníků do trestního procesu - posudky expertů a další). Beccariovy postuláty neztrácejí na významu ani po více než 240 letech:

1. zákaz svévole policie,
2. striktní dodržování zákonů soudy,
3. rychlost trestního řízení (čím dříve po spáchání trestného činu následuje trest, tím je spravedlivější a užitečnější),
4. zajištění dostatečné doby pro obhajobu,
5. veřejnost soudního přelíčení (zrušení tajných žalob),
6. presumpce nevin u neusvědčeného pachatele,

7. Nahrazení dosavadního smyslu trestu jako odplaty a zastrašení veřejnosti (generální prevence) novým účelem zaměřeným na odstrašení a nápravu pachatele (speciální prevence),
8. Zrušení útrpných trestů (úlohou trestu není týrat bytost obdařenou vnímáním),
9. nahradit trest smrti doživotním vězením,
10. upřednostnění prevence kriminality (je lepší zločinu předcházet než jej trestat).

Přestože se klasická škola trestního práva nemůže ještě považovat za vědu v pravém slova smyslu (obor, který na vědeckém základě studuje kriminalitu), neboť klasickým kriminologům šlo především o reformy trestního práva než zkoumání a popis příčin kriminality, její přínos je nezpochybnitelný. Obrátila pozornost na problematiku kriminality a položila základy kriminologie jako vědní disciplíny. To dokazují i další myšlenky představitelů této školy:

Již v 1. polovině 18. století upozorňoval Julien de La Mettrie (1700-1751), francouzský lékař a filozof, že boj proti kriminalitě je nutný, ale lidské chování je zapotřebí ovlivňovat výchovou. Vyslovil též názor, že v některých případech může být zločinné jednání podmíněno nemocí.

Výzkumy angličana Johna Howarda ze 70. let 18. století o zoufalých podmínkách a stavu britského vězeňství, vycházely už tehdy ze systematického pozorování a měření a předznamenaly tak pozdější penologické výzkumy.

Franz Gall (1756 – 1828), považovaný za zakladatele frenologie, vypracoval atlas mozku s rozložením center, kde jsou smysly pro jednotlivá kriminální jednání.

Pojetí pachatele jako racionální bytosti zůstává dodnes. Prakticky stejná východiska jako Beccarie a Benthama se objevila o dvě století později v tzv. neoklasických teoriích rozvíjených v 70. letech 20. století (viz níže).

POZITIVISTICKÁ ŠKOLA

Druhá polovina 19. století přináší spolu s masivním rozvojem věd a techniky nový filozofický směr – pozitivizmus. Kriminologové tohoto období jsou orientovány na pachatele trestných činů a podmínky kriminogeneze. Příčiny kriminálního chování hledají v proměnných, které se

podílejí na utváření osobnosti pachatele. Podle faktorů, které považovali při kriminogenezi za rozhodující, pak rozlišujeme směry biologické, psychologické, sociologické a multifaktorové.

BIOLOGICKÝ SMĚR

Obr. 4 Cesare Lombroso

První, kdo se pokusil aplikovat exaktní metody, založené na pečlivém pozorování, měření a vážení, při zkoumání kriminálního chování byl italský lékař a antropolog **Cesare Lombroso**. Právem proto bývá označován za otce moderní kriminologie. Byl vězeňským lékařem v turínském nápravném zařízení, kde postupoval měřeními tisíce vězňů, a zjišťoval u nich různé anomálie. Na základě těchto dat potom v roce 1876 vydal monografii, kde vyjádřil hypotézu o tzv. rozeném zločinci. Delikventi podle něj jsou jakousi odrudou lidského druhu, charakteristickým degenerativním návratem na primitivnější úroveň (moderní divoši).

Vystupují u nich určité fyzické i psychické znaky, které jsou již považovány za vývojově překonané. A zločinnost se dědí. Tato teorie byla mimo jiné ovlivněna i Darwinovou koncepcí (1859), že existují lidé, kteří se svým primitivním předkům podobají více než jiní. Vnější fyzické znaky Lombroso postupně spojil s jednotlivými druhy trestné činnosti a předpokládal, že určitým tělesným anomáliím připadají i určité psychické vlastnosti. Vedle typu „rozeného zločince“ uznával také příležitostné zločince, zločince „z vášně“, kriminální epileptiky a morálně patologické devianty – tak formuloval jednu z prvních typologií pachatelů.

Svá antropologická měření prováděl na nereprezentativních vzorcích vězňů bez použití kontrolní skupiny nedelegantní populace. V dalších vydáních své hlavní monografie a jiných publikacích je vidět znatelný posun od ryze biologické koncepce kriminogeneze k teoriím zohledňujícím i společenské, ekonomické a přírodní činitele.

S podobným despektem jako na teorii rozeného zločince nahlíží současná kriminologie na **konstituční školy**. Příčiny delikventního chování hledají ve vazbě na stavbu těla. Nejznámější jsou typologie německého profesora psychiatrie Ernesta Kretschmera, který rozlišoval:

Pyknický typ (zavalitý, krátké tělo, kulatý široký obličej, měkké svalstvo) nejvíce páchá trestné činy podvodu. Kriminalita i recidiva těchto jedinců je nižší a jejich schopnost resocializace je vzhledem k ostatním typům vyšší.

Astenický typ (štíhlá postava, dlouhé končetiny, úzká ramena, plochý hrudník, slabší svalstvo, podlouhlý obličej aj.) páchá převážně majetkovou trestnou činnost, zejména krádeže a podvody.

Atletický typ (se silně vyvinutým svalstvem a kostmi, širokými rameny a hrudníkem) převažuje u násilných deliktů sexuální i majetkové povahy (např. loupeže).

Dysplastický typ (disproporcionální, abnormální tělesné dimenze) má sklon k mravnostním deliktům, ale páchá i násilnou kriminalitu.

Téměř totožná je teorie amerického psychologa Willama Herberta Sheldona, který pro popis konstituce těla používal termíny ektomorf, endomorf a mezomorf, při čemž poslední zmíněný měl k delikventnímu jednání nejbliže.

Z dalších metod, kterými se kriminologové snažili prokázat dědičnost kriminálního jednání,

byly genealogické studie, studie dvojčat a adopční studie. Příkladem genealogické studie je Goddardův výzkum (1912, USA) rodu Kallikakova v šesti generacích. Fiktivní jméno vojáka, který zplodil nemanželského syna s mentálně retardovanou chudou dívkou a poté se oženil s příslušnicí vyšších společenských vrstev, bylo složeninou řeckých slov pro krásu (kallos) a ošklivost (kakos) a symbolizovalo tak osud dvou rodových linií. V nemanželské linii se často objevovali asociální jedinci, linie druhá

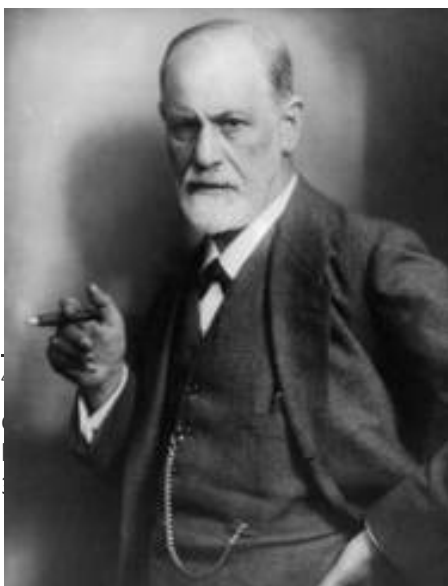
Obr. 5 Kallikakův rod

byla plná jedinců dosahující významné společenské postavení. H. Goddard však nezohlednil odlišné sociální podmínky obou linií, výsledky proto byly podrobeny ostré kritice. Výzkumy frekvence kriminality adoptovaných dětí (Hutchings a Mednick 1977, Mednick a Volavka 1980) jejichž otcové (biologický i adoptivní) páchali nebo nepáchali trestnou činností, přinesli závěry⁴, že je do jisté míry kriminalita dědičnou dispozicí, jsou ale potřeba další výzkumy, které by odlišili biologickou dědičnost od dědičnosti sociální.

PSYCHOLOGICKÝ SMĚR

V poslední čtvrtině 19. století se do teorií kriminogeneze začíná prosazovat psychologie. Krátce po vytvoření Binetova a Simonova testu inteligence došlo i k otestování inteligence kriminální populace. První studie ukázaly velký výskyt rozumově zaostalých jedinců v kriminální populaci, z čehož vznikl mylný závěr ztotožňující delikventa s oligofrenem (slabomyslný, mentálně retardovaný jedinec). Goddard (1912, 1914, 1915) např. zjistil (bez komparace s nedelikventní skupinou) slabomyslnost u 25-50% mladistvých delikventů v nápravném ústavu. Mnohé pozdější studie platnost těchto závěrů zpochybnily. Inteligence je dnes posuzována jen jako jeden z významných činitelů kriminogeneze, zvláště u určitých druhů deliktů (násilných, mravnostních, ale i hospodářských).

Podobně je v centru zájmu kriminologů, ale i médií a veřejnosti teorie spojující delikventní chování s psychopatickou poruchou osobnosti. Odborná literatura již od tohoto označením upouští a nahrazuje ho termínem asociální porucha osobnosti. O této problematice viz dále v kapitole **6. Osobnost pachatele trestných činů**.

Obr. 6 Sigmund Freud – psychoanalýza

Psychoanalytické teorie kriminality vycházejí z koncepce osobnosti pachatele jako jedince výrazně společensky nepřizpůsobivého, který si trestným činem podvědomě odreagovává svůj neurotický konflikt.

ani adoptivní otec, byla zjištěna kriminalita u 10,5% synů. Pokud byl výskyt kriminality u synů pouze o 1%, byl-li však delikventní pouze otec, byla kriminalita u synů 21,5% a pokud byli delikventní oba otcové, vyskytla se kriminalita u

Předpokládané kořeny tohoto vnitřního konfliktu mezi jednotlivými vnitřními instancemi (iracionální a pudový „Id“, racionální a vědomé „Ego“, svědomí a morálka „Superego“) spočívají dle zakladatele psychoanalýzy Sigmunda Freuda v poruchovosti hypotetických procesů psychosexuálního vývoje jedince, zvláště v období raného dětství, kdy defektně zpracované „psychoanalytické komplexy“⁵ vytvářejí nevědomé pocity viny a zvýšené úzkosti. Ty potom vyvolávají iracionální potřebu trestu, který má „očistný“ účinek. Dílčí prvky této teorie se podařilo řadou studií ověřit, ale představovali již posun od vnitřních psychologických instancí k některým sociálně negativním činitelům, jako odmítání jedince vlastními rodiči nebo nedůsledná a lhostejná výchova.

Psychoanalýza se snaží objasňovat i potřebu společnosti trestat. Teorie obětního beránka vykresluje zločince jako oběť společnosti, která v jeho potrestání nalézá náhradní uspokojení za své zapovězené a potlačované pudové potřeby, když svůj vlastní neuvědomělý pocit viny projektují na pachatele. Ve smyslu této koncepce společnost potřebuje „své“ pachatele k odreagování svých afektů a uspokojení svých potřeb. Na základě této teorie lze také vysvětlit např. postoje části populace, která se staví výhradně proti alternativním trestům a volá naopak po zpřísnění trestní represe.

Psychoanalytická kriminologie kritizuje také trestní právo a hlavně samotný trest, ve kterém vidí transformaci zločineckých sklonů společnosti v právně legitimní agresí. Objevili se i požadavky na úplné zrušení trestů.

Z řady psychologicky orientovaných teorií vzniklo množství psychoterapeutických a socioterapeutických metod, které se uplatňovali převážně v resocializačních programech mládeže (nejznámější Cambridge-Somerville-Youth-Study), žádná však nebyla úspěšná.

Sociálně psychologické teorie kriminogeneze (Jefery, Akers) se opírají o učení probíhající v sociálních dvojicích či skupinách. Častou formou tohoto „sociálního učení“ je nápodoba, která představuje učení na modelu a nikoli učení podmiňováním. Protispolečenské jednání je podle nich naučené v určitých sociálních podmínkách a má-li být trvalé, musí být posilováno a upevňováno. Pokud tomu tak není a protispolečenské jednání je trestáno a současně jsou

---

⁵ Jedná se o tzv. „Oidipův komplex“ u chlapců a „Elektrín komplex“ u dívek, jejichž jádrem jsou hypotézy o násilném odstranění rodiče téhož pohlaví a incestním vztahu k rodiči opačného pohlaví

nabídnuty formy sociálně schvalovaného jednání, může docházet k žádoucím změnám prosociálním směrem.

Hans Jürgen Eysenck zdůrazňoval formu učení podmiňováním, pomocí něhož se učí malé dítě mravům své společnosti. Jeho teorie je známá jako teorie rozdílného podmiňování na základě podmíněných reflexů, která předpokládá, že i svědomí jedince se tvoří na základě strachu pramenícím z opakovaného trestání dítěte za normy překračující jednání. Delikventi jsou dle výzkumů extroverti s nedostatečným podmiňováním (tzn. nedostatečně se učí), emočně labilnější. Nemají také adekvátně vytvořené svědomí, protože mají buď vrozenou oslabenou schopnost učit se podmiňováním, nebo nebyli rodiči dostatečně podmiňováni (vychováváni).

Obr. 7 Lawrence Kohlberg

Kohlbergova teorie morálního vývoje je uznávána hlavně mezi psychology a pedagogy, kteří z ní vycházejí při projektech pro delikventní mládež. V centru pozornosti Lawrence Kohlberga je morální vývoj jedince probíhající celkem v šesti stupních na třech úrovních. Model vychází z teze, že je univerzální (každý z nás má v sobě potenciál k morálnímu vývoji) a ireversibilní (s výjimkou vzácných případů nejzávažnějších existenčně-osobnostních krizí nedochází k návratu do předchozího vývojového stupně). Kohlberg klasifikoval lidi podle stupně morálního vývoje a došel k závěru, že delikventní jedinci dosahují významně nižší stupeň morálního vývoje (1 a2)

než nedelikventi. Slabinou zůstává obtížná ověřitelnost skutečného významu dosaženého stupně morálního vývoje pro delikventní chování, které je spoluurčováno řadou dalších faktorů, a fakt, že i jedinci na nejnižších stupních morálního vývoje často trestnou činnost nepáchají (bojí se sankcí nebo nechtějí ztratit společenský status a postavení v rodině a mezi přáteli).

- 80. leta, USA „rozený zločinec“ sklon ke kriminalitě součástí struktury osobnosti, snaha o přesnou a včasnou diagnózu
  - Klasifikace WHO: ICD-10 (Evropa)
  - Klasifikace Americké psychiatrické asociace: DSM-IV

SOCIOLOGICKÝ SMĚR

Sociologické teorie vysvětlují kriminalitu jako společenský fenomén. Vycházejí z předpokladu o významném vlivu sociálního prostředí, ve kterém jedinec žije, a které utváří jeho životní kariéru. Pozornostně věnována mechanismům socializace, včetně zkoumání způsobů, jakými tento proces probíhal a analýzy skutečností, které jeho normální průběh významněji ohrozily nebo narušily. Konkrétně to znamená zkoumání vlivu nejbližšího sociálního okolí (rodičů, pěstounů, vychovatelů), příslušné sociální vrstvy, které během života jedince utvářeli jeho hodnotové systémy a chování delikventního jedince ve srovnání s obvyklým průběhem socializačního procesu občana nedelikventního. Tyto teorie bývají označovány jako teorie učení (Eyseneck, Kohlberg, Sutherland) a některé prameny je řadí do psychologického směru jiné do sociologického směru pozitivismu.

Vedle toho jsou tu teorie, které vidí podstatu kriminogeneze ve struktuře společnosti. Východiskem je pro ně příslušnost jedince k sociálně-kulturní skupině, která je pro chování jedince rozhodující (Durkheim, Sellin, Cohen).

Francouzský sociolog E. Durkheim vychází ze skutečnosti, že neexistuje společnost bez kriminality, tudíž je kriminalita, nepřesahuje-li určitou mez, normálním jevem. Jeho teorie je označovaná jako teorie anomie. Termín anomie (z řeckého a nomos = bez norem) Durkheim definoval jako stav bezzákonnosti ve společnosti, kdy se obecné sociální normy zhroutily (např. zhroucení státu po prohrané válce, země s mimořádnou nezaměstnaností v době světové hospodářské krize, Československo po roce 1989).

Z Durkheimovy teorie vycházel i R. Merton při své teorii odchylného chování. Řeší problematiku žádoucích cílů a jejich dosahování v rámci určité kultury, kdy cíle snažení jsou jednoznačně definovány (úspěch, peníze, bohatství...), ale přístup k sociálně schvalovaným

prostředkům k jejich dosahování není ve společnosti rovnoměrně rozdělen, čímž vznikají privilegované vrstvy.

Jedna z nejznámějších teorií učení je teorie diferencovaného styku (kontaktů, sdružování) pochází už z roku 1924 a jejím autorem je Edwin Sutherland. Podle něj se zločincem člověk nerodí, ale stává se jím. Kriminalitě se člověk musí naučit a většinou se tomu děje v malých skupinkách zpravidla vrstevníků. Naučení se kriminalitě vyžaduje osvojení si celé řady technik, způsobů myšlení a jednání od jednoduchých forem chování až po komplikované procesy racionalizace, motivace, postojů apod. Jedinec se stává kriminálním v důsledku toho, že vyrůstá a pohybuje se

Obr. 8 Edwin Hardin Sutherland

v kriminální subkultuře a nemá (respektive má jen omezený) bližší kontakt s těmi, kteří se kriminality nedopouštějí. Svoji teorii aplikoval na kriminalitu tzv. bílých límečků, představující hlavně hospodářské a finanční delikty jedinců z vyšších společensko-ekonomických profesních skupin. Příkladem jeho teorie je ale i bystrý, zdravý, aktivní chlapec, který vyrůstá v oblasti s vysokou kriminalitou a je velice pravděpodobné, že naváže kontakt se stejně starými delikventními chlapci a stane se gangsterem – kdyby vyrůstal v jiných podmínkách, stal by se z něj např. zapálený člen skautského oddílu.

Mezi slabiny této teorie patří především to, že nevysvětluje násilné a sexuální delikty páchané zpravidla v afektu a proč se někteří jedinci žijící např. ve slumech delikventy nikdy nestanou. Tento nedostatek se pokusila překonat teorie diferencované identifikace, jejímž autorem je Daniel Glaser. Glaser vyšel kritiky Sutherlandovy koncepce a modifikoval ji dovozením, že kriminalita není přenosná pouhým stykem s delikventní skupinou, ale rozhodující úlohu má osobnost jedince, která rozhodne, jestli se identifikuje s protispolečenskými vzorci chování prostředí delikventní skupiny nebo ne.

■ **Willem Adrian Bongger – kritika ekonomických podmínek kapitalismu**

Chicagská kriminologická škola se ve 20. a 30. letech 20. století zabývala kriminogenními důsledky 1. světové války, negativními vlivy překotné urbanizace a industrializace i masové migrace z Evropy. Výzkumy prokázaly především existenci různorodých sociálně-ekonomických oblastí v jednom velkoměstě (v Chicagu), kde platí odlišná pravidla chování, a proto je zde i kriminální chování vnímáno jinak a jeho výskyt je častější než v jiných částech města. Hlavní přínosy chicagské školy jsou v ekologických studiích zaměřených na geografické rozložení kriminality. Také byly poprvé formulovány teze o kulturním konfliktu a vedli se diskuse o vztahu konfliktu kultur ke kriminalitě.

Na chicagskou školu navázal Thorsten Sellin a odlišil tzv. primární konflikt kultur, kdy se jedinec přistěhuje do jiné kultury a dojde ke konfliktu neslučitelných norem, od sekundárního konfliktu, kdy dochází ke konfliktu subkultur s dominantní kulturou většinové společnosti. Oba druhy konfliktu mohou vést k deliktům.

V polovině 50. let formoval Albert Cohen teorii delikventní subkultury, podle které subkultura vzniká na základě sociální nerovnosti. Nemajetný jedinec nemůže dosáhnout společenského statusu, který je v dané společnosti pozitivně hodnocen, protože mu chybí prostředky k tomu potřebné (přístup ke vzdělání, peníze, výchova k poctivosti aj.). Jinak nedosažitelný status si mládež nahrazuje členstvím v mládežnickém gangu – skupinou jedinců, která se potýká s podobnými problémy a vzniká dle Cohena „reakcí na frustraci z nemožnosti dosažení cílů, které jsou střední vrstvou definovány jako úspěšná životní kariéra“. Zde jsou uznáváni a splní-li určité podmínky, posunou se v hierarchii skupiny výše. Navíc se mohou majoritní společnosti „pomstít“ za to, čeho se na nich dopustila.

V teorii subkultur byla zločincům přičítána spíše pasivita. Členové nižších společenských vrstev se k delikvenci nechává svést prostředím, v němž se ocitl díky nezvratnému osudu. V šedesátých a sedmdesátých letech 20. století David Matza vyslovuje přesvědčení, že nejde o nepřekonatelný vnější tlak, kterému se nelze vzepřít, ale často jen o touhu mladistvých zažít něco vzrušujícího, neobvyklého nebo dobrodružného. Poprvé tak donutil kriminology uvažovat o deviaci jako o určité formě zábavy. Se svým spolupracovníkem Greshamem Sykesem navíc razili názor, že o všech delikventech nelze uvažovat jako o bytostných kriminálních, kteří vyznávají pouze kvazihodnotové normativní systémy, jež jsou v přímém

rozporu s konformně uznávanými hodnotami. Řada z nich se běžně účastní i prosociálních aktivit, při nichž existující společenské normy bez výhrad respektují. Přechod mezi těmito na první pohled neslučitelnými světy umožňují tzv. techniky neutralizace, které Sykes a Matza zpracovali ve své drift theory (teorie posuny, někdy neutralizační teorie) a díky nimž se lze snadno vyrovnat s vlastním svědomím. Více v kapitole **Recidiva**.

Přestože **marxismus** nevytvořil jednotnou teorii kriminality, z myšlenek Marxe a Engelse vyplývá, že je kriminalita bezprostředně spojena s kapitalismem. V kapitalismu dle Engelse probíhá sociální válka všech proti všem a postupně dochází k válce buržoasie a proletariátu, což je pouze důsledným uplatněním principu obsaženého ve svobodné konkurenci. V beztřídní komunistické společnosti by měl nastat sociální smír a trestná činnost se stane zbytečnou, tudíž nebude. Záhy po komunistických převratech v zemích střední a východní Evropy ke konci 40. let se tato hypotéza ukázala jako neudržitelná, aniž by se musela ověřovat empirickými výzkumy. Kriminalita zde nejenže neklesla, ale byla to právě majetková trestná činnost, která měla stabilně nejvyšší podíl na struktuře celkové registrované kriminality.

Socialistická kriminologie se tímto faktem po druhé světové válce vyrovnávala tzv. teorií přežitků, jejímž jádrem byla teze o přežitcích kapitalistického způsobu myšlení a negativním vlivu měšťácké ideologie kapitalismu na pracující v socialistických zemích. Pro socialistickou kriminologie byla charakteristická závislost na politice a ideologii.

■ **Teorie sociální kontroly, teorie zábran**

SMĚR MULTIFAKTOROVÝ

Pro multifaktorový směr je charakteristické, že je při výkladu kriminogeneze používáno více působících činitelů různého druhu a původu. Nevychází se tedy pouze z jedné ani z kombinace více teorií, ale provádí se empirický srovnávací výzkum zpravidla několika metodami na souborech delikventních i nedelikventních jedinců, aby byly mezi nimi zjištěny významné rozdíly a odvozeny charakteristické znaky delikventů. V rámci dlouhodobých výzkumů je zjišťována míra úspěšnosti společenské adaptace a reintegrace dříve uvězněných

pachatelů a to i řadu let po propuštění. Data získaná všemi těmito postupy jsou používána k vytvoření prognostických nástrojů kriminality v podobě např. predikčních tabulek, kdy jedinec za určité výsledky „získává“ určitý počet bodů, který v součtu zařadí probanda z hlediska pravděpodobnosti jeho budoucího kriminálního vývoje do určité prognostické třídy.

Za přední reprezentanty tohoto směru lze označit manželský pár Eleanoru a Sheldona Glueckovy. Ve své dnes již klasické studii publikované v roce 1950 shrnují nejzajímavější poznatky ze svých výzkumů, na jejichž základě předkládají významné závěry a to především z oblasti prevence kriminality mládeže. Svůj výzkum zaměřili na delikventní chlapce (500 probandů) umístěné do nápravně výchovných ústavů v Bostonu. Ke každému byl párově přiřazen chlapec kontrolní nedelikventní skupiny, který mu odpovídal věkově, inteligenčně i rasovým původem a byl z „neprivilegovaných“ čtvrtí Bostonu. Tým právníků, psychologů antropologů, psychiatrů a sociálních pracovníků sesbíral a vyhodnotil data zahrnujícím jak sociokulturní oblast probanda (rodina, škola, přátelé), tak jeho somatické, intelektuální a psychologické charakteristiky. Získané informace prostřednictvím interview byly následně ověřovány u třetích osob a dále získávány vyhodnocením úředních dokumentů soudů, sociální péče, školy i vězeňských zařízení. Další šetření proběhlo u obou (delikventního i nedelikventního) souborů v době, kdy bylo probandům 25 a poté 31 let.

Byly zjištěny především významně poruchovější rodinné vztahy delikventů k rodičům i sourozencům, negativnější vztahy k prostředí školy a vrstevníků. To bylo způsobeno osobnostními defekty delikventů v oblasti myšlení a emocionality, tak i jejich významnou participací na protispoločenských aktivitách kriminálních gangů, což charakterizovalo jejich nekontrolované trávení volného času. Glueckovy to vysvětlují mimo jiné opožděným zráním osobnosti delikventů, což ztěžuje jejich úspěšnou adaptaci v organizované moderní společnosti.

Z původně okolo 400 faktorů bylo vybráno pět, které měli mít vysokou prognostickou hodnotu, protože se jejich výskyt v obou skupinách významně lišil. Z nich pak byla vytvořena prognostická tabulka.

Jednalo se o:

výchovný styl otce,

dohled matky,

emocionální vztah mezi otcem a chlapcem,
emocionální vztah mezi matkou a chlapcem,
soudržnost rodiny.

POSTMODERNÍ TEORIE

Revoluční v oblasti kriminologických teorií snažících se objasnit příčiny a procesy vedoucí k výskytu kriminality byl labeling approach (etiketizační přístup) a spojit je můžeme např. se jmény E. Lemert nebo H. Becker. Nejde zde o jednu ucelenou empiricky ověřenou teorii, ale o nový směr kriminologického myšlení, k jehož největším zásluhám patří fakt, že se kriminologický výzkum začal zabývat i latentní kriminalitou a interaktivními procesy probíhající v rámci formálních institucí trestní justice, reprezentované soudy, státními zastupitelstvími, policií, probační službou a vězeňskými zařízeními. Projekty zaměřené tímto směrem bývají zařazovány do tzv. kritické (radikální) kriminologie, která se formuje od 60. let 20. století v USA, Velké Británii i kontinentální Evropě.

Podstatu deviantního chování nehledají v něm samotném, ale v reakci na něj. Opravdovým deviantem se podle nich člověk stává až ve chvíli, kdy jej tak označí ostatní lidé. Jinými slovy, ten, kdo stanoví, co konkrétně se stane trestným činem a co ne, tak ovlivňuje současně i to, kdo získá etiketu zločince a kdo ne. Zvnitřní-li takto „onálepkaný“ pachatel svoji etiketu, mění se jeho sebepojetí a může ho to vést k nastoupení kriminální kariéry. Výzkumníci tohoto směru vycházejí z teze podložené empirickými výzkumy latentní kriminality, že kriminalita je ve společnosti rozložena rovnoměrně, ale vyšší vrstvy určují, co je trestné a co nikoli. Většina lidí ve svém životě udělá něco nezákonného, ale dokud není odhalena, okolí se k nim chová stejně. Pokud ale pachatel získá odhalením nálepkou kriminálníka (zloděje, podvodníka apod.) okolí k němu své chování změní. Takto „onálepkování“ se navíc často stýkají s jinými „nálepkovanými“, čímž se více posiluje zvnitřnění jejich „nového statusu“.

U některých kritických kriminologů zašly jejich výhrady ke státu, systému trestní justice a trestnímu právu tak daleko, že se hlásí k **abolicionismu**. Nejde jim tedy o zdokonalení

trestního práva, ale o jeho zrušení. Podle nich lze najít k řešení konfliktů vhodné mimotrestní mechanismy.

Pro výklad agresivních, převážně skupinových trestných činů (např. činnost násilně orientovaných gangů) přináší zajímavé podněty nová vědní disciplína – sociologie agrese. Významně se zde uplatňuje tzv. skupinové myšlení jedinců, kteří jsou pevně navzájem spojeni, a pomocí něhož se vytváří iluze naprosté bezpečnosti, ochoty k podstoupení krajního rizika apod. To vede ke skupinové racionalizace agrese (omlouvání agresivního jednání rádobu rozumnými důvody) a navíc se tak klamně vytváří pocit nezpochybitelné víry ve vlastní morálku. Oběť se potom stereotypizuje jako slaboch, idiot, zločinec, parazit, méněcenná osoba apod. Vytváří se silný vnitřní tlak na členy skupiny a to zejména ve všech morálně pochybných. Tím se vytváří vhodné podmínky k agresivním trestným činům se sexuální či rasovou motivací.

V postmoderní společnosti opět ožívají myšlenky Cesare Becarii, na které navazují tzv. **neoklasické teorie**. Ty vycházejí z teze o svobodném rozhodnutí chovat se kriminálně, které je nezávislé na individuálních zvláštностech a sociálních poměrech pachatele. Rozhodnutí v delikventní chování ovlivňuje pouze fakt, že se to „vyplácí“, případně ještě navíc nabízí vzrušení a napětí spojené s pácháním zakázaného činu. Výsledkem je pak zbytečnost sociálních či terapeutických opatření, ale nutnost aby stát vždy důsledně a důrazně na takové činy reagoval. Konkrétně to pro trestní politiku znamená doporučení usilovat o zvýšení pravděpodobnosti odhalení, dopadení a odsouzení pachatele, reagovat rychle a za dodržení principů právního státu, široké využívání trestních sazeb za jednotlivé činy a uložené tresty aby byly odpykány (zredukovat možnost podmíněčného propuštění z výkonu trestu).

Patří sem např. teorie racionální volby (Donald Clark a Derek Cornish), ekonomická teorie zločinu (Gary S. Backer), teorie běžných činností (L.E. Cohen a Marcus Felson).

Feminizační teorie

První autorky, které upozornili již koncem 60. let minulého století a nejvíce pak v letech 70. na do té doby opomíjenou a podceňovanou oblast ženské kriminality, jsou M. Bertrand, F.

Heidensohn, D. Klein, a C. Smart. Mezi odbornou veřejností vzbudilo největší ohlasy dílo Carol Smart „Women, crime and kriminology“.

Jako úspěšné se ukázaly snahy feministických autorek týkající se objasňování sociálního kontextu problematiky prostituce, pornografie, nelegálních potratů a domácího násilí, kde se ze ženy „pachatelky“ nebo „spolupachatelky“ stává z pohledu výsledků jejich výzkumů a prací typická oběť mužského světa jeho vůči ženám hostilních pravidel. V důsledku toho se např. významně rozšiřuje osvěta a začínají se efektivněji projednávat případy domácího násilí – jsou přijímána nová legislativní, organizační i sociální opatření. Zpříisňuje s postih všech forem zneužívání dětí, kriminalizuje se prostituce s nezletilce, čímž se zvyšuje ochrana mládeže a současně dochází i posílení aktivit speciálně preventivního působení.

Dalším úspěchem feminismu je nepochybně pozornost věnovaná obětem znásilnění, které byly ještě nedávno vystaveny velkému riziku sekundární viktimizace při vyšetřování a projednávání „jejich případů“. Studie a výzkumy v této oblasti poukázaly dostatečně přesvědčivě na formálnost, odosobnělost a nevhodné zacházení s oběťmi sexuálních deliktů ze strany policie i trestní justice, které v signifikantním počtu případů vedly oběti k jejich další traumatizaci namísto k žádoucímu zlepšení jejich situace. Další změnou bylo přijímání vhodných organizačních, personálních a sociálních opatření (např. v rámci speciálního zacházení s pachatelkami trestných činů byly zakládány věznice pro matky s malými dětmi, zavádějí se specializovaná profesní školení odborníků působících na úseku objasňování a stíhání ženské kriminality).

Co se feministickým teoriím nepodařilo, je uspokojivě zodpovědět otázku týkající se příčin výrazně nižší kriminality žen oproti té páchané muži.

SHRnutí – CHRONOLOGICKÝ PŘEHLED KRIMINOLOGICKÝCH ŠKOL

Kuchta, Válková a kol. (2005, str. 52-54) nabízí následující shrnutí v kriminologických škol v chronologickém přehledu.

V historii kriminologie lze – poněkud zjednodušeně, ale pro účely chronologického výkladu relativně přehledně – rozlišit hlavní tři směry jejího vývoje:

- Tzv. klasickou školu 18. století,
- Pozitivistickou školu konce 19. a počátku 20. století a
- Novodobou kriminologii druhé poloviny 20. století

Tzv. **klasická škola 18. století** vychází z premisy, že člověk se vyznačuje především tím, že je obdařen inteligencí a rozumem, které podmiňuje jeho individuální i sociální chování, jeho vůle je tedy svobodná a sám je strůjcem svého osudu. Rozumná odpověď společnosti na spáchání zločinu v takovém případě je nasnadě: zločin se nesmí vyplácet – rizika s ním spojená musí být vyšší než profit z něj plynoucí. Pak lze předpokládat, že se jedinec spíše rozhodne chovat se sociálně – konformně než porušovat trestní zákony.

Pozitivistická škola 19. a počátku 20. století však toto okouzlení rozumem nesdílí a vychází ze skeptičtější teze: lidské chování je podmíněno fyzickými, psychickými a sociálními faktory, které nejsou pod kontrolou lidského jedince. Právě úkolem kriminologie je tyto faktory zjišťovat a empiricky zkoumat, aby bylo možné účinným způsobem pachatele přimět k tomu, aby se v budoucnu zdržel páchání dalších zločinů a začal se chovat jako řádný občan. Zatímco tedy klasická škola 18. století zaměřuje svoji hlavní pozornost na minulost, zločin a vinu, pozitivistická škola se soustřeďuje na osobu pachatele a jeho nebezpečnost v budoucnu. To má své důsledky pochopitelně i v oblasti trestní politiky, která chce v prvním případě především chránit právní stát, zatímco u pozitivistů je jejím cílem terapeutické působení na pachatele s cílem změnit jeho pro společnost nebezpečné chování.

Moderní kriminologie druhé poloviny 20. století rozšiřuje pole svého zájmu na další oblasti:

- procesy probíhající v rámci *formální sociální kontroly* uskutečňované prostřednictvím oficiálních institucí trestní justice, tzn. zejména policií a trestním soudnictvím, kritické analýzy *odhalující stigmatizující vedlejší účinky* formálních zásahů a etiketizaci delikventů ze sociálně slabších vrstev (tzv. kritická neboli radikální kriminologie – *labeling approach*);

- výzkumy zaměřené na *oběť zločinu a procesy její viktimizace*, včetně *vztahu pachatel – oběť – komunita a míra jejich zodpovědnosti za trestný čin* (viktimologie, restorativní justice);
- *neformální sociální kontrolu kriminality* a zapojování komunit, ze kterých pochází pachatel, oběť, případně další trestným činem dotčené osoby a instituce, do *prevence kriminality* (preventivní a restorativní přístupy);
- výzkumy *veřejného mínění* o kriminalitě a její kontrole;
- výzkumy *účinnosti aplikované sankční politiky*, tzn. jak tradičních, tak alternativních trestních sankcí a postupů, včetně odklonu od standardního trestního procesu;
- výzkumy *latentní kriminality* (anonymní dotazníková šetření).

Shora nastíněné dělení hlavních kriminologických směrů není dogmatem a zachycuje spíše proměnlivost, diversifikaci, multidisciplinárnost, a empirickou povahu kriminologie jako vědní disciplíny. Stejně tak nelze ani striktně vnímat rozdíly mezi tzv. klasickou školou 18.století a pozitivisticky orientovanou kriminologií 19. století. Ačkoliv představitelé *scuola positiva*, jak se nazývali ti, kteří se shromáždili kolem průkopníka empirických výzkumů v oblasti kriminality *Lambrosa*, kritizovali klasickou školu za její nedostatečně vědecké a empiricky nepodložené vysvětlování zločinu a hledání odpovědi na něj, byli to právě představitelé této klasické školy jako *Beccaria, Bentham a Howard*, kteří poprvé jasně formulovali potřebu zjistit příčiny kriminality a odmítali jako nevědecké do té doby převažující teologické zdůvodnění zločinu jako hříchu a z toho vyplývající odplatné pojetí trestní spravedlnosti. Otázky, které je v této souvislosti zajímaly – jako je psychologie a motivace zločincova chování, možnosti jeho nápravy, role a úkoly státních institucí v této oblasti a korespondující reformy trestního zákonodárství – se dostaly i později, zejména ve druhé polovině 20. století, do centra pozornosti moderní kriminologie a jejího výzkumu.

Další srovnání nabízí následující tabulka:

Tabulka 1: **Porovnání základních směrů kriminologického uvažování**

	Klasická a neoklasická kriminologie	Pozitivistická kriminologie
--	-------------------------------------	-----------------------------

Hlavní předmět zájmu	Trestný čin	Pachatel
Pojetí pachatele	Svobodná vůle Racionální, kalkulující Normální	Předurčený ke zločinu Hnán biologickými, psychologickými a jinými vlivy Patologický
Reakce na zločin	Tresty přiměřené skutku	Léčení a převýchova, které stavějí na individuálních charakteristikách

4. INSTITUCIONALIZACE A MEZINÁRODNÍ SPOLUPRÁCE V OBLASTI KRIMINOLOGIE, VZNIK ČESKOSLOVENSKÉ KRIMINOLOGIE

Pro usnadnění výměny poznatků, která umožňuje národním kriminologickým týmům postupovat rychleji a porovnávat svoje výsledky se zahraničím, vznikla úzká mezinárodní spolupráce, která se projevila v konstituování řady významných mezinárodních organizací. Ty se z různých úhlů pohledu a s různou intenzitou zabývají zkoumáním kriminality a její regulací.

- **Organizace spojených národů**

V rámci OSN působí organizace s cílem sladit a koordinovat aktivity institucí a organizací působících v oblasti regulace kriminality a souvisejících sociálních jevů s politikou prosazovanou na úrovni OSN. Nejvýznamnější jsou:

Komise pro prevenci kriminality a trestní justici (Commission on Crime Prevention and Criminal Justice): od roku 1951. Každých 5 let připravuje kongresy OSN o prevenci kriminality a zacházení s pachateli, prosazuje normy a pravidla OSN v oblasti trestní justice i preventivní programy (např. Standardní minimální pravidla pro opatření nespojená s odnětím svobody – tzv. Trojská pravidla), koordinuje aktivity svých orgánů a usnadňuje výměnu zkušeností z oblasti trestní justice mezi jednotlivými státy. Vedle přípravy kongresů a prosazování standardů a norem také připravuje mezinárodní legální instrumenty OSN (např. Úmluva o boji s mezinárodním organizovaným zločinem), tak se postupně vytváří celosvětová kriminální politika.

<http://www.unodc.org/unodc/en/commissions/CCPCJ/>

Úřad OSN pro kontrolu drog a prevenci kriminality (ODCCP) - Sídlo ve Vídni (Rakousko), součástí je *Středisko pro mezinárodní prevenci kriminality* (CICP), které plní úlohu sekretariátu Komise prevenci kriminality a trestní justici, připravuje globální programy OSN (např. Proti obchodování s lidmi, proti korupci a globální studii mezinárodního organizovaného zločinu)

Mezinárodní institut OSN pro výzkum kriminality a trestní justice se sídlem v Římě (UNICRI), 1967. Cílem UNICRI je řešit hlavní problémy v oblasti prevence kriminality a trestní justice, jako je korupce, bezpečnost, organizovaný zločin (zejména obchodování s lidmi, ilegálními drogami a zbraněmi). Ostatní oblasti intervence jsou mimo jiné, násilí (domácí i na pracovišti), zločiny na životním prostředí a cyber-zločiny, ochrana obětí a kulturního dědictví. UNICRI také vede hlavní programy reforem trestního soudnictví, se zvláštním zaměřením na soudnictví ve věcech mládeže.

<http://www.unicri.it>

Regionální instituty OSN

- Evropa – Finsko: Helsinky (HEUINI), 1981: Evropský institut pro prevenci kriminality a kontrolu nemocí (HEUNI) je evropský odkaz v síti institucí působící v rámci OSN v programu prevence kriminality a trestní justice. Jeho činnostmi jsou: organizace seminářů, školení a setkávání expertní skupiny, podpora technické pomoci a výzkum. HEUNI se také snaží přispět ke zjišťování, pro zainteresované vlády, institucí a jednotlivých odborníků, zdroje informací o nejnovějším vývoji kriminality, trestního práva a trestní politiky v celé Evropě.

www.heuni.fi

- Afrika – Uganda: Kampala (UNAFRI)
- Asie a Dálný východ - Japonsko: Tokio (UNAFEI)
- Latinská Amerika – Kostarika: San José (ILANUD)

Mezinárodní vědecká a odborná rada (ISPAC) se sídlem v Itálii: Miláno, 1991

• **Nestátní mezinárodní organizace**

- *Mezinárodní kriminologická společnost (SIC)* : byla **založena** v roce **1938** jako nevládní organizace pracovníků vědy a výzkumu, vysokých škol a justice, působících v oboru kriminologie. Dnes sdružuje členy z téměř 70 zemí celého světa a má status poradní organizace u OSN a Rady Evropy. **Sídlem** vedení a generálního sekretariátu ISC je **Paříž**. ISC pravidelně organizuje světové kriminologické kongresy, obvykle v

pětiletých odstupech a mezinárodní kurzy kriminologie, zaměřené na podporu rozvoje kriminologie v daných regionech. Každoročně vydává "International Annals of Criminology". Česká republika má zastoupení v podobě Institutu pro kriminologii a sociální prevenci (IKSP).

<http://www.isc-sic.org>

- Evropská kriminologická společnost (ESC): je vědecká instituce založená v roce 2000. Společnost chce podpořit kriminologické stipendium, výzkum, vzdělávání a odbornou přípravu, a podporovat vědeckou a praktickou výměnu a spolupráci mezi kriminalisty v Evropě i jinde. Jejím cílem je dále sloužit jako fórum pro šíření znalostí z oblasti kriminologie na evropské úrovni. Sídlo ESC je v Haagu (NL)

<http://www.esc-eurocrim.org>

- Mezinárodní společnost sociální ochrany (International Society of Social Defence ISSD): se sídlem v Miláně (I)

- Mezinárodní společnost pro trestní právo (AIDP): Paříž (FR)

- Světová viktimologická společnost (WSV): Atény (GR), založena 1979

<http://www.worldsocietyofvictimology.org>

- Společnost pro reformu trestní justice (PRI): Haag (NL)

- Stálá evropská konference pro probaci a postpenitenciární péči (CEP): Londýn (GB)

- **Rada Evropy (RE)**

V rámci Rady Evropy je důležitou institucí *Evropský výbor pro otázky kriminality* (CDPC) se sídlem ve Štrasburku (FR). Výbor byl založen 1956 a je zodpovědný za přípravu a projednání úmluv, rezolucí, pravidel, doporučení a dokumentů sladujících evropskou politiku v oblasti trestního práva a kriminologie před jejím schválením Radou ministrů, respektive jinými orgány RE. Jeho poradním orgánem je *Kriminologická vědecká rada* (SCS), která připravuje podklady, organizuje kriminologické konference a sleduje trestně-politický vývoj členských zemí RE, jestli jsou v souladu s přijatými úmluvami o základních lidských právech a svobodách a dalšími evropskými standardy.

- **Evropská unie EU**

V rámci **Evropské unie** se také postupně vytvářejí nové instituce a postupy s cílem získat kontrolu nad organizovaným zločinem a terorismem a chránit tak především fiskální zájmy evropských společenství. Jsou to:

- EUROPOL
- OLAF
- EUROJUST

EUROPOL

Počátky se datují od založení pracovní skupiny TREVI v 70. letech a v jejím rámci od roku 1994 působící jednotky *European Drugs Unit* (EDU). Evropský policejní úřad EUROPOL byl formálně založen 7. 2. 1992 podpisem Maastrichtské smlouvy, další právní báze Europolu je obsažena v Úmluvě o zřízení evropského policejního úřadu Europol podepsaném zástupci členských zemí EU v roce 1995, o činnosti Europolu v plném rozsahu lze ale hovořit až od 1.7. 1999, kdy byla v Úmluva všemi členskými státy ratifikována. Dne 1. ledna 2010 se úřad stal plnohodnotnou agenturou EU s rozšířeným mandátem a novým právním rámcem poté, co bylo schváleno rozhodnutí Rady o Europolu, jež nahradilo starou úmluvu. Sídlo je v Haagu v Nizozemí.

Hlavním úkolem Europolu je zlepšovat efektivnost a spolupráci mezi donucovacími orgány členských států v oblasti prevence a boje se závažnými formami nadnárodní organizovaného zločinu jako je nelegální obchod s drogami, nukleární a radioaktivní materiál, nelegální migrace, obchod s lidmi a motorovými vozidly, padělání peněz, terorismus, padělání a produktové pirátství, praní špinavých peněz. Každý členský stát vysílá k Europolu jednoho nebo více styčných důstojníků. Europol také aktivně podporuje analýzu trestné činnosti a harmonizaci vyšetřovacích technik a výcviku v členských státech.

OLAF

Úřad pro potírání podvodných jednání OLAF byl zřízen 28.4.1999 a dle ustavujícího Rozhodnutí Evropské komise má disponovat administrativními vyšetřovacími pravomocemi v oblasti finančních zájmů EU.

EUROJUST

Další významnou institucí EU v rámci jejího tzv. třetího pilíře (oblast justice a bezpečnosti) je Evropská jednotka pro soudní spolupráci EUROJUST se sídlem v Haagu v Nizozemí. Eurojust byl vytvořen na základě Rozhodnutí Rady 28.2.2002 k posílení boje proti závažné trestné činnosti a jeho hlavní úlohou má být koordinace s důrazem na podporu justiční spolupráce při stíhání a vyšetřování zvláště závažné, především organizované kriminality. Národní zástupci mohou nadto dávat podněty příslušným orgánům k zahájení trestního stíhání a vytvoření společného vyšetřovacího týmu.

Odborné kriminologické společnosti

- Mezinárodní kriminologická společnost (ISC)
- Evropská kriminologická společnost (ESC) – 2000, každoroční konference
- Světová viktimologická společnost (WSV) – 1979
- Britská kriminologická společnost
- Americký institut pro trestní právo a kriminologii – Chicago, 1911
- Americká kriminologická společnost (American Society of Criminology)
- Nová kriminologická společnost (Neue Kriminologische Gesellschaft/NKG) - 1988/SRN

KRIMINOLOGIE V ČR

V bývalém Československu byl prvním pracovištěm s kriminologickými výzkumy **Vědeckovýzkumný ústav kriminalistiky**, konstituovaný původně jako společný ústav pro Generální prokuraturu, Ministerstvo spravedlnosti a Ministerstvo vnitra. Ve druhé polovině 60. let (1966) mění ústav svůj název na **Výzkumný ústav kriminologický** při Generální prokuratuře, pod jejíž správou od té doby spadá a věnuje se už pouze kriminologickým výzkumům. Mezi jeho výzkumy, které v řadě věcí pozitivně ovlivnili tehdejší represivně orientovanou trestní politiku, patřili poznatky z výzkumů osobnosti pachatele, delikventní mládeže, kriminální recidivy, nealkoholové toxikomanie a statistických analýz kriminality.

Po roce 1989 (1990) je ústav opět přejmenován a pod označením **Institut pro kriminologii a sociální prevenci (IKSP)** zařazen do resortu spravedlnosti a řízen Ministerstvem spravedlnosti (od roku 1994).

IKSP se zabývá výzkumy osobnosti pachatele, delikventní mládeže, prevence kriminality, drogové kriminality, organizovaného zločinu, rasové problematiky, kriminální viktimizace a latence. Pozornost je také věnována alternativním trestům a sociálně patologickým jevům jako je prostituce, gamblerství, výtržnictví apod.

Miroslav Scheinost s kolektivem (2010, str. 7-12) o kriminologii v ČR napsali:

Někdy je kriminologie u nás považována za obor relativně mladý a její počátek je kladen do šedesátých let minulého století, kdy byla v podobě Výzkumného ústavu kriminologického (původně Vědeckovýzkumného ústavu kriminalistiky) vytvořena jeho institucionální základna. Paradoxně by se tak mohlo zdát, že totalitní režim, který ideologicky pokřivil většinu humanitních oborů a některé zcela negoval, dal u nás vzniknout kriminologii.

Pravda je ovšem taková, že rána, kterou po roce 1948 utrpěly humanitní disciplíny, se nevyhnula ani kriminologii. Kriminologie byla z hlediska oficiální ideologie také prohlášena za zbytečnou vědu, neboť zločin v období socialismu byl interpretován buď jako dočasný přežitek třídní společnosti, který s rozvojem společnosti beztřídní a nových společenských podmínek sám vymizí, nebo za projev zostřeného třídního boje a odporu poražených vykořisťovatelských tříd, tedy za záležitost v podstatě politickou, která je předmětem „péče“ bezpečnostních orgánů. Studovat a zkoumat kriminalitu bylo tedy zjevně zcela neúčinné, neboť její příčiny byly jasné. Kriminologie jako obor v podstatě neexistovala. Dokonce i statistické údaje o kriminalitě byly po určitou dobu tajné, zčásti přísně tajné.

Bohužel kriminalitu nelze vyřešit hesly, což se sice ne hned, ale přece jen potvrdilo. Vývoj kriminality zdaleka neodpovídal ideologickým schématům; zjednodušeně řešeno, kriminalita ne a ne vymizet. Na problémy existující trestné činnosti už nešlo reagovat pouze proklamacemi, ale praktickými opatřeními. I tehdejší režim musel připustit, že praktická řešení se musí opírat o jakousi poznatkovou základnu. Tato potřeba připomněla existenci věd, resp. vědy, zabývající se kriminalitou. K vytvoření skromné institucionální základny, tj. svrchu zmíněného ústavu v roce 1960, vedla tedy spíše poznaná nutnost, než náklonnost k oboru, který je ze své povahy vždy oborem kritickým.

Kriminologie v České republice však není tak mladým oborem, jak by se z tohoto mohlo zdát. Její kořeny sahají mnohem hlouběji a můžeme je najít již na přelomu devatenáctého a dvacátého století. Neznamena to, že v této době již kriminologie existovala jako samostatně rozvíjená věda. Je ale až pozoruhodné, jak někteří odborníci už tehdy cítili potřebu reagovat na kriminální jevy jako součást společenské skutečnosti. Projevovala se znalost kriminologického myšlení v tehdejší Evropě, kde se již kriminologie jako svébytná věda formovala.

Kriminologické myšlení u nás ve svých počátcích vyrůstalo ze dvou kořenů: z právní vědy a ze sociologické reflexe sociálních problémů.

Roku 1890 Josef Prušák, právník, soudce a profesor trestního práva na Karlově universitě užil termínu „kriminální věda“. Tato věda v jeho pojetí studuje zločin jako sociální jev způsobený individuálními, sociálními i přírodními faktory. Rozlišoval mezi „kriminální antropologií“, která se zabývá osobností pachatele a „kriminální sociologií“ která studuje sociální kořeny zločinnosti. Takové pojetí samozřejmě překračuje hranice trestního práva a otevírá kriminologii cestu k dalším vědním oborům. Jeho zásluhou k nám také pronikaly poznatky evropské kriminologie, reprezentované jmény jako Lombroso a Garofalo.

Ve dvacátých letech 20. století se již termín „kriminologie“ v českém prostředí celkem běžně používal jako označení pro vědu zabývající se zločinností, přičemž byly stále odlišovány oba přístupy: studium osobnosti pachatele a studium sociálních souvislostí kriminality.

Vznikající českou kriminologii v první polovině dvacátého století nereprezentovali „čistí“ kriminologové, ale spočívala v kriminologickém přístupu k problémům zločinnosti, rozvíjenému jak právníky, tak sociology. Kriminologie fungovala především v podobě teoretické reflexe. Empirický přístup se vyznačoval převážně využíváním statistických dat.

V období první republiky se tak přirozenou cestou formovaly poměrně slibné základy k etablování kriminologie jako svébytného a specializovaného vědního oboru. Tento slibný rozvoj přerušila první z osudových ran v podobě nacistické okupace. Kriminologické myšlení a kriminologické přístupy byly pěstovány hlavně na universitní půdě; po uzavření českých universit se tato základna ztratila. Po krátkém mezidobí znamenal rok 1948 další ránu rozvoji humanitních disciplin, včetně kriminologie, a nastalo více než desetileté období, kdy se kriminologie nemohla uplatňovat.

Vznik kriminologického výzkumného pracoviště v roce 1960 (a také vznik Kabinetu pro kriminologii při katedře trestního práva jako společného pracoviště Právnické fakulty UK a

Ústavu státu a práva ČSAV) tedy neznamenal založení kriminologie jako vědy „na zelené louce“, ale spíše základní možnost, jak kriminologické přístupy opět oživit. Dlužno říci, že se v ústavu i v Kabinetu rozvinuly práce na zprostředkování poznatků ze zemí, kde vývoj kriminologie nebyl přerušen, a zejména v oblasti empirického výzkumu s tím, že toto zaměření umožňovalo se alespoň zčásti vyhnout ideologickým omezením v oblasti teorie.

V období tzv. normalizace po roce 1970 ideologický tlak znovu zesílil, ústav byl obviněn z nemarxistických úchylek a někteří výzkumní pracovníci byli přinuceni odejít. Přesto vyšly některé v té době základní práce včetně první české učebnice kriminologie, i když samozřejmě poplatné době vzniku a ideologickým omezením. Zásluhou více výzkumných pracovníků se udržovala tradice empirického výzkumu a byly vytvořeny některé zajímavé poznatky. Kriminologie se začala opět přednášet na právnických fakultách. Po určitou dobu působil také Výzkumný ústav penologický. Bohužel byl v roce 1980 zrušen jako tzv. nepotřebný.

Hluboké společenské změny po roce 1989 otevřely nový prostor pro kriminologické bádání a zdálo se, že rozvoji kriminologie již nebudou stát v cestě žádné umělé překážky. Potřeba validních kriminologických poznatků se zdála nesporná, zejména v situaci, kdy došlo ke skokovému nárůstu registrované kriminality a kdy se kriminalita dostala do popředí jevů, které byly zdrojem obav občanů. Po dlouhé době padly ideologické bariéry a česká kriminologie začala rychle vstřebávat poznatky světové kriminologie a navazovat mezinárodní kontakty.

Kriminologie dosud není v ČR vyučována jako samostatný obor. Kriminologové se proto, tak jako tomu bylo u nás vždy, rekrutují – a dalo by se říci postupně dozrávají – z řad právníků, sociologů, psychologů, případně i jiných vědních oborů. Tím důležitější je existence specializovaného kriminologického pracoviště, v jehož rámci je postupný a kvalifikovaný přerod odborníků z různých původních oborů v kriminology možný a přirozený. Kriminologie je přednášena v bloku forenzních disciplin na právnických fakultách a lze ji studovat jako tzv. výběrový či volitelný předmět. Vybraná kriminologická témata tvoří součást výuky oboru sociologie, sociální práce a sociální politiky na některých vysokých školách.

Pozitivní je přesah kriminologických přístupů do činnosti dalších pracovišť, která nejsou primárně kriminologická, ale zabývají se zkoumáním takových témat, jako je drogová problematika, názory veřejnosti na kriminalitu a obavy z ní, domácí násilí, problematika obětí trestné činnosti apod. Tento přesah se projevuje také v aktivitách sekce sociální patologie

Masarykovy české sociologické společnosti, která se pravidelně zabývá problémy kriminologie, kriminality a sociálně patologických jevů, a v níž zdaleka nepůsobí jen sociologové. Díky tomu není až tak pociťována dosavadní absence samostatné kriminologické odborné společnosti.

Více Scheinost et al. (2010).

Kriminologie v ČR má i své následující mezinárodní zastoupení

- Mezinárodní kriminologická společnost
- Mezinárodní společnost pro trestní právo
- Evropská kriminologická společnost
- Mezinárodní vědecký odborný poradní výbor OSN
- Mezinárodní viktimologická společnost
- Evropská síť prevence kriminality

Kriminologické časopisy a specializovaná vydavatelství

- British Journal of Criminology – 1950 (BJD)
- Criminology – am.
- Sage, Routledge, Open University Press, Blackwell Publishing
- Willan Publishing – spec.
- Čes.dílčí čas.:Kriminalistika, Trestněprávní revue, Trestní právo, Státní zastupitelství, Adiktologie, České vězeňství, Psychologie dnes, Sociální práce

Další internetové odkazy

- Institut pro kriminologii a sociální prevenci: <http://www.kriminologie.cz>
- Britská kriminologická společnost: <http://www.britsoccrim.org>
- Americká kriminologická společnost: <http://www.asc41.com>
- Institut pro kriminologii (Cambridge): <http://www.crim.cam.ac.uk>

- Centrum pro kriminologii (Oxford): <http://www.crim.ox.ac.uk>

5. KONTROLA KRIMINALITY

Každá lidská společnost v jakékoli době stojí před úkolem zajistit chod společnosti a bezpečnost svých členů, což je předpokladem jejího vývoje. Musí být tedy zachovány určité „stálé kvality společnosti“ – řád věcí a pořádek na straně jedné a vytváření prostoru pro další sociální vývoj na straně druhé.

Sociální kontrola představuje ty prostředky, kterými společnost působí na chování lidí a dosahuje tak žádoucí společenské konformity chování svých členů. Je reagováno především na odchýlné sociální chování a sociální kontrola je součástí všech socializačních procesů. Sociální kontrola předpokládá existenci sociálních norem a pravidel a jejich zásadní respektování členy společnosti.

Sociální kontrola je vykonávána dvěma typy institucí:

- formálními, tj. subjekty k tomu určenými, kdy jejich působení je formalizováno (tzn. normativně upraveno). Jsou to např. policie, soudy. Na výkon profesního působení v těchto institucích jsou kladeny vysoké nároky profesní i mravní. Formální instituce provádějí vnější kontrolu chování členů společnosti, vysoce specializovanou, normativně vymezenou, racionálně společensky opodstatněnou.
- neformálními – vykonávajícími sociální kontrolu bez specifického zmocnění, bez přesně vymezeného postupu a přesně určené strukturace rolí – při plnění dalších funkcí (rodina, škola, výchovné poradenství, zájmové organizace, církve apod.). Neformální sociální kontrola člověka není určena jen racionálně, je zde významná složka emotivní, hodnotová, zážitková, ochránářská, kdy jde o zabezpečení, podněcování, pečování o rozvoj člena rodiny, žáka, studenta, klienta, kdy kontrola chování vyplývá z těchto aktivit a není prvotním záměrem. Neformální sociální kontrola se odvíjí převážně v situaci sociální blízkosti členů skupiny, kdy tyto vztahy jsou emočně syceny. Subjekty neformální sociální kontroly nedisponují donucovacími sankcemi (i když určité sankce také k dispozici mají – např. pokárání rodičů, školní poznámka za nevhodné chování apod.).

Kontrola kriminality je součástí sociální kontroly, která se vztahuje na celou škálu forem chování členů společnosti. Kontrola kriminality představuje činnosti spočívající v plnění úkolů společnosti a státu při ochraně občanů před kriminalitou. Zahrnuje všechny společenské instituce, strategie a sankce, jejichž cílem je dosažení konformity chování v oblasti regulované normami trestního práva. Cílem tohoto vynaloženého úsilí je *udržení kriminality v určitých přijatelných mezích* nebo její omezování.

Kontrola kriminality je realizována dvěma strategiemi. V represivní strategii jde především o aplikaci prostředků trestního práva a strategie preventivní se soustřeďuje na předcházení vzniku trestné činnosti. Tato strategie se opírá o ekonomická, kulturní, sociální, vzdělávací, výchovná, poradenská, léčebná a jiná opatření integrující se do systému *prevence kriminality* a prevence jiného závažného deviantního chování člověka.

Moderní kriminální politika se snaží většinu opatření sloužících ke kontrole kriminality rozvíjet na základě reálné podoby kriminality, kterou jim svými výzkumy zprostředkovávají kriminologické výzkumy.

S jistým zjednodušením můžeme předložit dva základní postupy snah omezování zločinu. Jedná se o strategie represivní a strategie preventivní. Pro první z nich je charakteristická reakce na již spáchaný trestný čin, a mají proto především trestněprávní charakter. Preventivní strategie se naproti tomu orientují na předcházení zločinu. Využívají k tomu zdroje z různých oblastí sociálního života, tedy i mimo samotnou justici a trestní právo. V praxi se oba přístupy prolínají, protože efektivní kriminální politika předpokládá, že budou rozvíjeny současně a navzájem se budou podporovat.

PREVENCE KRIMINALITY

Ačkoliv jsou definice prevence kriminality dosti pružné, vycházejme z popisu prevence kriminality jako souboru nejrůznějších mimotrestních aktivit, které se orientují na odstranění, oslabení či neutralizaci kriminogenních faktorů s cílem zastavit růst kriminality nebo docílit jejího zmenšení. Půjde tedy o působení na faktory kriminality, příležitosti a podněty k páčání trestné činnosti, potenciální pachatele, potenciální oběti a o vytváření zábran proti páčání trestných činů. Do takto koncipovaného modelu prevence kriminality tedy nezahrnujeme prevenci represí.

V klasifikaci preventivních aktivit se v domácí i zahraniční literatuře nejvíce prosadil systém navržený v 70. letech 20. století P. Brantinghamem a F. Faustem (1976), podle něž dělíme prevenci na primární, sekundární a terciární. U **prevence primární** jsou preventivní aktivity adresovány veškerému obyvatelstvu, ať už celému státu nebo některého města nebo některým demograficky vymezeným skupinám obyvatel (např. mládeži, ženám, národnostním menšinám, etnickým menšinám apod.). Působí plošně na každého bez ohledu na stupeň jeho kriminálního ohrožení nebo kriminální rizikovosti. Často jde o nepřímé strategie, u nichž se omezování kriminality očekává jako jeden z dílčích dopadů vhodné sociální, hospodářské, kulturní aj. politiky. Za primární prevenci lze např. považovat plánování výstavby sídliště, tak, aby bylo plnohodnotnou součástí města, aby mělo dostatek obchodů, služeb, škol, hřišť a jiných zařízení pro aktivity ve volném čase.

Sekundární prevence zaměřuje svoje aktivity na potenciální pachatele, potenciální oběti a kriminogenní situace. Mohou to být např. děti bez náležitého dozoru, děti dopouštějící se záškoláctví, narkomani, bezdomovci, aj. Příkladem sekundární sociální prevence je zařazení nezaměstnaných do programu profesní přípravy nebo práce streetworkerů. Kriminogenní situace, na jejíž překonání se sekundární prevence zaměřuje, může mít podobu např. nebezpečné křižovatky nebo nádražní haly, kde se shromažďují kriminální živly, ale i dezorganizované městské čtvrti, chatové kolonie apod.

Terciární prevence si klade za cíl zamezit opakování trestné činnosti, tedy předcházet recidivě jak pachatele tak recidivě viktimologické. Předpokládá tedy, že už ke spáchání trestného činu došlo. U obětí půjde i o předcházení sekundární viktimizace, napravení následků trestného činu a poskytnutí potřebné pomoci. U pachatelů jde o jejich sociální reintegraci, kterou se zabývá penologie.

Jinak než podle adresátů preventivní činnosti (viz. výše), přistupují ke klasifikaci prevence autoři zaměřující se na samotný obsah preventivních činností. Určující je pro ně otázka, co konkrétně lze učinit, aby k trestnému činu nedošlo. Prevence se stává srozumitelným úkolem, vycházíme-li z teorie, že každý zločin potřebuje nutně tři prvky – pachatele, oběť místo, kde se odehraje. Kriminálními jednání pak účinně předejdeme, vyřadíme-li ze hry alespoň jeden z elementů. Zločin se nestane, pokud chybí pachateli vhodná oběť, a to i přes to, že podmínky k jeho spáchání mohou být ideální. Stejně tak se může potenciální oběť pohybovat ve velmi rizikovém prostředí, ale není-li přítomen člověk se sklony k deviantnímu chování, nemusí se ničeho bát. Ani setkání oběti s pachatelem nemusí vyústit ve spáchání trestného činu, pokud

k němu dojde na místě, které pro hladký průběh deliktu nevytváří příznivou situaci. Přestože podobné rozborů vyznívají zcela triviálně, většina teorií prevence kriminality stejně jako zcela konkrétních a běžných preventivních opatření v podstatě neodráží nic jiného než příklon k jedné straně zmíněného trojúhelníku (pachatel – oběť – místo). Odpovídá mu i další často používané členění preventivních aktivit na prevenci viktimologickou (zaměřenou na oběť), prevenci sociální (zaměřenou na téma osobnost pachatele a kriminogenních faktorů, které ji mohou nepříznivě formovat) a prevenci situační (orientovanou na místo či podmínky, za nichž ke zločinům dochází). Každá z nich má svoje silné i slabé stránky.

Viktimologická prevence vychází z viktimologických výzkumů, které jsou krom jiného zdrojem poznatků o činitelích, které přispívají ke zvýšenému riziku viktimizace. Samotné preventivní aktivity spočívají ve zprostředkování těchto informací potenciálním obětem, a to nejčastěji formou plošné osvěty. Podstatou viktimologické prevence je tedy její informační moment. Je orientována především na potenciální i skutečné oběti a svoji činnost zaměřuje na osvětu, poradenství, vštěpování obecných i speciálních zásad ochrany ohrožených osob. Osvětová činnost poučuje o tom, jak se mají lidé chovat, aby sebe a svůj majetek zbytečně nevystavovali zvýšenému nebezpečí napadení, ale také jak se před útokem bránit a jak se chovat během a po útoku. Do viktimologické prevence zahrnujeme i výcvikové kurzy verbální a fyzické sebeobrany, terapeutické a rehabilitační zacházení po přestálém útoku i prevenci viktimologické recidivy aj. Důležitým aspektem viktimologické prevence je její přiměřenost. Pokud budou občané každodenně vystavováni znepokojivým zprávám o hrozícím nebezpečí, může to vést až k posedlosti riziky všeho druhu a opevňovací mentalitě, kdy nejen že ze svých obydlí vytváří nedobytné tvrze, ale zároveň na minimum omezují své cesty do „nebezpečného světa“. Paradoxně přitom platí, že čím méně se nás do něj vydá a čím omezenější se stanou mezilidské vztahy a přirozené kontakty, tím nebezpečnější „svět venku“ skutečně bude. U viktimologické prevence je proto vždy potřeba domýšlet, v jaké míře je přínosem a v jaké už ke škodě lidského společenství.

Sociální prevence se svými aktivitami orientuje na kriminogenní faktory ovlivňující pachatele a jeho sklony k trestné činnosti. Termín sociální prozrazuje, že důraz je kladen na působení společnosti. Společnost a stát dociluje žádoucího stupně konformity lidského chování především vnější kontrolou. Jedná se hlavně o právní řád, mravní řád a jednotlivá náboženství, přičemž nejsou míněna pouze formulovaná pravidla lidského chování, ale i zvyky, zvyklosti, obyčejy a rituály. S těmito normativními systémy souvisí i korespondující hodnotové systémy, kulturní a subkulturní tradice a jednotlivé životní styly. Působení

normativních systémů se vyznačuje sankcionováním určitého typu chování, ať už jde o sankce negativní (pokuty, tresty, morální izolace aj.) či pozitivní (odměny, pochvala, morální ocenění aj.). Základním cílem veškerých intervencí je pozitivně zasáhnout do průběhu života jedince, a to za účelem oslabení rizikových vlivů a posílení vlivů ochranných. Možná i proto by se více hodil termín vývojová prevence, který se ale v naší zemi na rozdíl od zahraničí příliš neuchytil. Nejlépe se do formování jedince zasahuje v období dětství, proto i většina programů je zaměřena na děti a mládež. Objevují se snahy pozitivně ovlivnit výchovné procesy v rodině a ve škole, nabízet mládeži vhodné způsoby trávení volného času, předcházet nezaměstnanosti a veškerým problémům s ní spojených, podporovat a propagovat zdravý životní styl a prosociální hodnoty.

Situační prevence je zaměřená na odstraňování kriminogenních situací, na omezování příležitostí ke spáchání zločinu a na zvyšování rizika dopadení pachatele. Vzorem je staré známé přísloví „příležitost dělá zloděje. Často citovaným příkladem je vývoj počtu sebevražd ve Velké Británii mezi roky 1963 – 1970, kdy jejich množství významně pokleslo. Příčina byla velice prostá. Plynárny se tehdy rozhodly nahradit prudce jedovatý svítivý plyn netoxickým zemním plynem, čímž zákonitě ubylo sebevražd spáchaných pomocí plynu. Zarážecí však byl fakt, že významně pokles i celkový počet sebevražd. Přestože se lidem dál nabízela spousta jiných možností, jak odejít ze světa, mnozí z nich alternativu nehledali a od svého záměru upustili. Předjet zločinu v daném slova smyslu se pak jeví jako snadný úkol. Prohlédneme-li okolnosti, za nichž trestnému činu dochází, stačí pozměnit jejich strukturu tak, aby se páchaní deliktů stalo nemožným nebo alespoň velmi namáhavým. Snažíme se tedy:

- 1) zvýšit námahu, kterou musí pachatel při činu vynaložit (např. bezpečnostní zámky, mříže na oknech, uzamykatelná řadící páka v autě apod.)
- 2) zvýšit riziko, že bude pachatel dopaden (kamerové systémy, alarmy, dohled zaměstnanců v obchodech aj.),
- 3) snížit zisk, který pachateli zločin vynes (označování majetku, omezené množství peněz na přepážkách apod.)

Je zřejmé, že situační prevence vychází ze stejných zákonitostí jako klasická kriminologie – uvažuje tedy o pachateli, jako o racionálním a kalkulujícím jedinci, který váží klady a zápory a trestný čin předem promýšlí.

Zavádění situační prevence je rychlejší, jednodušší a mnohdy i levnější než ostatní formy prevence. Výsledky jsou bezprostřednější a zřetelnější a účinnost určitého programu snadněji ověřitelná, proto je také státem nejvíce podporovaná. Na druhé straně je účinnost situační prevence pouze krátkodobá nebo vede k tzv. přesunu kriminality. Přesun kriminality může mít pět forem:

- 1) teritoriální přesun kriminality (např. do sousedství, kde není objekt tak dobře zabezpečen)
- 2) časový přesun (např. krádeže se z večerních hodin přesunou do časných ranních hodin)
- 3) funkční přesun (např. místo ke krádežím vloupáním dochází k loupežím)
- 4) přesun v taktice (např. pachatelem namísto vniknutí do objektu dveřmi, rozbije okno)
- 5) přesun v objektu (např. místo přepadávání ozbrojených majitelům obchodů dochází k přepadávání podnapilých chodců)

Se situační a technickou prevencí mohou být ale spojená i jiná rizika, např. mohou být zneužita (např. kamerový systém).

generální (pozitivní, negativní) x individuální prevence

ÚLOHA STÁTU V PREVENCI KRIMINALITY

1993 – Republikový výbor pro prevenci kriminality, při MV ČR*

- Koordinace činnosti orgánů
  - Spolupráce s občanskými iniciativami, hnutími, církvemi a hromadnými sdělovacími prostředky
  - Inicie činnosti prevence kriminality, podpora vzniku místních komisí
  - Návrh a realizace projektů
  - Posuzování účinnosti preventivních programů a předkládání zpráv vládě ČR
  - Systém prevence
- Rezortní programy prevence

- Programy realizované samosprávnými orgány měst a obcí
- Preventivní programy bezpečnostních složek, Community policing
- Preventivní programy nevládních organizací
- Preventivní programy podnikatelských subjektů (pojistky, firmy zabezpečovací techniky...)
- Východiskem kriminologický výzkum
- Mezi orgány centrálními a místními neexistují vztahy nadřízenosti a podřízenosti
- Při realizaci programů úzce spolupracuje policie

Mezinárodní spolupráce

- OSN: od 1950 Výbor pro prevenci a kontrolu kriminality
  - Jednou za 5 let kongres (1. v Ženevě 1955)
  - Výměna zkušeností, přijetí řady deklarácí, doporučení a rezolucí*
- Komise OSN pro prevenci kriminality a trestní justici – součástí hospodářské a sociální rady OSN**
- EU: 2001 institut Evropská síť pro prevenci kriminality
  - Konference, semináře
  - Uděluje Evropské ceny prevence kriminality
  - Kriminalita mládeže bezpečnost měst, drogová kriminalita

STRATEGIE REPRESIVNÍ

účel trestu, ... alternativní tresty (187)- kuchta

V průběhu historického vývoje se vyvíjel i náhled n funkci trestu. Pro přehlednost můžeme vycházet z klasického pojetí teorie funkce trestu, která spočívá v pěti základnách funkcích: odplatné (retributivní), odstrašující, rehabilitační(reulativní, nápravné – korektivní, penitenciární), eliminační (vylučovací, izolační spojení s internací) a restitucí. V praxi se jednotlivé funkce trestu prolínají.

Pro moderní státy, zabývající se prosazováním práva je charakteristické, že trestáním sledují několik cílů současně. Při bližším pohledu zjistíme, že za nimi stojí dva hlavní směry úvah. První z nich jsou přístupy konsekvencialistické (utilitaristické), které se zabývají důsledkem a přínosem trestu, druhým pohledem jsou teorie retributivní, jejichž hlavním tématem je adekvátnost a spravedlivost potrestání.

Konsekvencialistické a utilitaristické přístupy k potrestání

Přestože jsou tresty základem represivních strategií, část cílů, které sledují, jsou čistě preventivního charakteru. Důvody, proč si od uložení sankcí slibovat preventivní účinek, jsou většinou založené na třech základních principech, a to odstrašení, zneschopnění a náprava.

1) Odstrašení – nejen trest ný čin, ale i ve výchově

2) Zneschopnění

Individuální a generální prevence – klasická škola kriminologie

Podstatný faktor generální prevence je neodvratnost trestu

TRESTNÍ REPRESE

- Konsekvencialistické a utilitaristické přístupy k trestání – co lze učinit, aby jedinec či jemu podobní dané jednání neopakovali?, budoucnost
  - Odstrašení - individuální a generální (neodvratnost trestu) prevence, neodvratnost trestu
  - Zneschopnění (smrt, izolace, lékařské zákroky)
  - Resocializace pachatele
  - Kompenzace – restorativní justice
  - Rehabilitace pachatele (příčina chování)
  - Alternativní tresty
- Retributivní teorie – jak spravedlivě určit přísnost potrestání?
  - odplata

Problémy trestu odnětí svobody - izolace

- Vysoké náklady

- Dočasnost
- Prizonizace (D. Clemmer)
  - Institucionalizace
  - ideologizace
- -> hledání alternativních trestů

Alternativní tresty

- Od 70. let 20. stol
- Komunitní sankce, sankce vykonávané ve společenství
- Nevylučuje pachatele z přirozeného sociálního prostředí (svatba, narození dítěte, nalezení stabilního uspokojivého zaměstnání)
- Probace – kombinace podmíněného odsouzení s dohledem probačního úředníka (kontrola + pomoc a poradenství)
  - Poprvé 2. pol. 19.stol. USA a GB, dobrovolná a misionářská činnost
  - V ČR od 2001 Probační a mediační služba ČR

Alternativní tresty – kategorie RE

- Částečná detence – uvěznění pachatele na část dne (noc, víkend), aby nedošlo k přerušení výkonu zaměstnání
- Peněžitý trest
- Výchovná opatření – hl. mladiství, dohled výchovného pracovníka
- Odložení rozsudku, upuštění od potrestání – vázáno na slib pachatele řádně se chovat
- Trest obecně prospěšných prací
- Narovnání – odklon trestního řízení

Alternativní tresty v ČR

- Většina možnost realizovat až po 1989 (1992)
- od 1995 trest obecně prospěšných prací (po podmíněných trestech druhý nejčastěji ukládaný)
- od 2001 Probační a mediační služba ČR

- Mezinárodní spolupráce
- Od 2. pol. 19.stol
- 1885 v Římě ustanovena *Mezinárodní trestní a penitenciární komise*
  - výkon trestu odnětí svobody, trestní zákonodárství, kriminalita mládeže a prevence
  - Vymýcení delikvence mládeže (odpovědnost rodičů, věková hranice trestní odpovědnost...)
  - Standardní minimální pravidla pro zacházení s vězni – přijata OSN v Ženevě 1955

6. OSOBNOST PACHATELE TRESTNÝCH ČINŮ

POJEM PACHATELE TRESTNÉHO ČINU

Pachatel je jeden ze základních prvků kriminogeneze.

Kriminologie pod pojmem pachatel, chápe vedle osob, které se dopustili trestných činů i některé osoby, které orgány činné v trestním řízení trestně nestíhají. Zabývá se osobami trestně nezodpovědnými (děti, nepříčetní), osobami, které si svůj trest již odpykali, ale také tzv. potenciálními pachateli trestných činů. Zajímá se i o jedince, kteří se vyznačují tzv. sociálně-patologickým chováním, jako jsou prostitutky, narkomani, extrémisti a jejich sympatizanti, chorobní hráči apod.

Kriminologické poznatky o pachateli jsou využívány především v kriminalistice, soudní psychiatrii, psychopatologii a trestním právu. Základním pojmem kriminologie v souvislosti s pachateli je osobnost pachatele trestného činu.

Kriminologie vychází z psychologických definic osobnosti, kdy je osobnost chápána jako organizovaný, dynamický a jedinečný (od ostatních osobností lidí odlišný) celek psychofyzických dispozic (vlastností a pocitů), které se navenek projevují určitým chováním a jednáním.

Forezní psychologie, pro niž je osobnost pachatele hlavním předmětem zájmu, věnuje nejvíce pozornosti následujícím charakteristikám osobnosti pachatele:

- 1) nezdrženlivost v jednání – snaha o bezprostřední uspokojování potřeb

- 2) nedostatečné vnitřní zábrany – sklon relativizovat právní a morální normy, což souvisí s egocentrismem a poruchami v rozhodovacím procesu pachatele
- 3) tzv. kognitivní distorze (zkreslení v oblasti myšlení a paměti), které umožňují pachateli „obhájit“ kriminální jednání před svým svědomím, pomáhají mu udržet psychickou stabilitu a chrání jeho sebepojetí.

Kriminologické výzkumy zaměřené na osobnost pachatele zpravidla zkoumají: motivaci jednání pachatele (bezprostřední soubor příčin spáchání konkrétního deliktu), jeho osobní, rodinnou a kriminální anamnézu, průběh a vývojové problémy jeho socializace, úroveň jeho adaptace na okolní sociální prostředí, uplatňovaný životní styl, vliv potenciálního i již absolvovaného trestu na jeho budoucnost, predikci jeho dalšího chování a odhadu případné recidivy jeho kriminálního jednání.

TYOLOGIE PACHATELŮ

Snaha zobecňovat poznatky o osobách pachatelů trestných činů byla vždy součástí zkoumání kriminality a téměř vždy ji doprovázely pokusy pachatele klasifikovat podle určitých znaků, které se u nich vyskytují častěji než u běžné populace. Tyto snahy navazovaly na třídící pokusy uplatňované po staletí v lékařství a filozofii.

Typologie je věda umožňující třídění soustav, objektů nebo jevů pomocí typů. V kriminologii nám umožňuje třídění pachatelů trestných činů (osoby i osobnosti) podle určitých kritérií, znaků či souboru znaků do skupin, z nichž lze každou charakterizovat pomocí určitého modelu, typu.

Typ ve vztahu k osobnostem lidí pak bývá definován jako určitý komplex vlastností, rysů či jiných znaků osobnosti, které sice nepostihují celou osobnost jedince, ale jsou společné většímu počtu osob, z nichž právě díky výskytu těchto znaků lze vytvořit dílčí skupinu v rámci konkrétní typologie.

Výzkumy potvrzují, že tzv. čisté typy neexistují, vždy se jedná pouze o přiblížení se určitému, pro potřeby dalšího třídění vymezenému, modelu (typu).

Typologií pachatelů bylo vytvořeno velké množství, doposud ale chybí jejich systematický přehled. Často se v kriminologii setkáváme s rozdělením typologií na typologie zdůrazňující převážně biologické, psychologické a sociologické charakteristiky osobností pachatelů.

Mezi typologie vycházející především z **biologických aspektů** osobnosti patří mimo jiné i teorie tzv. kriminální antropologie, teorie fyziognomické a frenologické (založené na měření lebky).

Patří sem také výše rozvedená Lambrosova teorie o tzv. rozeném zločinci, která podle biologických znaků rozlišovala i mezi jednotlivými typy zločinců (např. vrahy a zloději).

Nejznámější z této oblasti jsou typologie, které předpokládají úzkou vazbu mezi tělesným typem a osobnostními charakteristikami, včetně jejich dědičné podmíněnosti a delikventním jednáním. Typickým příkladem je konstituční typologie německého psychiatra Ernesta Kretschmera (1888). Osobnost je podle těchto typologií formována vlastnostmi předávanými dědičně. Tělesné stavbě (somatickému typu) odpovídá typ temperamentu, jako dynamická stránka osobnosti, i převládající kriminální jednání.

Lze sem zařadit také koncepte psychopatické osobnosti, která má podobné metodologické nedostatky jako již zmíněná koncepte ztotožňující pachatele s oligofrenem. V nové klasifikaci duševních chorob je psychopatie označována jako specifická porucha osobnosti a není diagnostikována jako nemoc, ale jako porucha osobnosti a chování dospělých. Psychopatická osobnost bývá definována jako disharmonická osobnost s abnormálními rysy, jejíž některé projevy mohou vést až ke kriminálnímu jednání. Patří sem např. paranoidní porucha, schizoidní porucha, disociální porucha, emočně nestabilní porucha aj. Do obrazu psychopatie nikdy nepatří psychotické příznaky. Jedinci s touto poruchou mohou být okolím vnímáni jako okouzlující, příjemní a důvěryhodní lidé.

Výzkumy ukazují, že asi 30% všech trestných činů spáchali osoby se specifickou poruchou osobnosti. Ještě větší podíl ale mají na násilné trestné činnosti a u recidivistů jsou odhady výskytu psychopatie 70 – 100%. Někdy kritizované zdůraznění podílu psychopatie na kriminalitě je výsledkem uplatnění psychiatrických posudků v trestněprávní praxi.

Typologie pachatelů vycházející zejména z **psychologických aspektů osobnosti** jsou zcela závislé na úrovni zpracování poznatků psychologie osobnosti, klinické psychologie, psychopatologie i obecné psychologie a psychiatrie. Osobnost bývá popisována prostřednictvím jednotlivých složek osobnosti, které vytvářejí její strukturu. Jsou to: schopnosti (včetně stále diskutované inteligence), charakter, temperament, volní vlastnosti, motivace, postoje, zájmy, psychické zvláštnosti a někdy i faktory tzv. druhého řádu jako např. extroverze, introverze aj. Součástí popisu osobnosti pachatele bývá také informace o úrovni

jeho adaptace na vnější prostředí, schopni se přizpůsobovat měnícím se podmínkám a změnám prostředí. Často se setkáváme s pojmem maladaptace, která nastává, pokud se nedaří dosáhnout souladu potřeb individua s podmínkami prostředí.

Mezi nejznámější autory této kriminologické oblasti patří H. J. Eysenck, autor teorie rozdílného podmiňování, který je také autorem osobnostního dotazníku (PEN) obsahující škálu tzv. kriminálního sklonu. Tento dotazník je používán i v ČR a je jedním z mála psychologických instrumentů speciálně pro popis osobnosti pachatele.

Koncepce oligofrenního pachatele (dnes se pro oligofrenii užívá věcně nesprávný název mentální retardace) je od 20. století spojena s měřením inteligence (rozumových schopností) prostřednictvím speciálních testů.

Typologie zdůrazňující převážně **sociologické charakteristiky** osobnosti pachatele vychází především ze zkoumání sociálního prostředí pachatele a jeho sociálního učení, hodnotových orientací pachatele a jeho sociálního začlenění.

Počátky sociologizujících typologií je v názoru, že ne každý zločinec by se stal zločincem v každé době a za každých okolností.

Již Franz von Liszt rozděloval zločince na tři skupiny: příležitostné, zločince ze zvyku, kteří jsou schopni nápravy, a nepolepšitelné zločince. Toto dělení při tom spojoval se třemi individuálně preventivními funkcemi trestání (odstrašení, náprava, zneškodnění).

Mnohé z těchto typologií navazují na teorii diferencovaného sdružování E.H.Sutherland, která se zaměřuje na zkoumání společenských vztahů, jejich početnost, intenzitu a význam sdružování do skupin.

VÝZKUMY PACHATELŮ TRESTNÝCH ČINU V ČR

V České republice byl prováděn výzkum prvovězňených a recidivních pachatelů v 70. a 80. letech minulého století. Osobnost pachatele byla popsána pomocí čtyř faktorů:

1. Emoční ladění – od postoje hostility (nepřátelské ladění) až po afilanci (pozitivní ladění)
2. Úroveň strukturace vnitřních regulativů chování – od nedostatečně po dobře zformované svědomí
3. Sociální reaktivita – odrážející vlastnosti temperamentu projevující se v sociální sféře – od dynamičnosti po inhibovanost

4. Asertivnost, prosazování se – od rafinovaného prosazování po tupou konformitu

Na základě získaných dat bylo po zpracování vytvořeno osm typů odsouzených:

1. socializovaný odsouzený – dobře zformovaný systém vnitřních regulativů chování (ve smyslu svědomí), nízký sklon k agresivním reakcím, emoční stabilita
  - a. kooperativní, b. asertivní, c. anxiózní, d. dynamický
2. Agresivní psychopat (nesocializovaný agresor) – u těchto pachatelů je trestná činnost zakotvena spíše v osobnostních než v situačních faktorech, typický je nedostatečně zformovaný systém vnitřních regulativů chování, egocentričnost a nebržděná agrese
  - a. Agresivně se prosazující, b. hostilní agresor, c. agresivní schizoid (schizoidní psychopat)
3. Konformní mormon – konformnost, těžkopádnost až tupost a podřídivost, trestná činnost je u nich snáze odhalitelná, bývají nejslabším článkem
4. Nezdrženlivý, nezvladatelně puzený – typická dynamičnost, touha po vzrušení, uspokojení, fascinace okamžikem, slabá kontrola realitou; kriminální prognóza je spíše nepříznivá
5. Neurotický – nízká míra kriminální recidivy, bývá dobře vytvořen systém vnitřních regulativů chování, úzkostnost, emoční labilita, inhibovanost (utlumenost)
  - a. s hysterickými rysy, b. asertivní, c. neuroticky se odreagovávající
6. Hostilní – nepřátelské zaměření vůči svému okolí, emoční labilita, celkem dobře zformovaný systém vnitřních regulativů chování; hlavně násilná kriminalita, méně akceptuje trest
7. Podrobivý – přejímá normy skupiny, snadno manipulovatelný (důvěřivost), nízký sklon k agresivním reakcím
  - a. dynamický, vzrušivý, b. inhibovaný, utlumený
8. Anxiózní (úzkostný) manipulátor – obtížná resocializace, velká zdatnost manipulace, emoční stabilita

Typ 1, 5 a 8 je charakteristický pro prvovězněné pachatele a typy 3, 4 a 7 pro recidivisty. Další dva typy byly v souboru zastoupeny rovnoměrně.

Po roce 1990 nebyly v ČR obdobné výzkumy prováděny, ale IKSP realizoval výzkumy menšího rozsahu mapující charakteristické rysy některých druhů pachatelů trestných činů a popisující jejich osobnosti. Přestože publikované výsledky těchto výzkumů přinesly velké

množství nových poznatků o delikventech a o vězňených osobách, o jejich osobnostech apod., nepotvrdily platnost názoru, že pachatelé tvoří samostatnou specifickou skupinu osob výrazně se odlišujících od ostatních (nekriminálních) občanů svými specifickými psychickými vlastnostmi, strukturou osobnosti apod.

Výzkumy **vězňených žen** provedené v letech 2005-2007 zaměřené na zkoumání žen – pachatelek závažné trestné činnosti a osob a osobností prvovězňených žen z roku 2008 shrnuje Scheinost et al. (2010, str.88):

Ve srovnání s výzkumem prvovězňených mužů z let 2002 – 2004 se např. vězňené ženy ukázaly jako méně agresivní, více závislé na autoritách, častěji se u nich vyskytovala inteligence v nižším pásmu průměru, ve výkonu trestu odnětí svobody se jevily jako osoby více „demoralizované“. Skladbou trestné činnosti, za kterou byly uvězněny, se obě pohlaví nijak nelišila. Co do četnosti výskytu převažovala majetková trestná činnost, následovaná hospodářskou a násilnou. Výrazné rozdíly byly v tom, že většina loupeží byla u žen, na rozdíl od mužů, spáchána ve spolupachatelství, přičemž spolupachatelem či spolupachateli byli muži. Obdobná byla situace u některých vražd. U žen také část vražedných útoků směřovala proti vlastním dětem a proti opakovaně agresivnímu partnerovi – u zkoumaných mužů se takové případy vůbec nevyskytovaly.

Pokud jde o osobní charakteristiky odsouzených (Blatníková, Netík, 2007), pak ve srovnání s „netrestanou“ populací byly ženy – pachatelky závažné trestné činnosti více podezřivé, nedůvěřivé a citově ploché (jejich interpersonální vztahy byly povrchní a obecně se málo citově angažovaly). Projevovali pocity nedostačivosti, nízkou sebedůvěru a sebeúctu a pachatelky násilné trestné činnosti byly navíc (ve srovnání s pachatelkami závažné nenásilné trestné činnosti) egocentrické a se sklonem k manipulacím.

Největší pozornost je věnována **věkové kategorii** dětí a mladistvých (6-18let), a to hlavně proto, že právě v tomto věku začínají ty „nejperspektivnější“ kariéry zločinců. Také zásah do dosud nezralé osobnosti je nejvhodnější a společensky nejvíce žádoucí a je současně preventivním opatřením proti jejich budoucí kriminalitě a recidivní trestné činnosti vůbec.

Nejmenší pozornost je v kriminologii věnována nejstarším pachatelům, které tvoří početně zanedbatelnou část – méně než 1 % delikventní populace. Přitom skladba trestné činnosti osob nad 60 let se výrazně liší od kriminality ostatních věkových skupin, a to hlavně převahou

násilných trestných činů (verbální i brachiální povahy, úmyslných i nedbalostních) nad majetkovými trestnými činy, které naopak vévodí ostatním věkovým kategoriím pachatelů.

VÝZNAM ZKOUMÁNÍ PACHATELŮ PRO TRESTNÍ PRÁVO A TRESTNÍ ŘÍZENÍ

Využívání poznatků z kriminologických výzkumů v trestním právu je časté např.:

- Při řešení problémů a vypracování obecných záměrů trestní politiky (stanovení dolní hranice trestní odpovědnosti kriminalizace zacházení s drogami, formulace skutkových podstat drogových trestných činů, zákonná úprava institutu nepřičetnosti, zavádění nových druhů trestů a ochranných opatření, reforma dosavadních trestních sankcí, které by mělo předcházet evaluační výzkumy).
- Při individuálním rozhodování (v průběhu jednotlivých trestních řízení, při dalším zacházení s konkrétním pachatelem), a to při zjišťování úmyslu pachatele trestný čin spáchat, zjišťování motivace pachatele i při rozhodování o trestu a o podmíněčném propuštění, při stanovení speciálních přístupů k některým kategoriím pachatelů (mladiství, toxikomani, osoby s psychiatrickým nálezem), při zpracovávání programů zacházení pro odsouzené ve vězeňských zařízeních a další.

Další rozšiřující literatura pro tuto kapitolu:

ZÁHORSKÁ, J. *Psychologická intervence při vyšetřování trestných činů*. Praha : Portál, 2007. 136 s. ISBN 978-80-7367-236-2

7. RECIDIVA

POJEM A DEFINICE

Pojem recidiva je užíván více vědními obory (např. v medicíně) k vyjádření opakování, něčeho, co již minulo. Z tohoto důvodu je vhodnější užívat v kriminologii pojem kriminální recidiva. V anglosaské odborné literatuře se v této souvislosti setkáváme s víceméně synonymickými pojmy: chronický pachatel (chronic offender), zločinec ze zvyku (habitual offender), kriminální životní styl (criminal lifestyle), případně kriminální kariéra (criminal career).

Můžeme rozlišit trojí pojetí recidivy (zpětnosti): trestněprávní (z nich vycházejí statistiky Policejního prezidia a Ministerstva spravedlnosti ČR), kriminologické a penologické (statistika Generálního ředitelství Vězeňské služby).

Recidivou ve smyslu trestního práva se rozumí spáchání nového trestného činu poté, co byl pachatel za předchozí trestný čin pravomocně odsouzen. Kriminologické pojetí recidivy vyjadřuje opětovné spáchání trestného činu bez ohledu na to, zda byl pachatel za předchozí trestný čin odsouzen nebo vůbec stíhán. Z penologické (penitenciární) definice je recidivou, je-li tatáž osoba podruhé ve výkonu trestu odnětí svobody.

DRUHY KRIMINÁLNÍ RECIDIVY

Kriminální recidivu lze dělit podle různých kritérií. Z hlediska trestněprávní klasifikace rozlišujeme kriminální recidivu *obecnou*, kdy se jedná o opakování trestné činnosti jako takové, a *speciální*, která vyžaduje opakované spáchání téhož nebo alespoň druhově stejného trestného činu.

Vzhledem k tomu, že recidiva bývá v některých případech důvodem k uložení vyšší sankce u následné trestné činnosti (agravace trestu), vzniká problém posuzování intenzity kriminální recidivy, tedy délky intervalu mezi jednotlivými odsouzeními. V této souvislosti přiměřenosti sankcí byly zavedeny pojmy *trvalá* a *dočasná* recidiva. Termínem trvalá recidiva je označován stav, kdy se justice při identifikaci kriminální recidivy a následných úvahách o agravaci trestu opírá o skutečnost, že daná osoba byla někdy v minulosti odsouzena za trestný čin, a to bez ohledu na to, jak daleko v minulosti k odsouzení došlo. Pojem dočasná recidiva

pak označuje za recidivistu pouze takového pachatele, který opakuje trestnou činnost v určitém, časově přesně určeném období, např. 5 let.

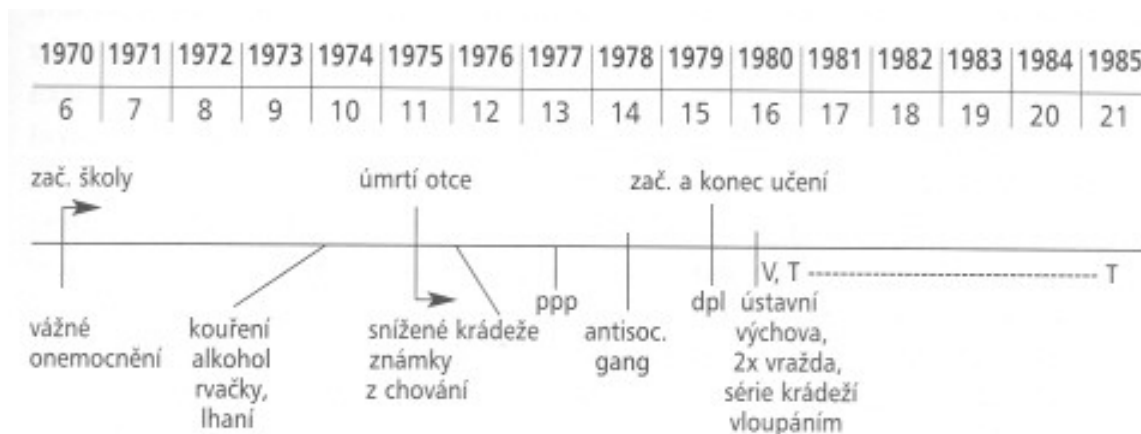
Kritérium kriminální specializace pachatele využil při klasifikaci recidivy Yoshimasu. Rozlišil recidivu a podle ní i recidivisty:

- Monotropní – pachatel opakovaně páchá tentýž delikt (např. loupež)
- Homotropní – pachatel páchá několik stejnorodých trestných činů (např. násilných: loupež, vražda, ublížení na zdraví)
- Ditropní nebo amfitropní – pachatel páchá trestní činy ze dvou skupin (např. majetkové a násilné: krádeže, vraždy)
- Polytropní – pachatel se dopouští trestných činů spadajících do více než dvou kategorií

KRIMINÁLNÍ KARIÉRA

Zatímco pojem kriminální recidiva se používá k označení opakování trestné činnosti, termín kriminální kariéra obsahuje navíc významné aspekty vývoje trestné činnosti jedince, předpokládá začátek, trvání, případně ukončení páchání trestné činnosti. Pojem kriminální kariéra vznikl při prvních pokusech kriminologů popsat individuální kriminální recidivu v jejím vývoji.

Engel navrhl tzv. **kriminogram** - grafické uspořádání anamnestických dat popisující tělesný, sociální, partnerský, profesní kriminální vývoj a průběh socializačního procesu zkoumané osoby do časové osy. Kriminogram obsahuje časovou řadu dělenou na roky a věk pachatele a korespondující vývojovou osu, na kterou se podle navržených symbolů a textu vynášejí závažné události v životě zkoumané osoby. Příklad kriminogramu uvádí obrázek č. 5, kde ppp je vyšetření v pedagogicko-psychologické poradně, dpl – dětská psychiatrická léčebna, V – vazba, T - výkon trestu:

Obr. 9 Kriminogram

Grafická znázornění na časové ose umožňuje nejen získat rychlý a názorný přehled o životě a kriminální kariéře jedince, ale usnadňuje také vhled do možných příčin a okolností doprovázející jeho sociální selhání. Určitou formu kriminogramu si musí vytvořit každý soudní znalec – psycholog, má-li posoudit tzv. prognózu resocializace obviněného či odsouzeného.

Z vývojového hlediska lze podle Engela odlišit několik typů kriminální kariéry:

- Kriminální exces – ojedinělá trestná činnost, např. nedbalostní povahy, u jinak prosociálně orientovaného jedince, v tomto případě nejde o skutečnou kriminální kariéru
- Kriminální epizoda – krátké období opakované trestné činnosti (maximálně do tří let), může se opakovat
- Kriminální perseverace – relativně dlouhé období páchání trestné činnosti (do deseti let)
- Kriminální kontinuita – prakticky trvalá kriminální recidiva.

Kriminální kariéra recidivistů se začíná zpravidla rozvíjet velice brzy, jako tzv. dětská delikvence či poruchy chování v dětství. Toto období nazýváme raná kriminální kariéra a je typické záškoláctvím (někdy už v první třídě), excesivní lhavostí, drobnými krádežemi, toulkami, útoky z domova, vzdorovitostí, členstvím v často antisociálně orientovaných skupinách vrstevníků, někdy vedených staršími terorizující své okolí (šikany). Budoucí recidivisté začínají brzy sexuálně žít (13-14 let) s charakteristickou pohlavní promiskuitou. Objevuje se abúzus alkoholu, kouření, někdy drogy. Masivní a výchovně nezvladatelné poruchy chování často vyústí v hospitalizaci dítěte na dětské psychiatrii, v extrémních případech uložení ústavní výchovy. Často bývá diagnostikován syndrom deficitu pozornosti a

hyperaktivity, při přetrvávání poruch chování bývá psychiatry diagnostikován tzv. disharmonický vývoj. Neúspěchy ve škole mohou vést až k vyloučení dítěte ze školy a někdy až k opakovaným přechodům mezi školami.

Počátek rozvinuté kriminální kariéry charakterizuje první trestní stíhání, zpravidla v mladistvém věku, tj. mezi 15. a 17. rokem. Obecně platí, že průběh rané fáze, určuje povahu rozvinuté fáze kriminální kariéry. Vysoká intenzita (krátké intervaly mezi trestnou činností) charakteristická právě pro mladistvé pachatele se s dospělostí mírně snižuje. Výzkumy ukazují, že 65% pachatelů, kteří zrecidivovali a byli poprvé trestáni v mladistvém věku, zrecidivuje do půl roku po propuštění a dalších 31% do jednoho roku. Faktory ovlivňující délku intervalů recidivy jsou vzdělání a rodinný stav: se snižujícím se vzděláním se snižuje délka intervalu, nejkratší intervaly mají recidivisté s neukončeným základním vzděláním a nevyučení. Stejně tak rozvedení a svobodní bez partnerského vztahu převažují ve skupině, která zrecidivuje do půl roku, kdežto ženatí, vdovci a vdovci s aktuálním partnerským vztahem dominují ve skupině, která recidivuje po 3 a více letech.

Poměrně málo pozornosti bylo věnováno recidivistům z hlediska eskalace závažnosti trestné činnosti. V této oblasti nebyly učiněny závěry ani pozorovány stejné tendence. Podobně je tomu u výzkumů zabývajících se kriminální specializací.

V roce 1987 popsal VÚK na základě retrospektivního výzkumu mladistvých pachatelů násilné trestně činnosti prediktory budoucího násilí:

- Toulky, záškoláctví, příp. neomluvené absence v učení
- Časté návštěvy restaurací spojené s užíváním alkoholu
- Manifestní fyzická agrese
- Kriminální infekce v rodině (kriminalita nejbližších příbuzných)
- Kriminální infekce v oblasti vrstevnických vztahů
- Promiskuitní životní styl
- Problémy v pracovní sféře (konflikty na pracovišti, nedisciplinovanost apod.)

Při srovnání s nedelikventními vrstevníky bylo zjištěno, že již současný výskyt dvou prediktorů je z hlediska predikce budoucí násilné trestné činnosti významný.

KRIMINÁLNÍ RECIDIVA JAKO SPOLEČENSKÝ PROBLÉM

Kriminální recidiva, její četnost a vývoj, může sloužit jako kritérium účinnosti programů zacházení s pachateli (výkon trestu odnětí svobody, programů zacházení na svobodě, alternativních trestů). V takovém případě se bere v úvahu zpravidla dvouleté období po propuštění pachatele z výkonu trestu nebo z programu zacházení realizovaného na svobodě, např. v rámci probace. Podíl recidivy na trestné činnosti v ČR se podle druhu trestné činnosti pohybuje v rozmezí 30 – 60 %, přičemž hranici 50% překračuje jen kriminalita majetková. V porovnání s Německem, USA nebo Švýcarskem jsou naše statistiky příznivější.

K hlavním společenským problémům kriminální recidivy patří nejen její trvale vysoký podíl na trestné činnosti, ale hlavně trvalá odolnost recidivistů k intervenčním programům společnosti snažící se o korekci jejich antisociálního chování a jejich negativní vliv na ostatní, zejména mladé, začínající delikventy. Ten se projevuje především v podmínkách výkonu trestu odnětí svobody, kde zaujímají recidivisté dominantní postavení a ovlivňují ostatní odsouzené mnohdy více než vězeňský personál. Krom toho také rekrutují „nováčky“ jako své budoucí spolupachatele.

OSOBNOST RECIDIVISTY

Recidivisté tvoří tzv. tvrdé jádro kriminality především pro jejich rezistenci vůči snahám společnosti začlenit je do nekriminálního života. Tyto snahy se bohužel omezují převážně na sankce, přitom z teorie učení je známé, že trest pouze blokuje nežádoucí chování, ale nevytváří vhodné alternativy k němu. Programy zacházení s kriminálními recidivisty by měly být zaměřené na vytváření pozitivní motivace ke změně. Jejich součástí by měly být techniky směřující k rozbití racionalizace a neutralizace, tedy mechanismů, které slouží recidivistům k uchování pozitivního sebeobrazu navzdory opakovanému odmítnutí jejich chování společností. Některé z neutralizací formulovali Gresham Sykes a David Matza ve své drift theory (teorie posunu). Jejich cílem je neutralizovat pocity viny z trestné činnosti a na rozdíl od racionalizací neutralizace trestnému činu předcházejí. Jsou to:

- Odmítnutí oběti – označení některých sociálních skupin za nepřijatelné a následkem toho delikvent nepřizná jejich členům status oběti. Na tomto základě je oprávněn s nimi špatně zacházet. Tato skupiny se mohou v průběhu času měnit, mohou to být např. některé etnické skupiny, homosexuálové apod.
- Odmítnutí odpovědnosti – jedinec přesouvá vinu za své činy na rodiče, kteří ho dostatečně nemilovali, nebo kamarády, kteří ho k trestné činnosti svedli apod.

- Odmítnutí poškození – slouží ke zpochybnění toho, že trestným činem byla poškozena konkrétní osoba, např. „auto nebylo odcizené, ale vypůjčené, brutální zbití oponenta v konfliktu je osobní záležitostí apod.
- Odsouzení odsuzujících – delikvent přesouvá vinu za své kriminální chování na reprezentanty autorit s oprávněním hodnotit jeho chování, např. policie je brutální, soudci nepoctiví, rodiče zaujatí apod.
- Odvolání k vyšší loajalitě, které zdůvodňuje porušení společenských norem nutností dodržovat pravidla např. gangu apod.

Používání neutralizace není samo o sobě příčinou recidivního kriminálního chování, je pouze mechanismem, který ho drží v chodu. Příčiny konkrétního kriminálního chování leží v jedinci samotném. Stejně tak kriminalita či alkoholismu rodičů, nízké rodinné příjmy nedostatek lásky, zvláštní biologické vybavení, duševní onemocnění, vliv televize a filmů apod. nejsou ve skutečnosti příčinami kriminality, jsou pouze podmínkami, ve kterých se konkrétní jedinec vyvíjí a působí tak spíše v omezení možností jeho volby chování. Příčinou je delikvent sám, jeho specificky utvářené myšlení, rozhodovací procesy. Kriminální chování je věcí individuální volby. Recidivní pachatel je racionální, kalkulující a zvažující své činy. Velmi dobře odlišuje správné a špatné. Řada recidivistů zná právo pomalu lépe než jejich právníci. Budoucí recidivista se již od raného mládí odlišuje od svých vrstevníků a mnohdy i sourozenců. Není motivován tím, co ostatní (úspěchem ve škole, ve sportu, v zájmových aktivitách), ale excesivně touží po vzrušení, dobrodružství, riziku. Lhaní se stává způsobem života, protože poskytuje vzrušení, pocit moci a převahy nad obelhanými. Jeho chování k druhým je čistě instrumentální, projevuje zájem, jen pokud mu druzí mají co nabídnout a také mu to dávají. Je prakticky neschopen hlubších emocionálních vazeb a jeho interpersonální vztahy jsou tudíž jen povrchní. Na této koncepci zformulovali Yochelson a Samenow nový přístup k zacházení s recidivními pachateli, který staví na identifikaci specificky chybných vzorců myšlení a jejich změně. Přestože jim byla vytýkána slabá generalizovatelnost založená na kazuistickém přístupu, lze říci, že přinesli do kriminologie dlouho a neprávem opomíjené pojmy: odpovědnost, rozhodování a volba. Walters a White pak navrhli tzv. 8 kognitivních vzorců (chyb myšlení), na jejichž základě se utváří kriminální životní styl multirecidivistů:

- Zmírňování – umožňuje pachateli negovat odpovědnost za vlastní činy, přesouvá pak vinu na oběť, policisty nebo neprofesionální soudce

- Odblokování – směřuje k překonání úzkosti z následků vlastního chování, překonání odstrašujícího působení sankce, např. užitím drog, hudbou, zlostným verbálním obratem
- Oprávnění – odráží pocit privilegovanosti a umožňuje svévolné jednání („ostatní lidé jsou tu pro mne“)
- Orientace na moc – je odrazem zjednodušeného vidění světa: lidé se dělí na silné a slabé
- Sentimentalita – označuje povrchní citovost, s funkcí udržet pozitivní sebeobraz, ovšem nestálým egocentrickým způsobem. Jejím projevem je snaha odsouzených věnovat se uměleckým, chovatelským, někdy i dobročinným aktivitám.
- Superoptimismus – odráží nerealistické postoje k sobě a svým schopnostem, včetně schopnosti vyhnout se následkům své činnosti.
- Kognitivní tupost – označuje typickou intelektuální lenost recidivistů, neschopnost snášet nudu a vyvíjet dlouhodobější intelektuální úsilí. Následkem je excesivní vyhledávání vnější stimulace (potřeba dobrodružství, vzrušení).
- Diskontinuita – neschopnost udržet zaměření, realizovat záměry nebo produkovat cíle směřné chování.

Tyto kognitivní rysy se pak projevují ve vzorcích chování, typických pro kriminální recidivisty: spojení zmírňování a odblokování vytváří trvalý *sklon k porušování sociálních norem*, oprávnění a orientace na moc *interpersonální bezohlednost*, sentimentalita a superoptimismus *nezdrženlivost* a kognitivní tupost s diskontinuitou tvoří *neodpovědnost*. Do procesu rozhodování volby cíle a způsobu jeho dosažení (kriminální, nekriminální) vstupují specifické motivy, které se napojují na zmíněné kognitivní rysy:

- Potřeba autonomie, u recidivistů se projevuje zlobou a vzpourou vůči autoritám a je spojena se sklonem k porušování norem
- Potřeba moci a ovládnutí, jímž si recidivista dokazuje svoji mužnost, je spojena s bezohledností
- Potřebu vzrušení a příjemných pocitů recidivista uspokojuje právě trestnou činností, spojuje se s nezdrženlivostí
- Potřeba výkonu a zvládnutí je u recidivistů typicky deformována chtivostí a leností, což se projevuje v potřebě co nejrychlejšího dosažení cíle s co nejmenší námahou, jejím výsledkem je nezodpovědnost

DISOCIÁLNÍ PORUCHA OSOBNOSTI (PSYCHOPATIE)

Příznaky této poruchy se zpravidla objevují už v raném věku jako tzv. poruchy chování: záškoláctví, útěky z domova, pohlavní promiskuita, nedokončené vzdělání, nadměrné kouření apod., které je obrazem nezdrženlivosti, závislost na drogách, poruchy profesionálního vývoje (fluktuační), prekriminálnost (krádeže a drobné přestupky) a následná kriminální recidiva. V období před 18. rokem věku se k označení této poruchy užívá pojem disharmonický vývoj.

Příčiny vzniku disociální poruchy osobnosti nejsou dosud známy. Zatím nepřekonaná je *Dorenova* integrativní teorie, v níž je psychopatie charakterizována jako trvalá výzva k získání kontroly nad prostředím. Za základní příčinu vzniku poruchy považuje *Doren* biologicky podmíněnou nízkou úroveň aktivace mozkové kůry a inadekvátní reakce na chování dítěte, charakterizované nedůsledným uplatňováním odměn a trestů. K této poruše jsou tedy predisponovány zejména děti se syndromem poruchy pozornosti a hyperaktivitou, které jsou nedůsledně vedeny (vychovány). Trest pak dítě pokládá pouze za překážku, kterou je potřeba překonat.

Výskyt této poruchy se u recidivistů odhaduje na 70 – 100 %, blíže 100 %. U obecné (nepsihiatrické) populace je její výskyt odhadován na 1% u žen a 3-8% u mužů.

INDIVIDUÁLNÍ PREDIKCE

Individuální predikcí rozumíme kvalifikovaný odhad dalšího chování pachatele, zejména pak posouzení pravděpodobnosti, jestli se bude trestných činů dopouštět i v budoucnu, tj. zda zrecidivuje.

O této problematice pojednává Scheinost a kol. (2010) na stranách 94-98 následovně:

V základu „predikčních úvah“ je předpoklad o určitém počtu rizikových proměnných⁶ (faktorů či prediktorů), které mají přímý vztah ke kriminálnímu chování a tedy i k jeho opakování - recidivě. Zdrojem takových úvah je odborná literatura zaměřená na zkoumání příčin kriminality, ve které jsou diskutovány jak teoretické, tak empirické poznatky, zejména výsledky longitudinálních výzkumných studií. Stále se hledají proměnné, které by rozlišovaly mezi pachateli „chronickými“ (u kterých kriminalita je součástí jejich životního stylu a

---

⁶ Pojmem kriminogenní či rizikové faktory jsou označeny rizikové činitele (ať již příčiny nebo podmínky), které vyvolávají, usnadňují nebo podporují kriminální chování jedince.

trestných činů se dopouští „pravidelně“) a těmi, u nichž kriminální čin byl jen „vybočením“ z jinak bezproblémového života (jen mimořádnou epizodou, např. z důvodu „mladické nerozvážnosti“) – tj. jen náhodným činem. Výzkumy a statistické analýzy tak pomáhají rozlišovat faktory, které jsou pouhými symptomy, a faktory, které je možné přímo nebo nepřímo zahrnout do příčin kriminálního chování jedince. Výskyt rizikových (kriminogenních) faktorů pak signalizuje pravděpodobnost problémového (kriminálního) jednání v životě jedince. V současné době jsou tyto faktory poměrně dobře identifikovány (a doloženy empirickými poznatky), ale nedostatečně jsou objasněny jejich vzájemné souvislosti.

Rizikové faktory, které se používají k predikci kriminálního chování, mohou být statické povahy, tzn., že jsou konstantní nebo se mění pouze v jednom směru, např. se zvyšuje věk pachatele nebo narůstá počet trestných činů, kterých se dopustil. Takové znaky a pravděpodobné ukazatele budoucího kriminálního chování posuzované osoby jsou významné, ale nejsou ovlivnitelné většinou vnějších zásahů. Oproti tomu tzv. dynamické rizikové faktory (označované také jako kriminogenní potřeby) jsou do určité míry přístupné intervenci, je možné je modifikovat a mohou být tedy cílem korektivního zacházení s pachatelem. Jde o vlastnosti nebo charakteristiky aktuální životní situace a prostředí pachatele, jako jsou existující vazby, spojení a kontakty na kriminální společníky, ztráta zaměstnání, abúzus návykových látek nebo prokriminální (asociální) postoje, hodnoty či iracionální styly myšlení pachatele.

Využití pouze statických proměnných nebo zkombinování obou typů do modelů hodnocení rizika recidivy pachatele závisí na účelu, k němuž zásah směřuje. Jinou podobu bude mít predikce sloužící justici k rozhodování o druhu a výši sankce a jinou formu bude mít predikce, jejímž účelem bude optimalizovat zacházení s odsouzeným během výkonu trestu.

Metodami individuální predikce jsou: statistická (např. predikční tabulky), klinická (expertizní) a intuitivní.

Statistická metoda individuální predikce navazuje na speciální sociologické prognostické metody předvídání budoucího vývoje zkoumaného jevu. V případě kriminality vychází z poznatků o stavu a příčinách současné kriminality a o osobách pachatelů, včetně poznatků z kriminologických analýz a výzkumů trestně stíhaných a vězňených osob.

Základem takové predikce je uplatnění znalosti souhrnu rizikových faktorů, které byly zjištěny jako významné doprovodné znaky vzniku individuálního kriminálního jednání. Někteří kriminologové sestavují z takových faktorů tzv. predikční tabulky.

Metoda klinická bývá uplatňována v rámci zkoumání osobnosti pachatele při zpracování expertizy pro trestní řízení a slouží především pro rozhodování soudu o trestech a ochranných opatřeních. Nejčastěji záleží v tom, že znalci, vyšetřující duševní stav obviněného, se současně vyjádří i k otázce, zda jeho pobyt na svobodě je nebezpečný (§ 99 TZ), a posoudí riziko jeho recidivy v budoucnosti. Do určité míry se i zde uplatňuje intuice, je ale pouze jedním z činitelů v posuzovacím procesu (např. soudněznalecký posudek psychiatra, psychologa).

Metoda intuitivní je užívána jako individuální odhad dalšího chování (kriminálního jednání) osoby vyšetřované policií, osoby obžalované, odsouzené, vězněné, léčené, prováděný zkušeným odborníkem (např. soudcem, psychiatrem, policejním či vězeňským psychologem) při stanovení druhu trestu a jeho výměry či jiného opatření, způsobů dalšího zacházení s pachatelem (např. ve vězení při navrhování přerušení či předčasného ukončení trestu odnětí svobody, při individualizaci výkonu trestu a výběru léčebných postupů). Tento způsob posouzení je založen na „vzhledu do osobnosti pachatele“, na znalosti jeho životních podmínek, na míře empatie u posuzovatele a na dosavadních zkušenostech, které s pachatelem posuzovatel má.

Predikce dalšího vývoje v kriminální kariéře pachatele může být jednoznačně příznivá, tedy že pachatel s velkou pravděpodobností kriminální jednání zanechá, může být jednoznačně nepříznivá (dojde k recidivě) a může být neurčitá - nejednoznačná. V posledním případě se zvyšuje riziko chybné predikce, a posuzovatel se rozhoduje, zda jeho predikce bude spíše falešně pozitivní (pachatele označí jako již „neškodného“, ačkoli zůstává nebezpečným) nebo falešně negativní (pachatele označí za nebezpečného-rizikového a ve skutečnosti nebezpečný není). I při použití zatím nejdokonalejších metodik nelze jednoznačně formulovat „dobrou nebo špatnou“ prognózu, ale je možné se vyjádřit k jisté pravděpodobnosti dalšího vývoje v chování pachatele (např. k selhání posuzovaného po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody). Univerzální prognostické systémy neexistují.

Posuzování možnosti recidivy pachatele a instrumenty k tomu určené, prošlo dlouhým vývojem. První nástroje měly povahu čistě klinických metod a kladly důraz na odborně a profesionálně vedený rozhovor s pachatelem pomocí série otázek, které většinou nebyly standardizované. Pro druhou etapu vývoje predikčních instrumentů, která svůj rozkvět datuje přibližně v sedmdesátých letech minulého století (ve světě i u nás), byla příznačná snaha užívat jen přesná a neměnná fakta. Byly identifikovány základní rizikové faktory, které se vztahovaly ke kriminálnímu chování a které odpovídaly statickým poznatkům získaným pomocí analýz materiálů pachatelů (např. údaje z kriminální anamnézy pachatele; věk v době

spáchání prvního trestného činu, počet předchozích odsouzení, druh trestného činu, počet nepodmíněných výkonů trestu (uvěznění), počty a důvody podmíněného propuštění nebo porušení uloženého podmíněného trestu odnětí svobody a podmíněného propuštění). V devadesátých letech minulého století se do statického posuzování kriminogenních faktorů včleňují tzv. dynamické (proměnlivé) rizikové faktory označované jako kriminální potřeby a kriminální postoje pachatele. Výhodou poznatků získaných z analýz dynamických faktorů se stala jejich využitelnost v rámci stanovení způsobů dalšího zacházení především s vězněnými pachateli a při posuzování případných rizik jejich recidivy. Je třeba dodat, že neoddelitelnou součástí aplikace těchto novodobých přístupů je stále jistá míra „subjektivního klinického úsudku.“ V poslední době se u nás predikčním nástrojům k posuzování rizika opětovného selhání pachatele dostává více pozornosti, a to zejména při korektivním zacházení s pachatelem v průběhu výkonu trestu odnětí svobody, s cílem toto zacházení zefektivnit. Pracovníci vězeňské služby, probační a mediační pracovníci, sociální kurátoři ke své práci potřebují jasně zformulované a definované proměnné, aby mohli sestavit konkrétní program zacházení pro jednotlivé pachatele a skupiny pachatelů. O to se snaží také nástroje, které jsou v pilotní verzi již užívány v českém vězeňském systému. Cílem je možnost stanovit program zacházení s konkrétním vězněm již při vstupním posouzení a později (v průběhu věznění) mít možnost plán programu zacházení přezkoumat a případně pozměnit.

Objektivita predikčních nástrojů však stále závisí jednak na teoreticko-kriminologických východiscích, hlavně na výzkumu jednotlivých rizikových faktorů, a také na změnách skladby kriminální populace (složení vězeňské populace), pro kterou byly vypracované a ověřené, stejně tak i na situaci v jaké byly použity a k jakému účelu má predikční nástroj sloužit.

Individuální predikce vychází vždy z osobnostních charakteristik pachatelů, zvláštností jejich sociálního vývoje a učení, jejich životního stylu a sociálního prostředí aj. Negativní vývoj jedince (související s výskytem jeho dalšího kriminálního jednání) je obvykle očekáván při zjištění následujících rizikových faktorů: kriminality předků, problémového primárního sociálního prostředí, špatného školního prospěchu a chování ve škole, výskytu asociálního chování v dětství, raného počátku trestné činnosti, neukončeného vzdělání, problémového dospívání, nekvalifikovanosti, špatného poměru k práci, nevhodného způsobu obživy, sociálně patologického způsobu trávení volného času, mentální retardace, výskytu duševních poruch a poruch chování, drogové závislosti, chorobného hráčství, sociální nepřizpůsobivosti (maladaptace), recidivy trestné činnosti a opakovaného věznění, špatného začlenění do společnosti po propuštění z vězení aj.

Při vyhodnocení takových či obdobných zjištění bývá aplikován bodovací postup, v jehož rámci jsou posuzovány jednotlivé rizikové faktory a z jejich množství či podílu je usuzováno na pravděpodobný opětovný výskyt trestné činnosti u zkoumané osoby.

Jeden z výzkumů IKSP (Blatníková, Netík 2008) byl zaměřen na vytvoření predikčního nástroje k posouzení rizika opětovného odsouzení (recidivy). Kritériem pro takový nástroj byla mj. dostupnost dat pro uživatele předkládaného nástroje (vězeňské pracovníky, pro soudní řízení), snadná administrace a vyhodnocení a jednoznačně formulované výsledky. Byly zvoleny statické rizikové faktory, tedy taková data, která jsou pracovníkům justice v průběhu trestního řízení dostupná (oficiální záznamy o kriminální kariéře reprezentované údaji z opisu rejstříku trestů). Z původního seznamu dvaceti proměnných vznikla pětipoložková varianta nástroje k predikci rizika opětovného odsouzení pachatele. Zmíněnými prediktory byly například: „kriminální multirecidiva“ definovaná jako tři a více odsouzení v opisu rejstříku trestů pachatele, dále údaj o prvním odsouzení pachatele před 18. rokem věku, „porušení povinnosti“, které bylo vymezeno jako odsouzení za trestný čin maření výkonu úředního odsouzení v kriminální anamnéze atd. Významným prediktorem, který uvádí i zahraniční výzkumy, byl věk v době prvního odsouzení pachatele. Na výzkumném souboru, na kterém byl instrument předběžně ověřen, „věk v době prvního odsouzení“ koreloval prakticky se všemi zkoumanými charakteristikami - statisticky vysoce významně s např. celkovým počtem odsouzení, recidivou kriminálního jednání po propuštění, zejména u násilné kriminality.

PREVENCE RECIDIVY

Prevence kriminální recidivy by se měla zaměřit především na vyhledávání rizikových rodin, kde vyrůstají jedinci s postupně se rozvíjející poruchou disociálního typu, a spolupráce odborníků s těmito rodinami. Bohužel zatím ani odborné intervence většinou zásadně nemění chování dítěte. Je proto nutné vypracovat nové postupy a programy zacházení s těmito rizikovými jedinci, jejichž součástí by samozřejmě měly být i studie hodnotící jejich účinnost.

Terciární prevence recidivy je třeba zaměřit zacházení s odsouzenými v průběhu výkonu trestu zejména na eliminaci nepříznivých vlivů výkonu trestu, motivaci odsouzených k změně chování, zvýšení konkurenceschopnosti na trhu práce po propuštění z výkonu trestu a „prolomení“ racionalizací odsouzených, které slouží k uchování pozitivního obrazu sebe sama.

U určitých skupin vysoce nebezpečných pachatelů zejména násilné a sexuální kriminality se dosud jako nejúčinnější jeví dostatečně dlouhá izolace od společnosti. Detence jako preventivní program ovšem nemůže být součástí výkonu trestu, ale měly by navazovat na propuštění z výkonu trestu odnětí svobody v tzv. ochranných detenčních zařízeních.

Rozšiřující literatura:

MAREŠOVÁ, A. a kol.: *Kriminální recidiva a recidivisté: charakteristika, projevy, možnosti trestní justice*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2011. 303s. ISBN 978-80-7338-119-6

SUCHÝ, O.: *Příčiny a prevence recidivy*. Praha: VÚK, 1984

BLATNÍKOVÁ, Š., NETÍK, K.: *Predikce vývoje pachatele*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2008. 216s.

8. VIKTIMOLOGIE

Viktimologie (z latinského *victima* = oběť) je vědní obor zabývající se obětí a jejími biosociálními a psychologickými charakteristikami, procesy viktimizace, vztahy mezi obětí a pachatelem, rolí obětí v průběhu vyšetřování a soudního projednávání trestného činu, pomocí oběti včetně jejího odškodnění a rehabilitace a v neposlední řadě i prevencí viktimizace, tj. způsoby, jak ochránit potenciální oběti před kriminalitou.

V odborné literatuře se setkáváme s dvojitým pojetím viktimologie. Jedním z pojetí je viktimologie samostatným vědním oborem, jehož představitelem byl Benjamin Mendelsohn ovlivněný utrpením a traumaty především židovských obětí nacistického holocaustu. Toto širší pojetí viktimologie se zabývá oproti užšímu pojetí viktimologie jako součástí kriminologie navíc např. oběťmi válek, rasového pronásledování, politického útlaku, přírodních katastrof, dopravních nehod apod. Na straně druhé stojí definice viktimologie jako součást vědy o kriminalitě, z níž vychází i tato učebnice a okruh obětí zužuje na oběti trestných činů.

Ještě po druhé světové válce bylo téma obětí trestných činů opomíjenou záležitostí a to nejen politiky či zákonodárci, ale také justičními orgány, medií či veřejností. Veškerým úvahám o kriminalitě dominovalo téma pachatele trestných činů a různé vlivy vedoucí ho ke kriminálnímu jednání. Také kriminologické teorie 1. poloviny 20. století se oběťmi nezabývali buď vůbec, nebo jen zcela okrajově. Zájem o oběti v řadách kriminologů odstartovalo dílo **Hanse von Hentiga** z roku 1948 „Zločinec a jeho oběť“, jehož autor je považován také za zakladatele viktimologie jako takové. Podle něj je nutností dívat se na zločin jako na vzájemnou interakci mezi obětí a pachatelem. Trestní právo sice vymezuje, komu byla újma způsobena a kdo ji způsobil, kriminologie by ale neměla opomíjet fakt, že některé oběti na své viktimizaci nesou určitý podíl. Některé pachatele provokují, jiné se chovají lehkomyšlně, neopatrně či naivně nebo se dokonce spoluúčastní na jiné formě delikventního chování. Jako jeden z prvních badatelů se zaměřil na studium a popis charakteristik obětí trestných činů s cílem vytvořit jejich typologii.

Von Hentigovy myšlenky převzali a rozvíjeli také další autoři. V roce 1958 publikoval **M. Wolfgang** dnes už klasickou studii „Patterns in Criminal Homicide“, ve které na základě policejních spisů analyzoval vzorek 588 vražd spáchaných v letech 1948-1952 ve Philadelphii, USA. Dospěl k závěru, že téměř 26% obětí si svoji smrt víceméně přivodilo

svým chováním iniciující násilí. Takový závěr vzbudil veliký rozruch a podnítil i další často kontroverzní výzkumy. 19% spoluzavinění obětí znásilnění shledal např. **M. Amir** při studiu 646 případů z počátku 70 let ve Philadelphii, což se okamžitě po svém vydání stalo terčem útoků feministicky orientovaných hnutí.

Rané viktimologické práce, držících se naznačených témat, tak záhy zdiskreditovaly sami sebe. Problém byl v morální rovině podobných úvah. Konstatujeme-li podíl viny na oběti na své viktimizaci, nabízí se myšlenka částečného nebo úplného sejmutí viny z pachatele. Kritické hlasy, vyčítající tendenci obviňovat oběti nelze považovat za neopodstatněné nebo je dokonce ignorovat. Přesto se jejich autorům podařilo položit základy viktimologického proudu, který označujeme jako **pozitivistický**. Základním rysem je snaha nalézt a objektivně popsat faktory, které významně ovlivňují viktimizaci. Mohou to být osobní vlastnosti oběti, charakteristiky jejího chování nebo různé situační proměnné. Za slabinu tohoto přístupu lze považovat, že se zabývá převážně dobře uchopitelnou kriminalitou, kde jsou role pachatele a oběti dobře čitelné (jako např. pouliční kriminalita). Výsledky pak lze snadno převést do rad, kterými by se občané měli řídit, aby se viktimizaci vyhnuli.

Podobně jako kriminologie samotná, také viktimologie zaznamenala v průběhu času nové, k původním myšlenkám kritické směry. Je to zejména **radikální viktimologie**, která odmítá nahlížet na proces viktimizace jako na záležitost individuálních obětí a jejich charakteristik, ale zdůrazňuje činitele strukturální, související se samou podstatou a třídní organizací společnosti. Nesouhlas s pozitivistickou viktimologií vyjadřuje také **viktimologie kritická**, pro níž je zásadní otázka, komu a za jakých okolností je dopřáno nárokovat si v plné míře postavení oběti. Upozorňuje, jak věk, pohlaví nebo rasa oběti ovlivňuje ochotu případně neochotu věnovat pozornost určitým typům kriminálních deliktů, respektive lidem, kteří jsou jimi poškozeni.

Počátkem 21. století se vyčlenil relativně samostatný obor **kriminalistická viktimologie**, který se zajímá o oběť jako zdroj o trestném činu potřebných pro jeho odhalení a objasnění. Zkoumá oběť jako původce nositele stop a na základě vztahů mezi obětí a pachatelem vypracovává postupy pro usvědčení pachatele. Detailně se zabývá např. rolí obětí při oznamování trestných činů, výslechem svědků – poškozených, spoluprací s obětí při rekonstrukci a rekognici apod.

Předmětem viktimologie je tedy následujících 6 jevů:

1. osoba oběti (její biologické, psychologické a sociální vlastnosti),

2. vztahy mezi obětí a pachatelem,
3. proces viktimizace, zejména role oběti v něm,
4. role oběti v procesu odhalování, vyšetřování a soudního projednávání věci,
5. pomoc oběti, způsoby jejího odškodnění a rehabilitace,
6. ochrana občanů pře viktimizací (prevence)

VIKTIMNOST, VIKTIMIZACE, ÚJMA ZPŮSOBENÁ OBĚTI

VIKTIMNOST

Viktimnost je disponovanost (stupeň pravděpodobnosti, rizika) jednotlivce nebo skupiny osob stát se obětí trestného činu. zahraniční literatuře se mluví o náchylnosti k viktimizaci.

Výzkumy byla prokázána signifikantní souvislost mezi viktimizací a určitými biosociálními a psychickými charakteristikami oběti:

- věk oběti – mladí jedinci se stávají oběťmi především násilné kriminality častěji než příslušníci střední a staré generace. Je to dáno především jejich celkově neopatrným až nebezpečným způsobem života.
- profese oběti – samotná profese s sebou nese určitý kriminogenní potenciál (práce s penězi, v nočních hodinách, v místech vázaných na konzumaci alkoholu; taxikáři, policisté, průvodčí, v poslední době učitelé, zdravotníci, pracovníci sociálních služeb...)
- sociální charakteristika oběti – příslušnost k určité rizikové skupině sebou nese vyšší míru viktimnosti (např. příslušníci etnických či náboženských menšin, homosexuálové, drogově závislí, prostitutky, gambleři, členové gangů, osoby zapojené do aktivit souvisejících se světem zločinu apod.)
- některé psychické vlastnosti – zvýšená agresivita, lehkomyšlnost, dobrodružnost, nekritická důvěřivost
- somatické a psychické hendikepy oběti, kterými se odlišuje od společnosti a přitahuje tak na sebe pozornost (např. mentální retardace apod.)

N. Christie upozorňuje, že bychom si měli všimnout znaků charakterizujících tzv. „ideální oběť“, právě její obraz ve většině z nás vyvstane, mluvíme-li o zločinu. Osoba, která níže uvedeným charakteristikám odpovídá, vyvolává přirozené sympatie a soucit okolí a nikdo nepochybuje, že si zaslouží plnohodnotný status oběti. Obdobnými znaky se řídí např. média, při výběru zpráv.

Znaky „ideální oběti“:

- v porovnání s pachatelem je nápadně slabší (spíše si představíme ženu než muže, starou nebo hendikepovanou osobu...)
- oběť sama se chová ctnostně, a pokud náhodou není její život doslova příkladný, pak přinejmenším v okamžiku zločinu je zaměstnána nějakou běžnou a legitimní záležitostí
- na tom, co se jí přihodí, nenese žádnou vinu
- mezi obětí a pachatelem neexistuje žádný vztah – je pro ni cizí, z toho také vyplývá, že ke skutku dojde pouze jednou a nikoli opakovaně
- oběť je poškozena pachatelem, který je vzorem špatnosti a zla
- u oběti je možné konstatovat vhodné spojení moci, vlivu a sympatií, aby bez problémů získala plnohodnotný status oběti. Opakem jsou případy, kde proti ní stojí hrozba, že její celková důvěryhodnost bude kýmsi napadena či zpochybněna.

Existují ale také oběti, které ideálnímu voru z nejrůznějších důvodů neodpovídají, a jimž se kvůli tomu nedostává patřičné pozornosti, přestože právě jejich zkušenost by v mnohých případech měla být označena za „nejčastější“ nebo „typickou“. V tomto směru jsou právě viktimologické výzkumy užitečným nástrojem, který zažitá stereotypy doplňuje o realističtější a plastičtější pohled na zločin.

VIKTIMIZACE

Viktimizace je proces, ve kterém se oběť potenciální stává obětí skutečnou. Hlavní roli v tomto procesu sehrává samozřejmě pachatel.

Viktimologie se zabývá zejména třemi problémy viktimizace: chováním oběti, vztahem oběti s pachatelem a mírou viktimizace.

Chování oběti

Spíše výjimečně jsou případy, kdy oběť vůbec nijak nezasáhne do procesu viktimizace. Oběť svým chováním před, v průběhu a po činu zpravidla ovlivňuje jak iniciaci činu, tak jeho průběh a následně také možnost odhalení a usvědčení pachatele.

Do určité míry oběť také ovlivňuje intenzitu újmy, která jí činem vznikne. Může na pachatele působit stimulačně (vyvolá nebo vystupňuje útok). Toto počínání lze označit jako provokace. Některé třeba i nevýznamné provokující podněty se mohou kumulovat a po překročení kritické meze vyústit do zkratové reakce (typické pro vraždy tzv. tyranů rodin).

Někteří se o svoji viktimizaci zaslouží vlastním nezákonným jednáním a jsou pak snadným terčem vydírání nebo vyřizování účtů.

Velká část obětí přispěje svojí neopatrností a podceňováním nebezpečí (nezabezpečí majetek – nezamknou auto, nosí peněženku viditelně v nákupní tašce apod., přijmou pozvání do cizího bytu, cestují autostopem).

V jiných situacích nezavdává oběť pachateli žádný důvod a nemá na iniciaci útoku žádný podíl. Přesto se ale často stane terčem obvinění pachatelem při snaze se bránit trestu (převážně u násilných a sexuálních deliktů), někdy je oběť dokonce napadána obhájcem. Toto osočování pak oběť sekundárně traumatizuje a způsobuje jí sekundární újmu (viz. dále).

Vztah oběť – pachatel

Poměrně často existuje mezi obětí a pachatelem předchozí vztah, který ovlivňuje viktimizaci. Významné jsou vztahy jak objektivní (např. sousedství) tak subjektivní (milenci, obchodní partneři). Obsah tohoto vztahu někdy dokonce figuruje jako motiv trestného činu (neuspořádané manželství nebo neshody ve firmě přerostou v nenávist a vraždu apod.).

Obsah a kvalita vztahu může být pro pachatele přínosná (např. znalost zvyků a majetkových poměrů oběti pro trestný čin vloupání), na straně druhé to může – „situaci komplikovat“ (např. pokud oběť znásilnění pachatele zná, zvětšuje se riziko odhalení, což může vést až k pohnutce odstranit nepohodlného svědka vraždou).

Obecně lze říci, že méně významnou roli hrají vztahy mezi obětí a pachatelem při majetkových trestných činech (přestože krádeže v rodině nejsou výjimkou), velmi významné jsou pak u násilné a mravnostní kriminality⁷.

Index viktimizace

---

⁷ Např. u vražd výzkumy potvrzují, že pouze jedna pětina obětí pachatele vůbec neznala. Ve dvou pětinách byl vztah mezi pachatelem a obětí velmi blízký a v dalších dvou pětinách se oběť s pachatelem alespoň znala. U sexuálních trestných činů bývá blízký vztah mezi pachatelem a obětí až v 70 % případů.

Kvantitativní údaje o počtu obětí umožňují sledovat vývoj a dynamiku tohoto jevu v historickém vývoji a mezinárodním srovnání.

Absolutní četnosti podobně jako u počtu spáchaných trestných činů nemají dostatečně vypovídající hodnotu. Společenský dopad kriminality lépe vyjadřují relativní četnosti viktimizace. Indexem viktimizace pak rozumíme procentní podíl obětí připadajících na určitý počet obyvatel (např. na 100000) žijících ve vymezeném území (např. ČR) za určité časové období (většinou jeden rok nebo 5 let).

Při interpretaci dat je třeba mít na paměti, že některé osoby se mohou stát obětí opakovaně, oběťmi některých trestných činů se mohou stát pouze některé skupiny lidí (např. u pohlavního zneužívání pouze osoby mladší 18 let) apod., proto je třeba dobře volit výzkumný soubor a při interpretaci výsledků postupovat obezřetně.

ÚJMA ZPŮSOBENÁ OBĚTI

Újmu způsobenou obětí lze klasifikovat z několika hledisek.

Podle předmětové povahy může jít o újmu: na životě, na zdraví, na majetku, na psychice, na cti, na sociálním postavení nebo jiných nemateriálních statcích. Psychická újma se projevuje mimo jiné úzkostí, bázni, nedůvěrou k lidem, pocitem bezmoci, sebelítostí, sebeobviňováním apod. Určení majetkové škody je většinou snadné, jiné škody se určují poněkud obtížněji a často je psychická újma pro oběť mnohem trýznivější než újma na majetku nebo na zdraví. Charakteristické je to např. u sexuálních deliktů, které často způsobují celoživotní následky v psychice, pohlavním životě i sociálním statusu oběti.

Z časového hlediska některé újmy nastávají okamžitě po spáchání trestného činu, jiné se mohou ale projevit až po delší době, jak je tomu například u některých druhů ublížení na zdraví. Trvání újmy může být krátkodobé, ale i dlouhodobé případně doživotní.

Z hlediska napravitelnosti újmy lze celkem snadno odstranit škodu majetkovou, jiné druhy škod však mohou být nenapravitelné a nezvratné, některé mohou dokonce narůstat.

Z hlediska bezprostřednosti rozlišujeme újmu primární, která má přímou souvislost s konkrétním trestným činem (např. odcizení určitého finančního obnosu, zranění tělesného orgánu atd.), a újmu sekundární, vznikající v návaznosti na již skončený trestný čin, (např. reakcí oběti a okolí na trestný čin, ztráta zaměstnání oběti z důvodu dlouhodobé invalidity

způsobené násilným trestným činem, medializací apod.). Procesy, které tyto újmy způsobují, označujeme jako primární a sekundární viktimizaci.

Zdrojem sekundární viktimizace, která často přesáhne i újmu primární, mohou být:

- pachatel – např. zastrašuje oběť, aby trestný čin neohlásila
- sociální prostředí – např. bulvární tisk zveřejní podrobnosti o znásilněné oběti, rodiče vyčítají zneužitému dítěti lehkovážné chování (jsou např. zaznamenány sebevraždy nebo jejich pokusy obětí znásilnění poté, co se od nich odvrátila rodina)
- orgány činné v trestním řízení – např. opakované a nešetrné výslechy obětí

Mezi vážné důsledky primární a nepochybně sekundární viktimizace patří četnými výzkumy podložená zjištění o relativně vysokém kriminogenním potenciálu viktimizace v raných fázích vývoje člověka. Dokládají to anamnézy delikventů, u kterých bylo v signifikantním počtu případů zjištěno, že se ve svém dětství stali obětí fyzického nebo sexuálního násilí. Souvislost mezi kriminálním vývojem (odstartování kriminální kariéry) je sice pravděpodobná, ale je obtížně prokazatelná, neboť kriminogenních faktorů působí zpravidla více najednou.

Velká část zločinů se nedotýká pouze oběti samotné, ale více či méně i jejího sociálního okolí. Zejména závažné skutky z oblasti násilné nebo sexuálně motivované trestné činnosti mívají následky jak pro partnera oběti, tak pro její děti, rodiče, případně další příbuzné a známé. Tyto osoby kriminologická literatura označuje jako **nepřímé oběti**. V jistém smyslu mohou být nepřímou obětí deliktu i jejich svědci. Nejčastěji k takovéto nepřímé viktimizaci dochází u případů fyzického napadení. Nejedná se pouze o psychický šok, ale často také o pozdější pocit viny, že se skutku nepodařilo zabránit. Ojedinelé nebývají ani případy, kdy svědek agresivního útoku utrpí větší újmu než přímo napadený jedinec.

TYPLOGIE OBĚTÍ

Z různých typů chování obětí, jejich odlišného životního stylu a druhových charakteristik zločinů bylo v kriminologické literatuře vypracováno několik typologií obětí akcentujících jedno či druhé klasifikační hledisko (věk, pohlaví, etnická příslušnost apod.), žádná z nich však nebyla všeobecně přijata (patří sem např. autoři Hans Hentig, Benjamin Mendelsohn, Ezzat A. Fattah, Hans J. Schneider aj.).

Určitý význam má Holystova typologie vycházející z míry spoluzavinění oběti, která oběti dělí na:

1. oběti, které svoji viktimizaci zavinili
  - a. individuálně – např. oběť provokatér
  - b. příslušností k rizikové, negativně hodnocené skupině – např. prostitutka
2. oběti, které svoji viktimizaci nezavinily
  - a. individuálně – např. návštěvník banky, která je v době jeho přítomnosti přepadena
  - b. příslušností k rizikové, pozitivně hodnocené skupině – např. policista

Můžeme najít i další dělení obětí:

- skrytá oběť – zůstala utajena před policií a justičními orgány
- predestinovaná oběť – osoba s vysokým rizikem viktimizace
- předstírající oběť – pouze simuluje (inscenuje) újmu
- hypertrofující oběť – zveličuje skutečně utrpěnou újmu
- dobrovolná oběť – vyslovila souhlas s poškozením (např. oběť masochistických praktik)
- oběť recidivista – se opakovaně stává obětí, např. svou naivitou, důvěřivostí nebo nebezpečnými aktivitami.

Typologie obětí svůj význam určitě mají, hlavně na poli terciární prevence případně situační prevence, na otázku geneze a role oběti v konkrétním případě však podávají jen nedostatečnou odpověď. Protože ale objektivní a empiricky podložené vysvětlení by mohl nabídnout jen interakční výzkum, nejlépe prostřednictvím zúčastněného pozorování, musíme se spokojit i s těmito dílčími poznatky.

Není novinkou, že následky relativně podobných deliktů mohou být pro některé oběti horší než pro jiné. Faktorů umocňujících takové rozdíly je více, dostupné výzkumy hovoří o následujících:

- Se zločinem se o poznání hůře vyrovnávají lidé, kteří žijí osaměle, tedy bez rodiny či blízkých přátel.
- Majetkové trestné činy, jako jsou vloupání a krádež, představují citelnější újmu pro jedince, kteří mají omezené finanční zdroje, a to i s ohledem na fakt, že jsou méně pravděpodobně pro takové případy pojištěni.
- Dopad zločinu násobí pocit vlastní zranitelnosti, s nimiž se můžeme typicky setkat u žen, starých lidí, dětí nebo u příslušníků etnických minorit. Jde zejména o subjektivně vnímanou neschopnost čelit útočníkovi, který je oproti oběti v převaze.
- Závažným problémem bývá opakovaná viktimizace. Pro některé typy deliktů dokonce platí, že největší újma z nich nepramení z dílčích incidentů, které mohou být sami o sobě bagatelní, ale spíše ze soustavnosti a dlouhodobosti vystavování oběti těmto skutkům. Příkladem může být šikana nebo verbální rasové útoky, stejně tak zkušenosti některých občanů s vandalismem nebo graffiti.
- Následky trestného činu jsou bolestivější pro oběti, jejichž aktuální životní situace je sama o sobě tíživá. Roli zde mohou hrát takové životní události jako nemoc, úmrtí blízkého člověka nebo rozvod.

POMOC OBĚTEM ZLOČINU

Konkrétní potřeby obětí zahrnují kromě psychické a emocionální podpory také potřebu praktické pomoci (např. hlídání dětí, zajištění nákupů apod.), poskytnutí informací o tom, kde a jak požádat o pomoc, jak se co nejlépe ochránit před další viktimizací a jak získat finanční kompenzaci alespoň části způsobených škod. Většina potřeb oběti bývá saturována v rámci rodiny, kolem 40 % potřeb ale zůstává neuspokojeno. Zejména u závažnějších zločinů je často pro oběť důležitá nejen finanční kompenzace, ale i zájem, který je věnován zločinu ze strany policie a soudu a chce být proto o „vývoji případu“ průběžně informována.

V minulosti ovšem hnutí za práva obětí (aktivní nejdříve v 60. a 70. letech v USA) usilovala o dosažení zcela odlišných cílů ve smyslu zpřísnění trestní represe vůči pachatelům závažných trestných činů, které vzbuzovaly pobouření a nespokojenost veřejnosti s údajně nedostatečnou

reakcí trestní justice. Tak vznikla např. sdružení „Rodičů zavražděných dětí“, „Rodin a přátel obětí vražd“ apod. Tato hnutí však zpravidla nebyla orientována na přímou pomoc konkrétním obětem trestné činnosti.

Velká Británie se v tomto ohledu vyvíjela zcela odlišně. Především se zde hned od počátku, kdy došlo k založení lokální iniciativy „**Victim Support**“ (1974 v Bristolu), jednalo o hnutí zaměřené v první řadě na poskytování konkrétních služeb konkrétní oběti. V průběhu let se stalo z původně soukromé iniciativy úspěšné celonárodní sdružení. Hlavním posláním Victim Support je poskytovat respekt, uznání a podporu obětem zločinu, zprostředkovat jim informace o tom jak se vyvíjí vyšetřování jejich případu, a pomoci jim při uplatnění jejich nároku na finanční kompenzaci způsobených škod. Původní orientace na poskytování služeb obětem tradiční majetkové kriminality páchané oběti neznámými delikventy byla v průběhu doby doplněna o pomoc zaměřenou i na oběti závažných trestných činů násilné i sexuální povahy, často páchaných příslušníky rodin nebo osobami z okruhu známých oběti, která již vyžaduje speciální odborný výcvik. Každá lokální jednotka Victim Support je řízena výborem v čele s placeným koordinátorem, který úzce spolupracuje s místní policií a denně shromažďuje konkrétní údaje o obětech trestné činnosti a rozhoduje, kdo a jak obdrží potřebnou pomoc.

Vedle Victim Support existují ve Velké Británii, podobně jako i v ostatních evropských státech, další viktimologicky orientovaná hnutí, které se zde na vlně sílícího feminismu v 70. letech postupně rozvinula. Nejznámější je např. „Women's Refuge Movement“ zahrnující kolem 250 projektů se 400 azylovými domy nabízející ženám a dětem, které se staly oběťmi domácího násilí dočasný azyl. Dále je to „Rape Crisis Centres“ poskytující ve více než 40 centrech specializovanou lékařskou, psychologickou a právní pomoc, ženám které se staly oběťmi sexuálního násilí.

Od 80. let 20. století byla přijata řada mezinárodních dokumentů, které se snaží podpořit státy v pomoci obětem trestných činů. Byly to Radou Evropy přijatá Evropská úmluva o kompenzaci obětí násilných trestných činů (v roce 1983), která mimo jiné vyzývá, aby byla obětem poskytována pomoc materiálního i nemateriálního rázu a aby se veřejnost v této oblasti více angažovala; Doporučení o postavení oběti v rámci trestního práva a trestního řízení (1985); Doporučení o pomoci obětem a o prevenci viktimizace (1987). V Deklaraci OSN (č.40/34 z 29.11.1985) o základních principech spravedlnosti pro oběti trestného činu a pro oběti zneužití moci jsou obsaženy požadavky ochrany jedinců poškozených trestným činem a jejich právo na náležitou náhradu škody.

Především od státu se očekává, že se postará o oběti trestného činu, když už dopustil jeho spáchání. Státy se snaží rozvíjet a uplatňovat takové programy cílených aktivit, které budou pomáhat jednotlivým obětem i viktimologické prevenci. Lze rozlišit programy, které se vztahují k obětem bezprostředně, jiné se orientují i na potenciální oběti, a jsou tedy v první řadě preventivního rázu.

Programy, dle Deklarace OSN, by měly pokrývat následující okruhy služeb:

- 1) krizové intervence – snaha o praktické řešení nastalé situace oběti, kdy jsou zřizována krizová centra, azylové domy, kliniky právní pomoci nebo důvěry, je jim poskytováno nouzové přístřeší, oblečení apod.
- 2) různé druhy poradenství
- 3) obhajoba oběti
- 4) podpora v průběhu vyšetřování trestného činu
- 5) podpora v průběhu soudního řízení (objasňování práv obětí, doprovod k soudu)
- 6) podpora po ukončení případu
- 7) výcvik profesionálních pracovníků zabývajících se oběťmi
- 8) prevence kriminality a další preventivní služby (stavební programy, kurzy sebeobrany)
- 9) výchova občanů v otázkách práv oběti trestného činu (zvyšování právního vědomí)

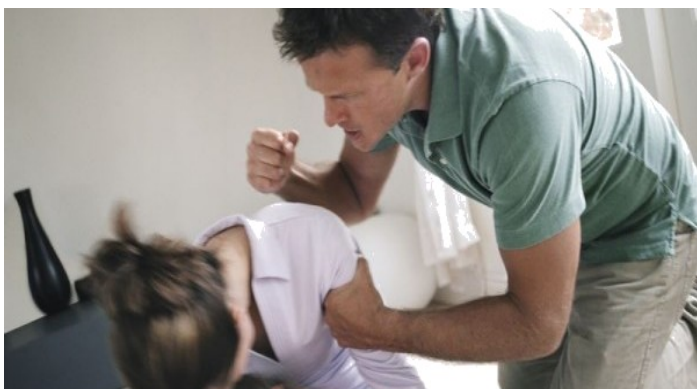
Péče poskytovaná obětem může být buď specifická pro určitý typ oběti, nebo všeobecného zaměření. Subjekty péče jsou státní orgány, dobrovolné, církevní a charitativní organizace; poskytovaná služba může mít i komerční charakter. Rodina většinou pomáhá automaticky. Klade se důraz na to, aby pracovníci všech orgánů a institucí přicházející do styku s oběťmi trestných činů byly proškoleni pro svou práci a aby byly oběti informovány i všech existujících formách pomoci.

Kompenzace oběti formou peněžité pomoci je nejčastější forma pomoci, kterou obvykle poskytuje stát, protože pachatel zůstává často neodhalen nebo je nesolventní.

První program kompenzace poskytované státem vypracoval Nový Zéland (1964), následovaly USA (Kalifornie 1966), Austrálie a Kanada (1967). Programy kompenzace přijaly postupně všechny západoevropské země. V roce 1997 přijal Parlament ČR zákon o poskytnutí peněžité

pomoci obětem trestné činnosti, který byl 2001 novelizován. Oběti se zde rozumí pouze fyzická osoba, které v důsledku trestného činu vznikla škoda na zdraví, respektive též pozůstalá osoba, která byla výživou odkázána na zemřelou oběť trestného činu. Jeho smyslem je poskytnout oběti trestného činu krátce po jeho spáchání Rychlou neformální pomoc k překlenutí tíživé sociální situace. Obětem násilné trestné činnosti lze poskytnout finanční částku až do výše 150 000 Kč. O poskytnutí kompenzace stát rozhoduje s přihlédnutím k sociální situaci oběti. Stát poskytnutím finanční pomoci nevstupuje do práv oběti vůči pachateli. Ta, pokud uspěje v adhezním nebo občanskoprávním řízení, musí finanční prostředky státu vrátit.

Podobně jako je tomu v okolních, především německy mluvících zemích (Německu, Rakousku či Švýcarsku), kde již několik desetiletí (např. v Německu od roku 1976) působí dobrovolná organizace Weißer Ring, známá svými rozsáhlými, kvalitními službami obětem trestné činnosti, podařilo se i u nás v roce 1991 založit občanské Sdružení pro pomoc obětem trestné činnosti Bílý kruh bezpečí. Tato nestátní organizace se angažuje v oblasti prevence kriminality, poskytování bezprostřední pomoci obětem nabízením různých neformálních služeb, v oblasti zajištění intelektuální a fyzické obrany a v problematice zlepšení postavení poškozeného. V současné době působí v Praze, Olomouci, Brně, Plzni, Pardubicích a Ostravě, dále v Českých Budějovicích, Jihlavě a Liberci, kde má své pobočky a sdružuje dobrovolníky z řad právníků, lékařů, sociálních pracovníků i policistů, kteří poskytují své odborné znalosti a profesní zkušenosti bezplatně ve prospěch obětí trestných činů. Bílý kruh bezpečí je i členem Evropského fóra služeb obětí (od roku 1996), které bylo zřízeno jako centrum k výměně

<http://tn.nova.cz/zpravy/cernakronika/tyral-tehotnou-manzelku-pripadu-domaciho-nasili-pribyva.html>

informací a poznatků získaných v oblasti pomoci obětem zločinu v roce 1989 a má nyní více než dvě desítky členů.

Krom toho působí v České republice poradny pro rodinu a partnerské vztahy, včetně případů domácího násilí (Rosa, DONA), linky důvěry určené jak dětem tak dospělým,

nestátní Fond ohrožených dětí zaměřený na pomoc opuštěným, strádajícím a zneužívaným dětem, jehož jednou z aktivit je i provozování azylových domů pro matku s dítětem apod.

Internetové odkazy:

Bílý kruh bezpečí www.bkb.cz

DONA <http://www.donalinka.cz/>

<http://www.domacinasili.cz/>

Rosa <http://www.rosa-os.cz/>

<http://www.linkabezpeci.cz/webmagazine/home.asp?idk=393>

<http://www.modralinka.cz/>

OBĚŤ V TRESTNÍM PRÁVU

Nejen speciální normy ale i všeobecná ustanovení trestních kodexů (trestního zákona a trestního řádu) postupně rozšiřují práva a kompetence oběti poškozené trestným činem.

V oblasti trestního práva hmotného jde zejména o posouzení, jestli *svolení oběti* k trestnému činu je či není okolností vylučující protiprávnost takového jednání a tudíž i jeho trestnost. Při výměře trestu by zase měly být zváženy *osobní charakteristiky* oběti (jako např. její bezbrannost způsobená nízkým či vysokým věkem, nemocí apod.), způsob provedení činu (např. zvlášť surové nebo zákeřné jednání) a další konkrétní okolnosti činu vyjadřující stupeň jeho nebezpečnosti pro společnost. Jako polehčující okolnost pak lze brát v úvahu např. snahu pachatele trestný čin odškodnit, přitěžující okolností pak může být např. výše zmiňované zvlášť závažné způsoby nakládání s obětí.

V oblasti trestního práva procesního jde především o *postavení poškozeného jako procesní strany* a tzv. adhezní řízení, v němž se v rámci trestního procesu rozhoduje o jeho nároku na náhradu škody.

Další oblastí, kde dochází k významnému posilování role poškozeného, včetně získání nových možností jak ovlivnit samotný výsledek trestního stíhání, jsou různé formy *odklonů* („diversion“) reprezentující alternativní postupy a opatření přijímané v zájmu méně formálního, a proto pro zúčastněné strany často i přijatelnějšího řešení než jakým je zpravidla zdoluhavé a nákladné soudní projednávání věci. Po vzoru některých zahraničních právních úprav to bylo zejména přijetí institutu narovnání a podmíněného zastavení trestního stíhání, které umožňuje řešit méně závažné trestné činy za více či méně aktivní účasti poškozeného a

při současné ochotě pachatele poskytnout přiměřené materiální i morální zadostiučinění jinak než tradičním výrokem trestního soudu o vině a trestu.

RESTORATIVNÍ JUSTICE

Viktimologické výzkumy a jejich výsledky odhalily skutečnost, že naprosté většině obětí nejde především o pomstu pachateli za utrpěné příkoří, ale spíše o to, aby se jim dostalo co nejdříve, nelépe neformální cestou, morálního a materiálního zadostiučinění. V posledních dvou desetiletích 20. století se proto objevili snahy odborníků z oblasti trestní politiky, praxe i akademických pracovišť o nalezení alternativních cest (paradigmat) k tradiční trestněprávní reakci na zločin. Toto úsilí vyústilo ve hnutí pod názvem *restorativní (obnovující) justice*, které přináší pro oběti trestné činnosti viditelné úspěchy jak v rovině přijímání nových legislativních opatření, tak při poskytování praktické pomoci při řešení a odstraňování následků způsobených konkrétním trestným činem.

Poprvé se se základy restorativní justice setkáváme v 70. letech 20. století v USA a ve Velké Británii v rámci experimentů věnovaných mediaci, kdy dochází k setkání pachatele s obětí trestného činu za přítomnosti profesionála nebo laického mediátora, který usměrňuje rozhovor a písemně zachytí jeho výsledky v dohodě, na které se obě strany domluví. Oběť od mediace většinou očekává morální satisfakci a finanční odškodnění, pachatel doufá v zastavení trestního řízení nebo alespoň ve zmírnění trestu.

V průběhu 80. a 90. let se po vzoru převzatém z tradičních způsobů řešení trestních konfliktů původním indiánským obyvatelstvem v USA nebo populací Maori na Novém Zélandě rozšiřují i v západním světě (v USA, Velké Británii, západní Evropě, o několik let později i v zemích střední a východní Evropy) restorativní iniciativy, které už počítají se zapojením dalších aktérů pocházejících ze sociálního okolí oběti i pachatele. V tomto smyslu pak definovaly Spojené národy restorativní justici jako proces, ve kterém oběť, pachatel a/nebo jakýkoliv další jedinec nebo člen komunity dotčený zločinem aktivně participuje na společném řešení jeho důsledků.

Východiskem restorativních přístupů je nahlížení na trestný čin jako na konflikt mezi konkrétními jedinci a nikoli mezi pachatelem a státem, a proto je třeba jej řešit především na interpersonální, neformální mezilidské úrovni se snahou obnovit poškozené sociální vztahy a odčinit způsobená příkoří. Pachatel je zde veden k převzetí odpovědnosti za škodu, k níž došlo v souvislosti s jeho trestným jednáním, ale i od oběti se očekává řada vstřícných kroků

přispívající k objasnění příčin deliktu, napomáhající sociální neintegraci pachatele a tím nepřímo i k lepší prevenci kriminality.

Principy restorativní justice se v mnohém odlišují od justice klasické viz tabulka.

Klasická, trestající justice	Restorativní justice
1. Trestný čin je primárně porušením práva a prohřeškem proti státu.	1. Trestný čin je prohřeškem proti osobě a narušením vzájemných osobních vztahů.
2. Porušením zákona vzniká vina.	2. Porušení normy vytváří závazky a povinnosti
3. Spravedlnost je naplněna prostřednictvím uznání viny pachatele a jemu uložené újmy (trestu).	3. K naplnění spravedlnosti dochází za účasti poškozeného, pachatele a členů komunity, kteří usilují o obnovu narušeného stavu a vztahů.
4. Hlavní zřetel je kladen na to, aby byli pachatelé po zásluze potrestáni.	4. Hlavní zřetel je kladen na potřeby poškozeného a odpovědnost pachatele v procesu nápravy.

Metod, jimiž můžeme uplatnit zásady restorativní justice v praxi je několik. Nejrozšířenější je již zmíněná **mediace** mezi pachatelem a obětí, která už pronikla do justičních systémů mnoha zemí. Mediace je založena na oboustranně dobrovolném setkání oběti a pachatele za účasti proškoleného zprostředkovatele. Oběť má příležitost mluvit, jakým způsobem ji trestný čin poškodil, je povzbuzována, aby mluvila o svých pocitech a pokud chce, může klást pachateli otázky, které se týkají jeho skutku. Pro mnohé oběti se jedná o důležitý prvek, protože zločin v nich vyvolává potřebu dozvědět se více o motivech pachatele, případně o tom, proč si za oběť vybral právě je. Pachatel sám se pak ke svému kriminálnímu jednání také vyjádří, přičemž má šanci jej vysvětlit a omluvit se za něj. Předpokládá se, že taková zkušenost má silný výchovný efekt, protože zdůrazňuje lidský rozměr zločinu a jeho dopad na konkrétní život osoby. Setkání s poškozením zbavuje v očích pachatele jeho skutek anonymity, protože už o něm dá namlže uvažovat jen v obecné emocemi nezatížené rovině, ale je nucen za ním vidět určitou osobu, které se jeho chování přímo dotklo. Cílem mediace je, aby obě strany dospěly k vzájemné dohodě, jak pachatel svůj trestný čin napraví. Často se jedná o finanční odškodnění, ale vyloučena není ani možnost, že se zaváže k vykonání prospěšných prací pro

obět' nebo komunitu, případně k účasti na výchovném či léčebném programu. To je také jednou z výhod mediace, neboť nabízí znatelně pestřejší paletu řešení, než by pokryly klasické sankce uložené soudem.

Výsledky výzkumů ukazují, že 80 % obětí a 86 % pachatelů je s výsledky mediace spokojeno, zejména při méně závažné trestné činnosti se alternativní způsoby trestání osvědčují. Na druhé straně nelze očekávat, že se i závažná kriminalita dá vyřešit výhradně restorativními přístupy a opatřeními. Přinejmenším v tomto ohledu zůstávají klasické justiční instituce a jejich využití v oblasti trestní politiky nenahraditelné.

Kromě mediace se s principy restorativní justice setkáváme u řady dalších opatření. Nejvyužívanější jsou tři následující:

Rodinné skupinové konference – kořeny tohoto přístupu lze najít u Maorů. Na události kriminálního charakteru tradičně nahlíží jako na záležitost týkající se nejen pachatele a oběti, ale také jejich příbuzných. Následky každého takového skutku jsou proto zvyklí diskutovat na společném setkání zástupců obou rodin, kde se hledá řešení uspokojivé pro všechny. Pod vlivem britské kolonizace přinášející na Nový Zéland prvky klasické trestající justice se daný postup takřka vytratil, ale na konci 80. let 20. století se k němu místní vláda vrátila v souvislosti s mladistvou delikvencí, kdy oficiálně cestou před soud míří jen nejzávažnější zločiny, ostatní případy jsou svěřeny vyškoleným koordinátorům, kteří připraví podmínky pro rodinnou konferenci.

V úvodu setkání je pachatel vyzván, aby svůj skutek popsal a pokusil se odhadnout, koho a jakým způsobem se jeho skutek dotkl. Následně se k celé události vysloví oběť a popíše, jaký dopad měla na její život. Následuje diskuse všech zúčastněných o tom, co se řeklo, přičemž se nebrání projevům emocí jako je zloba, lítost nebo vztek. To vše pachatelům umožňuje nahlédnout na zločin z lidské stránky, je konfrontován nejen s újmami způsobené oběti a její rodině, ale také s tím, jak se svým činem dotkl svojí rodiny, případně svých přátel a dalších lidí. Konference by následně měla dospět k uzavření dohody, jak pachatel svůj prohřešek odčiní. Stejný model je postupně zaváděn také v dalších zemích mj. Austrálii, USA a Velké Británii.

Trestající ozdravné kruhy – i v tomto případě jde o neskrývanou inspiraci řešení konfliktů některými přírodními národy a kmeny (např. Neurové z pohoří Atlasu, egyptští beduíni, zambijský kmen Yonga nebo část severoamerických indiánských kmenů). Spáchá-li jejich příslušník zločin, je svolána porada, které se může účastnit kterýkoliv člen dotčené komunity.

Oproti rodinným skupinovým konferencím, s nimiž mají kruhy mnohé společného, se tím výrazně rozšiřuje možnost zapojit se do projednávání případu. Termín „kruh“ ozřejmuje základní princip, podle něhož dostane slovo každý. Také zde se předpokládá otevřený hovor s emocemi, což má na skupinu ozdravený efekt. Hlavním cílem je všemi akceptovaná dohoda o nápravě škody. Silnou stránkou trestajících a ozdravných kruhů je jejich důraz na pocit skupinové soudržnosti a na odpovědnost ke komunitě, do níž pachatel náleží. Jako velmi efektivní se proto jeví při projednávání případů, které se odehrají v rámci etnických či národnostních menšin. Vzdají-li se orgány činné v trestním řízení práva v dané věci rozhodnout a přenechají-li ho zástupcům menšiny, je zde větší pravděpodobnost, že následné řešení bude vyhovovat nejen potřebám obětí, ale zároveň komunita dohlédne na dostání závazků viníkem.

Komunitní restorativní rady – jedná se o snahu posílit roli samotných občanů v rámci systému trestní justice. Rada je sestavena z dobrovolníků, speciálně proškolených pro projednávání případů, které k tomuto neformálnímu typu řešení doporučí soud nebo státní zástupce. Pachatel je za účasti oběti přiměn postavit se čelem ke škodě, kterou způsobil a je mu poskytnuta možnost, aby sám nabídl, jakým způsobem danou škodu odčiní. Výsledkem celého řízení je dohoda, která v konkrétních krocích a časových etapách popisuje, k čemu se viník zavázal. Rada následně informuje příslušný soud, zda své sliby splnil.

Restorativně pojaté experimenty a programy probíhaly od počátku 90. let i v České republice a institucionálně byly završeny v roce 2000 přijetím zákona o Probační a mediační službě. Nedávno navíc byla přijata právní úprava soudnictví ve věcech mládeže, zdůrazňující restorativní východiska, která svěřila Probační a mediační službě další důležité kompetence.

Vztah mezi restorativní a klasickou justicí nelze chápat jako konkurenční. Budoucnost obou je spíše ve vzájemném prolínání, protože oba systémy mají své silné a slabé stránky, které se mohou vhodným způsobem doplnit.

VÝZNAM VIKTIMOLOGIE PRO PREVENCI KRIMINALITY

Viktimologie se významně uplatňuje v situační prevenci. Zobecněné poznatky z předchozích případů jim slouží jako návod, jak se vyhnout viktimizaci. Rady, jak se vyhnout

kriminogenním situacím je vhodné šířit mezi občany formou osvěty (přednášky, články v periodikách, relace v médiích, příručky apod.).

Náročnější je vypracování návodů, jak se chovat při útoku pachatele. Nelze poskytnout jednoduché a obecně platné návody, protože konkrétní situace jsou velmi složité a variabilní a také pachatelé jsou různorodí.

Osobám s vysokou viktimitou (jako jsou poštovní doručovatelé, bankovní personál, taxikáři apod.) by se mělo dostat nejen slovních doporučení, ale také praktického výcviku sebeobrany a náležitých technických obranných prostředků.

POUŽITÁ LITERATURA

- NOVOTNÝ, O., ZAPLETAL, J. a kol. *Kriminologie*. Praha : ASPI Publishing, 2004. 452s. ISBN 80-7357-026-2
- KUČHTA, J., VÁLKOVÁ, H. a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. Praha : C.H. Beck, 2005. 544s. ISBN 80-7179-813-4
- TOMÁŠEK, J. Úvod do kriminologie : Jak studovat zločin. Praha : Grada, 2010. 224 s. ISBN 978-80-247-2982
- SCHEINOST, M. et al. *Kriminalita očima kriminologů*. Praha : Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2010. 238s. ISBN 978-80-7338-096-0

ROZŠIŘUJÍCÍ LITERATURA:

- MAREŠOVÁ, A. a kol.: *Kriminální recidiva a recidivisté: charakteristika, projevy, možnosti trestní justice*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2011. 303s. ISBN 978-80-7338-119-6
- SUCHÝ, O.: *Příčiny a prevence recidivy*. Praha: VÚK, 1984
- BLATNÍKOVÁ, Š., NETÍK, K.: *Predikce vývoje pachatele*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2008. 216s.
- M. HRČKA, *Sociální deviace*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001 - 302 s. ISBN 80-85850-68-0
- G. MUNKOVÁ, *Sociální deviace: přehled sociologických teorií*. Praha: Karolinum, 2001 - 134 s. ISBN 80-246-0279-2
- *Kriminalistika: časopis pro kriminalistickou teorii a praxi*[online]. Praha: Odbor vydavatelství a tisku MV ČR [?], 1993- [cit. 2012-01-03]. ISSN 1210-9150.
- ZÁHORSKÁ, J. *Psychologická intervence při vyšetřování trestných činů*. Praha : Portál, 2007. 136 s. ISBN 978-80-7367-236-2
-

K OPAKOVÁNÍ

- Definujte pojem:
  - Kriminologie
  - Kriminalita
  - Delikvence
  - Negativní společenské jevy
  - Protispolečenská činnost
  - Kriminální trestní politika
- Co je předmětem kriminologie?
- Jaké jsou pozitivní a negativní důsledky kriminality?
- Které organizace se v rámci EU zabývají organizovaným zločinem a terorismem?
- Čím se zabývá penologie?
- Čím se zabývá forenzní psychiatrie?
- Čím se zabývá forenzní psychologie?
- Které vědy se označují jako kriminální a jaký je mezi nimi vztah?
- Uveďte mezinárodní kriminologické organizace a společnosti, které znáte.
- Charakterizujte klasickou školu kriminologie 18. století
- Charakterizujte pozitivistickou kriminologickou školu
- Jak se liší klasické a pozitivistické teorie v otázce:
  - pojetí pachatele trestného činu
  - hlavní předmět zájmu
  - reakce na zločin
- Kdy se pachatel stává recidivním z hlediska: kriminologie, policie,
- Charakterizujte trestněprávní dělení kriminální recidivy
- Charakterizujte dělení kriminální recidivy dle přiměřenosti sankcí

- Charakterizujte dělení kriminální recidivy dle specializace pachatele
- Co je to kriminogram a kde se používá?
- Charakterizujte pojmy:
  - kriminální exces
  - kriminální epizoda
  - kriminální perseverace
  - kriminální kontinuita

U kterých pojmů lze hovořit o kriminální kariéře?

- Čím je charakteristická raná kriminální kariéra?
- Čím je charakteristická rozvinutá kriminální kariéra?
- Jaké jsou společenské problémy kriminální recidivy?
- Jmenujte kognitivní vzorce (chyby) myšlení u recidivistů (Walters a White)
- Představte vybranou typologii pachatelů trestných činů.
- Jaké jsou postupy prevence kriminální recidivy?
- Co zjišťuje dotazník PEN a kdo je jeho autorem?
- Jmenujte techniky racionalizace a neutralizace kriminálního jednání (Matza a Sykes)
- Jak se dívá na oběť trestného činu:
  - trestní právo,
  - pozitivistická viktimologie,
  - radikální viktimologie,
  - kriminalistická viktimologie?
- Co je to viktimnost a co ji ovlivňuje?
- Co je předmětem viktimologie?
- Kdy se začala věnovat pozornost obětem trestných činů?
- Kdo je považován za zakladatele viktimologie?
- Které profese mají vyšší viktimnost než ostatní?

- Které faktory ovlivňují viktimmnost?
- Co je to index viktimizace?
- Co je to viktimizace?
- Jak dělíme újmu způsobenou oběti podle
  - předmětové podstaty
  - trvání
  - napravitelnosti škod
  - bezprostřednosti
- Co je to sekundární viktimizace?
- Co způsobuje sekundární újmu oběti?
- Kdo jsou nepřímé oběti trestného činu?
- Existuje souvislost mezi ranou viktimizací a následným kriminálním vývojem oběti?
- Jaká opatření ČR přijala k předcházení sekundární viktimizace obětí?
- Popište vybranou typologii obětí trestného činu.
- Které organizace se v ČR zabývají pomocí obětem trestných činů? Jmenujte alespoň 5.
- Které země a jak začali první pomáhat obětem trestných činů?
- Jakým způsobem lze pomoci oběti trestného činu?
- Jmenujte funkce trestu
- jaké jsou strategie kontroly kriminality?
- Co je cílem sociální kontroly?
- Co je cílem kontroly kriminality?
- Vyberte kritérium a popište rozdělení preventivních aktivit.
- Jaké instituce zajišťují sociální kontrolu?
- Uveďte příklad primární, sekundární, terciární, viktimologické, sociální, situační prevence.
- Co je hlavním předmětem zájmu viktimologické prevence a jaká jsou její úskalí (slabé stránky, na co je potřeba si dávat pozor)?

- Co je hlavním předmětem zájmu sociální prevence a jaká jsou její úskalí (slabé stránky, na co je potřeba si dávat pozor)?
- Co je hlavním předmětem zájmu situační prevence a jaká jsou její úskalí (slabé stránky, na co je potřeba si dávat pozor)?
- Jaké jsou typy přesunu kriminality vzhledem k situační prevenci?
- Jak zasahuje stát do prevence kriminality?
- Co je to alternativní trest? Jmenujte 5 příkladů.
- Jaké jsou problémy trestu odnětí svobody-vzhledem ke společnosti, vzhledem k pachateli.
- Co je to probace?
- Co je to mediace?
- Od kdy v ČR působí probační a mediační služba?
- a podobně...